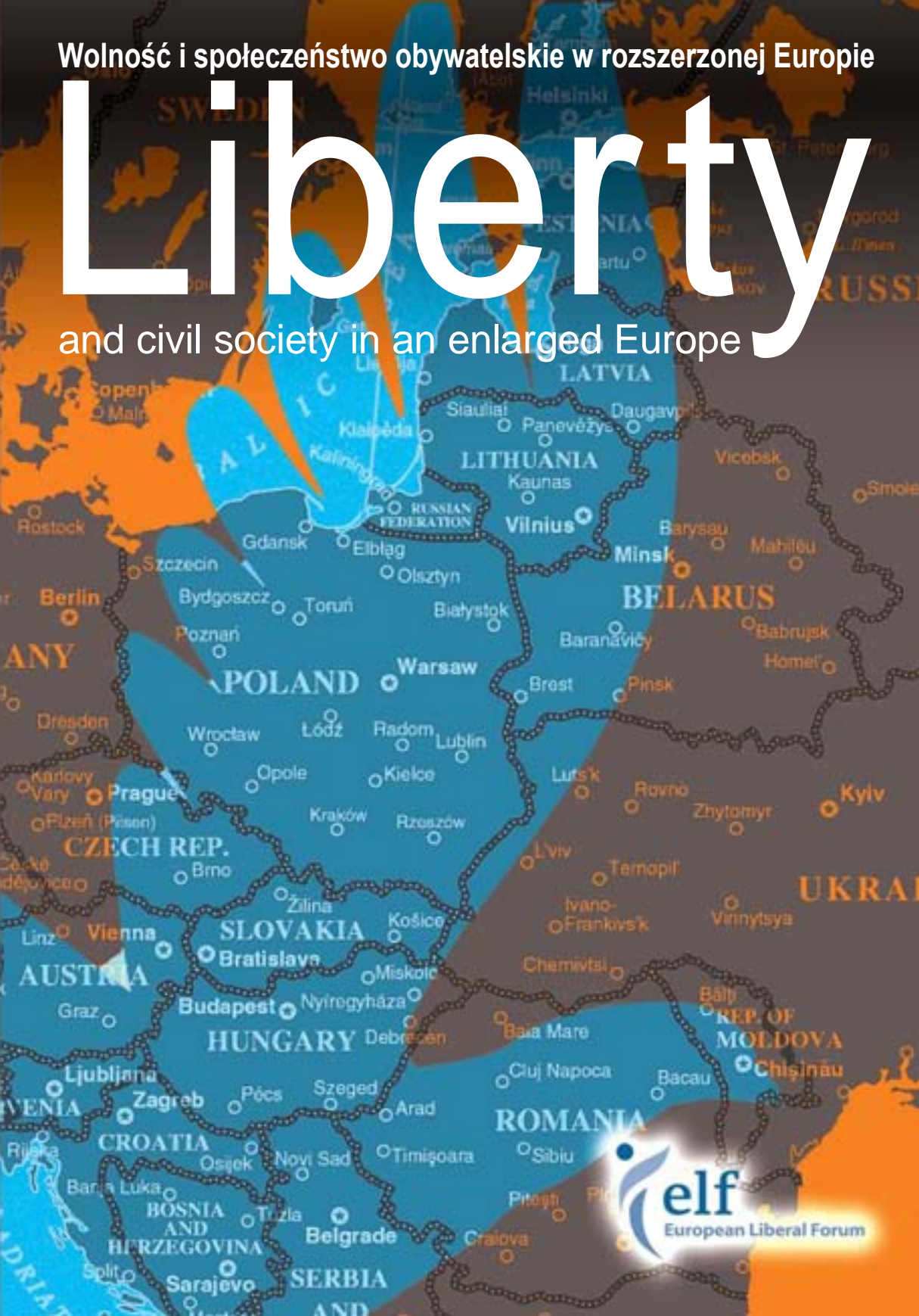

Wolność i społeczeństwo obywatelskie w rozszerzonej Europie

Liberty

and civil society in an enlarged Europe

Liberty
and civil society
in an enlarged Europe

Wolność
i społeczeństwo obywatelskie
w rozszerzonej Europie

Editor/Redakcja:
Robert Pośląjko

Cover/Okladka:
Robert Pośląjko

Computer typeset and printed by/Skład i druk:
Olison's Project, www.olisons.pl

© 2010 European Liberal Forum asbl. – Brussels

Published by the European Liberal Forum asbl with the support of the Friedrich Naumann Foundation for Freedom and Projekt: Polska Foundation.
Funded by the European Parliament.

The European Parliament is not responsible for the content of the publication.
The views expressed in this publication are those of the authors alone.
They do not necessarily reflect the views of the European Liberal Forum asbl.

This publication may only be reproduced stored or transmitted in any form or by any means, with the prior permission in writing of the publisher. Enquiries concerning reproduction outside these terms should be sent to the European Liberal Forum asbl., email: info@liberalforum.eu

Wydane przez European Liberal Forum we współpracy z Fundacją im. Friedricha Naumanna na rzecz Wolności oraz Fundacją Projekt: Polska.
Sfinansowane przez Parlament Europejski.

Parlament Europejski nie ponosi odpowiedzialności za zawartość publikacji.
Poglądy wyrażone w niniejszej publikacji należą wyłącznie do autorów i niekoniecznie odzwierciedlają poglądy European Liberal Forum asbl.

Kopiowanie oraz powielanie niniejszej publikacji bez uprzedniej pisemnej zgody wydawcy jest zabronione. Zapytania dotyczące powielania poza tymi warunkami powinny być kierowane do European Liberal Forum asbl. na adres e-mail: info@liberalforum.eu

European Liberal Forum asbl.
Square de Meeûs 38/40, B-1000 Brussels
Contact: Tel: +32 2 401 61 10, Fax: +32 2 401 61 03
info@liberalforum.eu www.liberalforum.eu

Kraków, 2010

Contents * Spis treści

CONTENTS

Liberty and civil society in an enlarged Europe	7
Foreword	9
Magdalena Góra	
Challenges for democracy in Central and Eastern Europe	10
Janusz Onyszkiewicz	
Challenges for democracy and civil society in Central and Eastern European countries	17
Alexander Plahr	
Why the enlarged Europe needs Liberalism?	22
Tomasz Stefanicki	
Democracy without civil society: cherry on a birthday cake?	26
Igor Ostrowski	
Development of social capital as a founding brick of new democracy in Central and Eastern Europe	32
Ewelina Józwik	
The civil society issues of personal freedom in the light of the Polish Constitution	35
Jean-Michel De Waele	
Survey on liberal values in Central and Eastern Europe: Attitudes towards liberalism in Poland – preliminary comments	41
Anna Pacześniak	
Liberal values of the middle-level party elites in Poland	47

Paweł Ciacek	
Liberalism and liberal parties in Central and Eastern Europe	53
Peter Česnik	
Liberal Democracy in Slovenia 20 years later	58
Sebastjan Pikl	
Some thoughts on the past and the future of liberal parties in South-East Europe	65
Viktória Takács	
The situation of liberalism and civil society in Hungary	69
Robert Posłajko	
A challenge for democracy: Liberty and civil society in an enlarged Europe	74

SPIS TREŚCI

Wolność i społeczeństwo obywatelskie w rozszerzonej Europie	77
Wprowadzenie	79
Magdalena Góra	
Wyzwania dla demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej	80
Janusz Onyszkiewicz	
Wyzwania demokracji i społeczeństwa obywatelskiego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	87
Alexander Plahr	
Dlaczego poszerzona Europa potrzebuje liberalizmu?	93
Tomasz Stefanicki	
Demokracja bez społeczeństwa obywatelskiego: wisienka na torcie?	97

Igor Ostrowski	
Rozwój kapitału społecznego jako kamień węgielny nowej demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej	103
Ewelina Józwik	
Problemy wolności osobistych w społeczeństwie obywatelskim w świetle Konstytucji RP	107
Jean-Michel De Waele	
Badania nad wartościami liberalnymi w Europie Środkowo-Wschodniej: postawy wobec liberalizmu w Polsce – wstępne komentarze	114
Anna Pacześniak	
Liberalne wartości działaczy partyjnych średniego szczebla w Polsce	120
Paweł Ciacek	
Liberalizm i partie liberalne w Europie Środkowej i Wschodniej	126
Peter Česnik	
Liberalna demokracja w Słowenii po 20 latach	131
Sebastjan Pikel	
Garść refleksji na temat przeszłości i przyszłości partii liberalnych w Europie Południowo-Wschodniej	138
Viktória Takács	
Sytuacja liberalizmu i społeczeństwa obywatelskiego na Węgrzech	142
Robert Poślajko	
Wyzwanie dla demokracji: wolność i społeczeństwo obywatelskie w rozszerzonej Europie	147
Authors/Autorzy	150

Liberty
and civil society
in an enlarged Europe

Foreword

This publication is based on the speeches given at the conference "Liberty and Civil Society in Enlarged Europe" held in Krakow, Poland on 11-13 June 2010. It was organised by the European Liberal Forum asbl (ELF) with the support of the Friedrich Naumann Foundation for Freedom and Projekt: Polska Foundation.

The primary goal of the conference was to examine current situation in Central and Eastern Europe (CEE) in terms of democracy and civil society. The event served as a forum for exchanging experiences and knowledge among liberal politicians and academics, related to necessary efforts to promote liberal ideas in the region.

It was obvious, that there is no democracy without civil society and that civil society does not exist without liberty. On the other hand, there is a significant issue to be tackled – namely the more and more visible weakness of liberalism in CEE countries¹. Is there a link in between these issues? Is there anything that can be done to solve this problem?

All CEE countries demand more visible citizens' participation and activity to strengthen their young democracies. Simultaneously, liberal democracy is challenged all over the world. There are more and more new political threats and socio-economic problems weakening the democratic system.

The following essays reflect the course of the conference, its main points and conclusions, inviting further discussion and analysis.

¹ *ELF Survey: Attitudes Towards Liberalism*, ELF, Brussels 2009. Research conducted by dimap communications together with TNS Infratest and Infratest dimap. Published by the ELF with the support of the ELDR Party – European Liberal Democrats. The survey can be downloaded from www.liberalforum.eu/publications.

Magdalena Góra

Challenges for democracy in Central and Eastern Europe¹

Ten CEE countries joined the European Union in 2004/2007. Up to this point, the region went through comprehensive, deep and rapid political, economic and social transformation in order to prove its readiness to join the Council of Europe, OECD, NATO and EU. For all of these international institutions, a functioning liberal democratic system with a high standard of protection of human and minority rights and a market economy was a condition for membership (more or less clearly and formally stated). CEE countries obtained such goals and joined the Western world institutions. One of the major questions to arise is, whether these countries will maintain their achieved levels and improve their democratic systems after gaining the membership and without the politics of conditionality, understood as a policy implemented by European institutions – predominantly the EU – as a strategy to facilitate democratic transformation in candidate countries by stating certain conditions to be met by them on the way to full membership.

Recent studies show that the quality of democracy in the new EU member states from CEE is decreasing. Christopher Walker writes in a 2010 report on democracy by Freedom House: "Over the past half-decade, however, eight of the 10 [new EU] countries have undergone declines; in the past year alone, six suffered overall decline, three held steady, and one, Lithuania, improved slightly. This is due in part to fallout from the recent economic downturn, but in some cases it represents subtle backsliding on democratic norms after the goal of EU membership is achieved" (2010:34). Various problems are appearing all over the region: a rise in nationalistic tendencies in Hungary and increasing tensions in relations with neighbours, in particular in Slovakia, a lowering assessment of freedom of media in Poland, corruption scandals in many countries, for instance in Bulgaria and Romania (Pop, 2010), violation of minority rights in many countries across the region with the Roma

¹ This paper was prepared on the basis of the wider research scheme conducted within the project "RECON. Reconstituting Democracy in Europe", financed by the 6th Framework Programme for Research and Development of the European Union at the Institute of European Studies at Jagiellonian University, Kraków, Poland. For more details, visit: www.reconproject.eu

minority (Roma in Europe, 2010) and discrimination against homosexual minorities (the European Parliament resolution on homophobia in Europe from 2007) being some of the major examples. Freedom House assessed the situation in seven categories: electoral process, civil society, independent media, national democratic governance, local democratic governance, judicial framework and independence and corruption. Except for local democratic governance, in each category at least one of the CEE countries showed evidence of a decline.

Table 1. Audit of democracy in CEE countries in 2010

categories of assessment	declines	improvements
electoral process	Romania, Slovakia	Poland
civil society	Czech Republic	n/a
independent media	Czech Republic, Hungary, Poland, Romania, Slovakia	n/a
national democratic governance	Romania, Slovakia	n/a
local democratic governance	n/a	Poland
judicial framework and independence	Hungary, Poland, Slovakia	Czech Republic
corruption	Hungary, Poland, Slovakia	Lithuania
democratic score (overall assessment)	Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland, Romania, Slovakia	Lithuania

Source: *Nations in Transit 2010. From Central Europe to Eurasia*, Freedom House.

This poses an interesting puzzle for social researchers: how to explain such a backlash in functioning of democracy in CEE countries after enlargement.

This is hardly a new trend in the region. In 2007, Jacques Rupnik asked the question, presenting an even longer list of problems and challenges to democracy in the region, if the linear reading of "a progression from liberalisation to democratic transition to democratic consolidation" is the right perspective on assessment of democracy in CEE (2007:19). This paper does not aspire to answering such questions in full, but rather to contribute to the discussion on the matter.

The changes which we can sum up in a triad of transformation, democratisation and Europeanisation did not happen in isolation. First of all, the international institutions acted as significant socialising actors providing know-how, incentives and financial support for the difficult tasks of democratisation. As one scholar observed: "The EC/EU and NATO seek to disseminate liberal principles of domestic and international conduct in their international environment. They socialise outside states into the liberal order and thereby seek to expand the European or Euro-Atlantic liberal international community" (Schimmelfennig, 2003:4). This process included various actions such as the EU's institutions' involvement in assessment of the quality of democracy (as part of the Copenhagen criteria) in CEE countries before the beginning of the membership negotiations at the end of the 1990s. Moreover, during the preparations for Eastern enlargement, specific provisions were included in the treaties referring to the sanctions for breaking the fundamental rules (including democracy, human rights etc.) on which the entire project was founded (Schimmelfennig, 2010).

But this was not the only result of accepting the young democracies into the EU. This process also contributed to a valid discussion on the democratic quality of a supranational multilevel polity such as the EU. The organisation has grown to a size of 27 member states and the population of almost 500 million citizens speaking various languages and living in very diverse settings. The question is, how to reconstitute democracy under such conditions. This requires concentration on the conditions of democracy at supranational, national and regional/local levels, as all of them shall contribute to fulfilling the most important aim of democracy: allowing those who are the subjects of decisions to influence the process of decision-making. This

is, why the traditional perspective, that of the nation-states being the major actors sustaining democratic order and the EU and its institutions being treated as the compensation of the nation-states' capabilities in realisation of the interests of the citizens they represent, is no longer sufficient. Empirical observation provides many arguments undermining this kind of thinking. It is well known that EU law is dominating contemporary decision-making and political life, especially in the economic sector. Moreover, many institutions created 50 years ago at a supranational level are having an impact on the state of democracy in the EU, but they are not fully supervised by the representative bodies. Taking into account such arguments, contemporary reflection on democracy can go into at least two other major directions. One solution to the problem is to build a European federation. As many scholars point out, this is unlikely, especially as the three necessary elements European demos, European public sphere and European political structures through which the political preferences are aggregated are not likely to be created in the near future (Schimmelfennig, 2010). The third possible option goes beyond the template of the two aforementioned proposals. It assumes that the processes in Europe are going beyond the pattern of development known so far (i.e. a nation state or federation) and are an outpost of the new global system based on the cosmopolitanism. Such a construction will be rather "a non-state, democratic polity with explicit governmental functions" (Eriksen, Fossum, 2009:27).

CEE countries have now been members of the EU for six years; however, one can notice that one of the most common traits of the contemporary debates on the future of democracy in the CEE countries is that they omit or diminish the significance of the processes occurring at a supranational European level for the domestic system. One of the reasons is the lack of the developed frames of reference for this kind of debate, which is dominated by the nation-state-oriented discourse for which European integration might be perceived as a threat for sovereignty and – of course – for the significance of domestic politics and politicians. The issue of democracy and its quality has been a subject of interest of intellectuals in CEE countries since at least the beginning of transformation. The major purpose of protest against the com-

munist regime was to obtain freedom and democracy. After the transformation began and democratic systems were installed across the region, interest turned towards securing the system and its improvement. The Western institutions were perceived as the ultimate guarantors of the democratic systems in CEE countries (Góra, Mach, 2010). On the one hand, one cannot overestimate the importance of such institutions in establishing and securing the cornerstones of democracy, social liberty and market economy. On the other hand, contemporary debate on democracy in CEE countries, similar to that of previous decades, is encapsulated in the first of the aforementioned approaches – the nation-state-oriented one. The debate on democracy in the EU is almost absent, moreover the existence of the 'ultimate guarantor' of democracy, namely the EU, somehow weakens the debate on the quality of democracy at a domestic level. The federal model (dubbed as a 'superstate' model) is widely rejected, as was vividly visible in the debates on the ratification of the Lisbon Treaty in Poland and the Czech Republic. A post-national model is not even debated, as national rhetoric is still important in domestic politics in CEE countries.

The fact that Polish society (officially) and Czech society (semi-officially) were deprived of the protection of the Charter of Fundamental Rights also proves that the EU's influence on democratic standards in the member states – beyond conditionality – reaches its limits. This also resembles a vicious circle – the contemporary supranational institutions are not equipped with enough power (or political will) to react in case of violation of human rights or democratic standards in member states; yet, there is no agreement to improve the mechanisms because any change in this direction will clearly lead to the reduction of national sovereignty, which especially in CEE has a sacrosanct character.

The second problem is the lack of interest of ordinary people in politics, as proved by the low turnout in elections (particularly low is the participation in European elections). This, I think, is the second important challenge for today as regards democracy in the CEE – "importance for democratic consolidation of a civic culture" (Rupnik, 2007:19). This lack of involvement in the democratic community is also visible in the lower participation of citizens in

the non-governmental sector. In Poland, for instance, only around one in four citizens is involved in NGOs (and the situation is not changing significantly over time) (CBOS, 2010). At the same time various surveys show low trust for domestic political institutions and politicians, with an overall high opinion of the European institutions, perceived predominantly as donors of funds not requiring much in return. The trust in democratic institutions is weaker in CEE countries than in Western European member states (Eurobarometer, 2006). This can result in a deepening in the lack of interest and participation in political life and prevent the consolidation of civil society and civil culture and, as a result, deepen the differences between EU member states.

To sum up, democracy in CEE, as in many other parts of the world, is not a self-sustaining system. It can, as Freedom House's research shows, deteriorate. There are special areas of concern beside those mentioned above. As one of them, can be listed freedom of the media, which are losing their salience as the fourth power responsible for control of democratic institutions on behalf of citizens, channelling opinion and creating a functional public sphere due to their tabloidisation. The other is the struggle to enforce the political system which protects social liberty and tolerance regardless of the colour of skin, ethnic origins or sexual orientation, which is still not fully functioning in CEE. This will become problematic as there is for instance, increasing number of immigrants in these societies. The challenges for democracy (which will always be) require constant debate and activities of citizens on behalf of their democratic system. Their participation guarantees that the system will deal with any problems that may appear.

Bibliography:

CBOS (2010), „Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich w latach 1998–2010”, Komunikat badań BS/16/2010, Warszawa, February 2010.

Eriksen E. O., Fossum, J. E. (2009), "Europe's Challenge: Reconstituting Europe or Reconstituting Democracy?", in: RECON. Theory in Practice, Erik O. Eriksen, John Erik Fossum (eds), ARENA Report No 2/09; RECON Report No 8.

Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union, September 2007.

European Parliament resolution of on homophobia in Europe (P6_TA-PROV(2007)0167), 26 April 2007.

Góra M., Mach Z. (2009), "Between Old Fears and New Challenges. The Polish Debate on Europe", in: European Stories. How National Intellectuals Debate Europe, J. Lacroix, K. Nikolaidis (eds.), Oxford: Oxford University Press (forthcoming).

Pop V. (2010), "Bulgaria and Romania Worried that Corruption May Delay Accession to Border-free Area", in: Euobserver, 20.7.2010.

"Roma in Europe: The Implementation of European Union Instruments and Policies for Roma Inclusion – Progress Report 2008-2010". Commission staff working document, SEC (2010) 400 final, Brussels, 7.4.2010.

Rupnik J. (2007), "From Democracy Fatigue to Populist Backlash. Is East-Central Europe Backsliding?", in: Journal of Democracy, 18.4: 17-25.

Schimmelfennig F. (2003), The EU, NATO and the Integration of Europe. Rules and Rhetoric, Cambridge: Cambridge University Press.

Schimmelfennig F. (2010), "The Normative Origins of Democracy in the European Union: Toward a Transformationalist Theory of Democratization", in: European Political Science Review (2010), 2:2, 211-233.

Walker Ch. (2010), "Nations in Transit 2010: Democracy and Dissent", in: Nations in Transit 2010. From Central Europe to Eurasia, Freedom House.

Janusz Onyszkiewicz

Challenges for democracy and civil society in Central and Eastern European countries

In 1989, Francis Fukuyama published an article entitled "The End of History", in which he argued that the history of mankind as a coherent evolutionary process of the development of human societies from the tribal ones to modern democracy, based on technology-driven capitalism, had come to an end. Modern democracy, according to Fukuyama, managed to reconcile two basic human needs: first, to satisfy the ever-expanding set of human desires related to material security and affinity which the capitalist economy can provide and, secondly, to offer freedom combined with the sense of recognition, personal prestige and dignity.

But, even assuming that Fukuyama is right, one cannot escape a fear that the path towards democracy is not a one-way street. On the contrary, historical evidence shows that not only stoppages but, unfortunately, outright U-turns are possible. One example of them is, what happened after the First World War in so many European countries.

There are many reasons, why it is so. One of them is that modern democracy is the only (at least so far) political system which fully tolerates its political adversaries. This makes it possible to destroy democracy by means of using methods compliant with democratic procedures, as it happened in Italy, Germany and various other countries.

However, the outright challenge to the democracy is nowadays less likely in our Euro-Atlantic cultural and civilisational area. After the First World War, such a challenge was waged by two totalitarian systems, fascism and communism. The first one won in such countries as Italy and Germany by a combination of intimidation and a ballot box as well as the novelty of the system and its seeming attractiveness which together lured many politicians to drift from full democracy into authoritarianism. Communism was first set up in the Soviet Union as a result of a revolution and a civil war, hardly democratic procedures, and then was spread on the basis of the allegedly messianic credential of working class and its elite, a communist party. But,

despite its non-democratic origins, even communism at a later stage claimed the adherence to democratic principles (but it was supposed to be "people's democracy"). The crimes perpetrated by these totalitarian systems resulted in the almost universal acceptance of democratic values and today not many countries support the legitimacy of their non-democratic systems by tradition or the charisma of the rulers, to use Max Weber's terminology.

Nevertheless, there is a very serious challenge for democracy coming from rather limited and outdated understanding of the democracy as the political system characterised solely by the electoral process of selecting the governments with the total disregard for the need of having a range of checks and balances which provides an individual with a safeguard against an unlimited power of the elected rulers. After all, historically speaking, this type of democracy, understood simply as the rule of the majority, was developed in ancient Greece. However, in this system it was possible to sentence Socrates to death for the views which were not in the compliance with the views of this majority. Today, when we say "democracy" we mean a liberal democracy what means the respect for human rights and freedoms and the system of institutions which, within the state, safeguards these freedoms. Therefore, to say, as Abraham Lincoln once did, that democracy is "the rule of the people, for the people and by the people" is not enough today.

This clash between modern, liberal democracy and ill-liberal democracy (to use the term coined by Fareed Zakaria) is clearly seen in many countries also in the CEE area. The most typical example is Putin's Russia, characterised by a steady process of curtailing the independence of the media (esp. the electronic ones), the chances for the political opposition to reach out to the wider public and to have even a meagre representation in the parliament, introducing legal and administrative constrains on the NGOs etc.

This limited understanding of what democracy is about, is, unfortunately, shared by the majority of Russian population. According to a poll conducted in December 2009 by the International Republican Institute, as the main characteristics of democracy 87 per cent of the respondents mentioned free elections, but for the same number it is the state that should look after the elderly and handicapped, provide jobs, see to it that there will be no unequal-

ity in wealth and that social security will be provided to everybody. Such crucial for a democratic liberal state qualities like freedom of choice, independence of the media and market economy, were at the bottom of the list. It is quite clear that inherited from a communist period opinion that the security and equality are the main priorities, unfortunately, still keeps strong.

There is another legacy of the communist system which is very dangerous for the functioning of liberal democracy. According to the communist doctrine, the legal system is always an instrument of the political power, an instrument of the rulers. Paraphrasing an old saying that "cuius regio eius religio", one can say "cuius regio eius iurisdictio" – the courts belong to those who have the power. Therefore, the independence of the courts should be considered as a prerequisite of the democracy. Even more, there is a good reason to claim that democracy can be build only in a state having independent judiciary, that the state with the rule of law precedes the democratic state.

To make this point more relevant to the issue of the democracy (a liberal one!), let me say, that at the end of 18th or even right to the middle of 19th century, Prussia was not a democratic state. But, when a Prussian king wanted to take a piece of land belonging to a commoner, he challenged the royalty by saying "there are courts in this country, Your Majesty" and this challenge was successful!

Hence, every attempt in a democratic country to curtail the independence of courts and every sign of contempt for the existing legal system should be seen as a dangerous symptom. Not long time ago, we could see such a tendency e.g. in Poland, when the top-ranking representatives of the government were criticizing "legal impossibilism" for not allowing them to take some drastic measures they considered important for their policy.

The most striking absence of the independence of the judicial system in our region can be seen in Belarus and Russia, but also in Ukraine, which is in many respects a much more democratic country than all post-Soviet states (excluding, obviously, the Baltic republics).

Another area where democratic liberal system can be under threat are the media. There is no need to justify the essential role the media play in every functioning democracy. They constitute a critical element balancing

the might of the authorities, can make public aware of some issues and, if need be, wrongdoings of the administration or rulers, can provide certain protection for an individual against misuse of the power. Needless to say, it is well known since quite some time that by far the most influential are electronic media, first of all television. This is, why TV is all the time under a political pressure. As long as the government cannot control it, as long as there is a real independence of the TV or different channels can offer diverse views to similar numbers of viewers, one can say that the public at large has an access to various points of view and can make its own judgement. But, unfortunately, there is always a temptation to gain a dominating control of the electronic media. It could be seen not only in non-democratic countries like Russia. There are good reasons to consider a plurality of TV to be under a growing threat in Ukraine, and even in Italy there are reasons for concern taking into account the preponderance of the TV stations controlled by Mr Berlusconi.

Another threat to democracy can come from the military. After all, the military structure even in a purely democratic country is highly non-democratic and for very good reasons. This need not to be something inherently dangerous. After all, there are many organisations, like some Churches (a Catholic one being the best known) which are highly undemocratic. The difference, however, is a fundamental one the military have the guns and are trained to use them efficiently. On top of it, the military constitute a group with the strong identity marked not only by the mutual loyalty, but also by the feeling that they are the custodians of national values and tradition. Hence, they often feel that they know better what is in the national interest. Therefore, it is no wonder that often it is the army that takes the power and runs the country in a not very democratic way. Because of that threat, the strict civilian control of the armed forces is for any democratic country of utmost importance. Incidentally, effective civilian control is one of the basic conditions for NATO membership. Such a control is not established once and forever. It is a permanent process requiring skill and perseverance. The military must know all the time that an army is a very important structure, but not a political actor. Policy must be determined by civilian politicians, while the army

is only an instrument of state policy. Even despite a long tradition of civilian control in various countries, the military must be reminded that they should not aspire to make policy and from time to time we can find in a press information that such and such a general had to be dismissed for stepping off the line.

Finally, the important, but often neglected, threat to democracy can come from the political passivity of the society. Democracy is such a successful system only because of the involvement of the great majority of the population. Now, we see a process of gradual withdrawal of more and more people from politics. It is reflected in a lower turnout during the elections as well as in the decreasing membership in political parties. One of the reasons is that politics is considered in many countries as an activity which hardly can be reconciled with high moral values and personal integrity. Another reason is lack of confidence that an individual involvement can make a difference. There are also other reasons, but that would require a much longer analysis.

So, as has been said at the beginning, democracy is not a one-way street, on which you can go only forward once you have set off. Even today democracies perish, like it has been in Russia and in some other countries, too. However, what is important to realise is that in recent times democracy has never been destroyed by an external military intervention. The main challenges to democracy are of internal nature. The greatest danger can come from the replacement of a true, liberal democracy by an ill-liberal democracy.

In a book "How Democracies Perish", Jean Francois Revel wrote: "democracy is, perhaps, only an episode in human history, a short digression which is closing in our own eyes". This pessimism was caused by the advances of communism, so clearly seen at the time of the publication of the book (late seventies). Although today we have good reasons to be more optimistic, it is of great importance to monitor the state of democracy and to be aware of the perils this great political system is exposed to all the time.

Alexander Plahr

Why the enlarged Europe needs Liberalism?

Why do the newer member states do need successful liberal parties so urgently in the first place? After all, the peaceful revolution two decades ago already made these countries more liberal. One can nowadays more easily start a business in some of the newer member states than in some of the old ones. Free economy, democracy, the rule of law – everything seems to be achieved. However, it is a wrong way of thinking. There is much more to individual liberty than just living in a rule of law democracy based on market-economy. This is something that we all witness every day: politicians with the best intentions try to take individual liberty away from citizens in order to fight crime on the Internet, in order to fight climate change or in order to fight terrorism.

Do I want the state to know who I have called, from where exactly and when on my mobile phone for the last half a year? Does my government need to know to whom I sent emails? Welcome to the *Data Detention Directive*, valid in the entire European Union and collecting the telecommunication data of 500,000,000 law-abiding citizens. This is happening as we speak – our entire population is being put under general suspicion. A dangerous road to go down! We must not treat our citizens as suspects, but as individuals that have rights. And one of the most fundamental concepts should be the presumption of innocence.

Or think about the proposals by Commissioner Malmström for a directive to block access to websites that show images of child abuse. While every rightful person fully supports the fight against this cruel and loathsome crime, we can be deeply worried about this recent initiative by the Commissioner. The approach based upon blocking websites is counterproductive and outright dangerous.

Blocking access to these websites does not make them disappear. They are still on the Internet and can be accessed by anyone capable of circumventing

the filters. And, since circumventing the filters is as easy as entering a new DNS server on your computer, it can be done in 10-15 seconds.

The proposal requires setting up a censorship infrastructure. Experience tells us that such infrastructure can easily be misused and that, once it is in place, it will whet politicians' appetite to extend it on other areas such as copyright violations, hate speech, and many more.

Even without misuse, the mechanisms employed to censor access and the technical infrastructure of the Internet make it quite probable that when blocking some websites which you want to target, you also block numerous others, which are located with the same web host. This is what is called over-blocking and what certainly is not desirable.

Blocking websites is too easy an answer to a difficult problem and not an ambitious policy goal, which would really benefit the victims or prevent further crimes. Instead of easy populist answers, the policy must be to remove the pictures of child abuse from the Internet and to investigate the perpetrators. Hunting the culprits down through the international cooperation of law enforcement agencies must become a priority.

Sexual abuse of children is one of the few crimes that are outlawed on a global scale. Experience from leaked blocking lists, such as from Sweden, indicates that most websites in question are located in the USA and Western Europe. Taking them down and getting information on who uploaded them is not black magic, but rather an expectable standard.

Unlawful contents should be deleted, not simply hidden by creating censorship infrastructure! Perpetrators should be investigated and jailed, not provided with shopping lists in form of leaked blacklists.

Instead of employing a useless, and, in addition, a dangerous, tool, we have to make sure that European law enforcement agencies finally start cooperating in fighting these awful crimes.

Or take the fight against climate change: in an effort to lower the emission of greenhouse gases in the European Union, the *Ecodesign (or Energy-Using Products) Directive*, defines which products that use, generate, transfer or measure energy are allowed in the Union. Light bulbs have already been outlawed (wait, until first will be smuggled from outside the EU into dark

Scandinavia), and now it is considered that a shower head also transfers energy in the form of warm water.

Clearly, a European Union that deals with the design of shower heads is not focusing on its main goals, is not getting strength out of confining itself to the essentials. If I want to have a huge shower head that sends a lot of water on my showering body, I want to be able to buy that here in Europe, and not have to smuggle it in from the USA. It is an amusing and a frightening thought at the same time, isn't it?

So, as these three examples show us, democratic control and strong liberal influence are needed in order to defend and maintain our freedom and our values. All other political forces all too often happily give up a small proportion of individual freedom. I could go on about it for hours because there are many, many more examples that show just how important it is to have a liberal voice getting involved when laws and regulations are proposed, discussed and made.

Sadly, in some Eastern European member states we are not doing so well. However, in others we are hugely successful. So there is hope indeed – it can be done!

I do not know, what will work in Poland. In Germany, we were in opposition for a long time, and used that timeframe to build up our credibility. We gave promises and kept them, even when it was painful. One example was saying before a state election that we would not govern with a certain party, and then indeed later rejecting the offer to govern in that state together with that party. When we finally got elected into the federal government, we were considered the most credible of all German parties. Of course, in the government that perception is even harder to maintain, and this indeed is the hardest part of it: staying credible. That has to be the number one priority for every political force! If people consider you as credible, they start to trust you, even if they do not agree hundred per cent in all fields with you.

What also helped us, is the strong local chapters we have. The party is organised bottom-up, not top-down. This is not only useful for campaigning, but leads to checks and balances as well as power subsidiarity in the party. Political and agenda-focused debates take place within the party, instead of

the party course simply being plotted by the party leader. So inner-party democracy does indeed work if it is based on a federal party architecture.

Of course, local chapters are also what helps your party survive opposition times, when the party might not be in the government or even parliament. Only with a strong local as well as ideological basis can the problems of these times be overcome in order to govern another day.

Tomasz Stefanicki

Democracy without civil society: cherry on a birthday cake?¹

If we are to discuss the current state of democracy in CEE countries, it has to be firmly stated that the greatest achievement of the last twenty years is that it exists. It may seem trivial now because democracy seems to be strong and unquestionable in all those countries, but the core issue is that these very certainty and obviousness are something very exceptional indeed. None of these countries, often accurately called New Europe, existed throughout the nineteenth century. Most of them appeared in the aftermath of First World War and, in many cases, transformed from democratic to more-or-less authoritarian political systems before they faced the tragedy of Second World War. Then, for about half a century, they were under control of Soviet regime where any attempts to gain even limited independence were severely punished (Hungary'56, Czechoslovakia'68). Thus, New Europe started its present existence in the late '80 and early '90, and in that short time-span all ten current European Union member states from the region constructed stable democracies. No influential social or political force question them. Actually, all fundamental civil and political rights are protected, and although the democratic mechanisms still have some flaws (for example, in Poland it is inefficient judiciary), the democratic character of their political systems is undeniable. It is based not only on formal procedures and laws, but also on their general social acceptance and now, after twenty years (ca. the span of between-World-Wars period), this is indeed a reason for celebrating.

Sadly, the joy cannot be full since acceptance is not the same as participation. We can say that democracy is strong in CEE, but definitely we cannot say the same about civil society here. It can be noticed if one looks at any

¹ The point of view presented in this article is not based on a scientific, but rather practical approach. The author took part in the discussion at the ELF conference as a person who had been engaged in civil society activity for the last five years as an NGO's leader, a councillor of neighbourhood council but also (in the years 2004-2006) a member of a political party at a local level (Union of Freedom/Democratic Party). That is, why his views and opinions are based on personal experience and observations rather than collected data and theoretical analysis.

of numerous indexes, starting with low election turnout through low membership in organisations, and ending with a number of local initiatives and examples of citizens cooperation in order to obtain public goals and solve social problems. It seemed that it should not be a problem for societies that were able to liberate themselves from communism, creating, as it was in case of Poland, the mass movement of the Solidarity trade union. Freedom of association was on the top of the demands' list, so one can find it surprising that it is so seldom used now once it has been ensured.

The problem is that the societies submitted to communism had learned to live beside the states. Actually, social activity is quite limited here, since people devote themselves primarily to individual and family goals, finding there the main source of personal satisfaction. Obviously, professional sphere is also important as a source of financial income for a family. Where is civil society? It hardly exists. Even, if we do something together, it is usually to protest against some actions of public authorities, local or national. Majority of people that come to neighbourhood councils (the lowest and, at the same time, the closest to citizens level of local governance in Poland) want to criticise or stop public investments or new regulations. Another important group of clients are people reporting some problems and expecting public institutions to solve them. Cases when people come with their own initiatives and simply expect support in their realisation are very rare. This kind of attitude is often called negative (or passive) civil society, which does not take the responsibility for public functions or tasks; the burden lays on public institutions and citizens only watch if their individual interests are not endangered by their activity.

Actually, the only significant (because of its impressive scale) exceptional example of positions that do not stem from concern about individual interests is readiness to help the victims of various catastrophes or disasters, provided they are widely covered by national media. Then societies can show their sympathy to sufferers by means of direct material/financial help or volunteering work (for example, in rebuilding houses damaged in floods). However, what is still insufficient or absent in new European democracies, is a day-to-day engagement; an active attitude that analyses the surround-

ing reality and tries to improve it by one's own action and cooperation with others, including individuals as well as public and commercial institutions. It seems that Central and Eastern Europeans are much more indifferent than their Western neighbours to inconveniences in public sphere, such as non-aesthetic public spaces or poor access to public services. Even, if we are aware that something needs to be done, we do not seek partners to create a coalition for solving a common problem. At best, we go and complain about it to public authority we think should be responsible and take care of it. Communism, paradoxically, has managed to individualise the societies to the extent where citizens are not aware of the potential for cooperation in communities. It has also made them believe that the state only is responsible for public sphere and there is no need to engage oneself in it. Both individualisation and withdrawal from public sphere made citizens easier to control.

One can argue that the situation is changing after accession to European structures, when a number of associations and foundations has rapidly risen. Unfortunately, the origin of the phenomenon is not wider knowledge of the benefits of cooperation for common goals. It is rather an answer to an opportunity created by European funds, of which many are dedicated to NGOs. The initiatives they undertake mostly origin not from the identified problems of communities, but from the priorities set forth in operational programmes based on various strategic goals of the European Union such as increasing competitiveness, gender equality, knowledge economy, sustainable development etc. The impulse for an action does not come from bottom, but from the top, revolving the very idea of civil society. Indeed, many of organisations in CEE are rather businesses, rivalling with one another in contests, like in tenders, for money from European and other public funds than cooperating socially-motivated undertakings. This phenomenon is even strengthened by public institutions that are happy to delegate their public tasks to those demanding the lowest price (grant system).

Thus, we have reached the main subject of our discussion. Finding the way to fill already an already erected stable structure of democratic political system with the spirit of civil society and cooperation for common goals is definitely the main challenge for CEE countries after twenty years of inde-

pendence. Unfortunately, tools that are being used to do it create a substitute of civil society rather than nourish its true spirit. The road to these aims seems to be quite distant and there is no much opportunity for taking short cuts. What should be changed?

First of all, we need to change top-bottom to bottom-top mechanism since without it the point of citizenship is lost. That means more freedom in choosing goals of programmes, projects and actions. Non-governmental organisations should not be treated as quasi-administration that implements targets set at a national or European level. The ideas must come from local communities or social groups and minorities that have recognised their problems and proposed ways to solve them. Independence in establishing goals must go in pair with independence in financing. European funds should change their role from that of sponsor to this of facilitator. It means that more attention should be paid for example to the exchange of experiences and best practices; to research and discussion; to building cooperation structures; but not to implementing specific solutions, what should be left for the parties engaged in problems. It, obviously, means changes in legislation that would make it easier for social organisations to undertake economic not-for-profit activities. Currently, at least in Poland, any economic activity of NGOs is very difficult to run because of lack of clear legislative rules. In practise, it makes organisations weak or fully dependent on public sector sponsors.

Another important issue is that of very weak local media, which are not able to attract public attention to local problems. Public discussion still takes place primarily at a national level, although decision-taking process today is far more scattered. We have new media that make it much easier and cheaper to publish information, but still the domination of a national level is so overwhelming that it is harder to learn about an initiative from the closest neighbourhood than from the capital city, regardless, how distant it is from our own matters. Through finding a way to effectively communicate at a local level, an important incentive would be given to strengthening the development of civil society. The problem also applies to European integration, since also at that level public debate is far from being sufficient when one considers the range of authority and its influence on citizens' lives.

Since reinforcing civil society requires shift in an attitude of citizens towards public sphere and communities, the goal cannot be achieved without support of proper educational programmes. There are many issues that should be of extreme importance to active citizenship that still are hardly present at schools and universities. Starting from very basic subjects as an ability to cooperate and group-working that should be taught from nursery school throughout whole education process, and ending with explanation what associations and foundations are, how they work, what social functions they fulfil and what opportunities they create for personal development and satisfaction. In public opinion, social reality still consists of two sectors: business and public administration. For ambitious individuals with potential for being leaders, a stimulus to engage is, in first case, money, in second power. The "third sector" is either not known at all, or seen as an option for eccentrics (not to say "freaks") whose activity, although useful, is somewhere on a margin of "normal" society life. In fact, tasks performed by civil society are not just some kind of addition to normality; they are inevitable part of it ensuring that actions of those with money and power are in line with public interest, thus protecting citizens' quality of lives. Third sector is also a provider of job opportunities and should not be regarded only as a field of a volunteering or spare-time activity. Engagement in it usually means cooperating with various people, helping them in solving common problems, gaining new experiences and exchanging views, which from the psychological point of view is a more direct form of gaining personal satisfaction than money or power. The awareness of those facts is, regrettably, not present in common opinion, and only through good educational programmes can the situation be changed.

Summing up, in opinion of the author, the main problem of CEE countries is that the development of democracy and civil society is not parallel leaving the latter behind. One can compare it to creating a body but not filling its veins with enough blood. To make it alive, one must face the challenge of reinforcing civil society, although constructing formal structures providing, more independence in establishing goals and gaining funds to realise them, strengthening public debate at a local level and create educational pro-

grammes that would spread knowledge about the third sector. Without it, civil society will only be seen as a cherry that can be put on top of a cake instead of an ingredient that fully fills it and gives it a desirable flavour. The problems still have not drawn proper attention of the political scene and only by creating reasonable structural changes in specific policies can one have hope that the cakes prepared for the thirtieth anniversaries of democracy in New Europe will taste delicious.

Igor Ostrowski

Development of social capital as a founding brick of new democracy in Central and Eastern Europe

At this time thirty years ago, Lech Wałęsa jumped over the wall of the Lenin Shipyard to join his fellow workers in a general strike which consequently led to the creation of the Solidarity trade union. Last year, we celebrated the twentieth anniversary of the first partly free parliamentary elections in CEE, when the anti-communist opposition, united under the Solidarity banner, was voted into power. Those elections set a precedent in the region and, two years later, the Iron Curtain fell. Majority of Europeans living behind the Curtain were finally able to enjoy the benefits of a modern democracy.

All these recent round anniversary celebrations gave us an opportunity to look back and reflect upon what we have managed to achieve in a democratic system, which we struggled to create for over fifty years, and what still lies ahead. In a recent report adopted by the Polish government, entitled *Polska 2030*, the authors have pointed out that since 1989: "Poland's development was tied into two major undertakings: transformation from a centralised state to market economy and accession to European and transatlantic structures. During the last twenty years, we have managed to build basis for a civil society permitting individual activity, increase the salary buying force sixteen times, raise the number of youth receiving academic education fourfold and increase the share of persons with higher education in society from 7 to 17 per cent. We have also managed to extend the life expectancy of Poles by 5 years. Membership in the EU institutionally strengthened the process of transformation, revealed new opportunities, stemming from the flow of merchandise, capital and human resources. The creation of a conducive environment for the development of policy based on the EU funds was another great benefit, enabling a greater volume of public investments at a level of nearly 5 per cent at the beginning of this year. The coupling of transforma-

tion and the EU accession provides solid grounds for stability. In a long-term perspective, however, all these important steps may prove incomplete”.

In a struggle to implement liberal values in the economy during the initial transformation process, we have failed to pay equal attention to social issues at hand. The authors of the *Polska 2030* report believe that, in order to ensure further development up to the European standards, Poland needs a new civilisational project in to what we need to face the new challenges which have arisen during the last twenty years and which, unfortunately, have been neglected up to now. One of the key challenges identified in the report is the need to develop social capital. Due to the unfortunate Polish history (which included over a hundred years of foreign rule, severe damage during two World Wars and fifty years of communism), social capital was based on the concept of survival, defending own values, separatism and closure rather than openness. The fifty years of communist rule the concept of institutionalisation of social and private life and total state control. The destruction of legacy institutions evolved from ground-roots' social and cultural processes. The legacy of amoral familism arose, whereby personal and vested interests prevailed over social and communal interests. In a cultural aspect, Poles lacked appropriate language to explain the world during the transformation period. Individualist attitudes prevailed and the legacy of survival capital with adaptation capital added on is continuing to thrive today. In terms of numbers, the level of social capital looks discouraging: social trust varies between 10 and 12 per cent, depending on survey; there is a severe mistrust in public institutions (especially political parties, the parliament, government and civil servants); the electoral turnout is low (since 2000, within 60 per cent); we have an unstable NGO sector with a short NGO life (ca. 3 years), low budgets, few hired employees, and almost no organisations with endowment capital; philanthropy rates are also low (one in three Poles makes donations); voluntary work rates vary between 13 and 20 per cent. On top of it, we are experiencing the poor quality of public debate (tabloidisation and fast-foodisation of the media).

Taking above into account, we need to move towards New Democracy, built with social capital. In the aforementioned report, its authors have suggested

ways in which this can be done. "Modern social capital is shaped by numerous constituents. It is affected by national identity (...) and its features, characterised by openness to the world at present (...) community-related, deepened by strong social bonds and a growing identity of various groups. Social capital based on such traditions multiplies trust, increases ability to cooperate, grows into individual and group cultures and constitutes a groundwork of a modern citizen-state relationship. (...) Social capital and its functions grow in times of widespread communication, availability of (...) information and knowledge, the network character of personal relations [as well as] newly defined social positions and structures". Hence, social trust can be based on its core values, such as: trust, openness, tolerance, engagement and cooperation. Therefore, its developmental factors include: creativity, mobility and competitiveness. With that in mind, Information and Communication Technologies (ICT) may prove to be one of the best tools in the relevant process of development, whereas network society one of its best partners. The Internet, as a sphere of public interest, common resources and an exchange network is the best ally in the process.

Projekt: Polska Foundation focuses most of its activities around the development of social capital and engagement as one of its core values. In all projects undertaken, we try to implement an ICT component as a working tool. Those tools, preferred by the younger generation, prove extremely efficient in the engagement process. Whether it is an awareness campaign, election-participation campaign, conferences and discussions or specific local actions, ICT tools are always present. The open government project, which will be launched by *Projekt: Polska Foundation* later this year, aims to encourage interoperability, full reuse rights, open data and the introduction of other open standards through awareness campaigns, coaching, legislative initiatives and monitoring, all that with the aim to enhance participatory democracy and, thereby, social capital in the country. The first results of our work on this project, which I hope to be able to present at the next ELF conference dealing with New Democracy, should be available early next year.

Ewelina Józwik

The civil society issues of personal freedom in the light of the Polish Constitution

Existing in a civil society is strictly connected with the guarantees of free, legal, safe and unthreatened rights given to every man, not just a citizen. We have been given fundamental freedoms written in various international conventions and national constitutions, to inform everyone: this is your human right – no one is entitled to encroach upon it.

But is it not so that everyone is aware of their rights without legal acts confirming it? If so, what do we need constitution for?

According to the doctrine of the classical liberals of the 18th century, the state is obliged to support the interests of an ordinary citizen, but its capability and the willingness of politicians to support these interests is, at least, doubtful. Governments were considered to be a necessary evil, institutions to be protected from, but made necessary by the elementary fact that people are not angels¹. State power was something that classical liberals feared, and constitutional design was thought to effectively limit this power. First constitutions arose as the necessary tool primarily to limit authority in all of its potential extensions. If we get deeper into the sense of ideology of drawing up constitutions, we can easily see that their provisions are, in fact, meant less to inform us about given rights and more to instruct authorities about, how far they can go with further regulations, reducing these freedoms.

It would be ideal, if governments were constitutionally prohibited from direct actions aimed at personal freedoms², especially in the field of economics, press and other media, gender or religion. Unfortunately for liberals, they do interfere, and justify their actions with the legal obligation to protect men's liberties and award punishments on those, who encroach upon these liberties. How does it work practically?

Let us start with the prohibition of smoking in public places.

¹ J. Madison (1966 [1787]) *The Federalist No. 51*, *The Federalist Papers*. Edited by Roy P. Fairfield. New York: Doubleday, p. 160.

² J. M. Buchanan, *Notes on the liberal constitution*, *The CatoJournal*, Vol. 14 No. 1.

Polish Constitution³ guarantees the freedom of protection of life, health (art. 68) and the clean natural environment on the one hand, and the right to decide about one's own personal life on the other hand (art. 47). As we see, we have two contradictory rights within one provision: the personal freedom of smoker and the rights of other people from his environment to live their life in a healthy way. Besides that, there is another question to discuss: what about the freedom of economic activity in the case of introducing the prohibition of smoking in public places?⁴

The obligation of public authorities is to take up such actions that materialise these rights. The problem is, how to do it without any of the parties being neglected. The restriction on using tobacco may obviously violate the freedom of economic activity of many entrepreneurs, i.e. tobacco concerns. It may also be unprofitable for the state budget. However, there are some voices in our society, that hardly opt for protecting citizens exposed to contact with harmful causes of smoking by other people. If we introduce a regulation that forbids smoking in public places, how will we solve the problem of smokers that harm just themselves while smoking? To be free does not mean "to obtain the prohibition" or "to take advantages from the prohibitions referring to others" – liberty shall guarantee free choice in every field of life, so I do not think any restrictions in case of smoking will help make our Constitution and regime more modern and life more convenient.

Discussion of people's habits would not be complete without a few words about nootropics, named in Poland "dopalacze", so-called smart drugs. As I suppose, they are already well known in many countries of Europe, maybe except those countries which have had the use of "soft drugs" legalised. Smart drugs are the psychoactive substances with the influence similar to that of drugs. The tricky thing about them is that they are made of artificial ingredients which are not listed in the bill prohibiting the use of certain substances named therein. While smart drugs have more and more users every day, the governments of many countries consider them as one of the main social problems and think, how to deal with it. Polish authorities have no doubts about the harmful influence of smart drugs so they have pro-

³ Constitution of the Republic of Poland of the 2nd April 1997 (Journal of Laws of the Republic of Poland 1997, No. 78, pos. 483, with later amendments).

⁴ W. Markiewicz, Punkt zapalny, *Polityka*, No. 47 (2732) from the 21st November 2009, pp. 102-105.

posed punishing the possession of smart drugs withdrawn from sale with one to five years of imprisonment and trading with up to ten years of imprisonment. Regardless of the fact that such punishments seem draconian, they are still lenient in comparison with Ireland, where trading in smart drugs is endangered with life sentence⁵.

It is strongly worth considering, where is the place for self-, democratic deciding in these countries? Does liberalism mean: you are free to make choices, but it is better for you when your state decides instead of you?

Another issue of personal being is equality. Asked about the choice between freedom and equality, Poles much more often chose equality⁶. Now, let us discuss the matter of the equality of workers.

There are two main legal regulations in Poland that define the legal situation of people who pursue the job: these are Labour Code⁷ and Civil Code⁸. The rule is similar in both of the codes: one person is doing a job for and under the directorship of another person, in a place and time prescribed by employer, while the employer pays the salary. The difference is, that in case of causing the damage to the third person (which is defined as every person different from employer [superior] and employee [inferior]) while doing inducted activities, the person employed on the ground of Labour Code bears no liability to the injured person (whole responsibility for it, as connected with employer's risk, is borne by the employer), but in case of damage caused by the inferior employed on the ground of Civil Code provisions, both superior and inferior are obliged to bear several liability. What does that mean for a single citizen?

Let us imagine the situation that one of us is the patient, going to have a surgery. If the surgery goes wrong, the patient gets injured – some personal harm will have been caused to him by the doctor. Now, he can claim damages; whom he can claim them from, interestingly depends on the ground of employment of this person. Literally, if the doctor was employed on a job

⁵ D. Pszczółkowska, Irlandia pali dopalacze, *Gazeta Wyborcza*, of the 14th May 2010, http://wyborcza.pl/1,75477,7881006,Irlandia_pali_dopalacze.html

⁶ D. Zagrodzka, Polacy między Europą a Ameryką, *Gazeta Wyborcza*, of the 3rd July 2005, <http://wyborcza.pl/1,75398,2802196.html>

⁷ Act of the 26th June 1974 – Labour Code (*Journal of Laws of the Republic of Poland* 1998, No. 21, pos. 94, with later amendments).

⁸ Act of the 23rd April 1964 – Civil Code (*Journal of Laws of the Republic of Poland* 1964, No. 16, pos. 93, with later amendments).

contract, the injured patient can sue the doctor's employer (hospital) only, and suing the doctor in this case will be pointless and ineffective. If the surgeon has a civil contract with hospital, patient can sue for damage both the doctor and his employer. As we see, there is no equality between two doctors as well as between two patients, who were treated and defectively operated by doctor.

Taking the above under consideration, it seems like living under the Polish law is not really easy. We normally do not realise that before asking someone to do something connected with his profession for us (no matter if it is a doctor, an electrician or a plumber), we should necessarily find out the ground of his/her employment.

One of the main civil society issues in Poland is the right to abortion. Nowadays, abortion is prohibited in Poland, except three situations:

1. if the pregnancy threatens the life or health of a pregnant woman,
2. if the prenatal examinations or other medical circumstances indicate great possibility of a hard and irreversible handicap of foetus or the incurable disease threatening its life,
3. if there is a justified suspicion that the pregnancy is the result of a crime⁹.

Despite these "legally existing possibilities", Polish society is not ready for conducting abortions in reality. I refer here especially to doctors, but also to pregnant women.

Polish problem is not, whether we should make abortion hundred per cent legal or totally illegal, as the existing solutions seems to be socially accepted. The biggest issue of our parliament in this case is, that present regulations are totally useless. Theoretically, a raped woman has officially the right to undergo abortion until the end of the 3rd month of pregnancy, but proving the rapist his guilt requires at least few (no fewer than 4-5) months, even on the assumption that there is no doubt about the fact of rape having been committed by him and he does not have to be hunted. On the other hand, abortion in a very difficult mother's financial situation is always prohibited¹⁰.

⁹ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Journal of Laws of the Republic of Poland 1993, No. 17, pos. 78).

¹⁰ P. Kreft, *Aborcja? – trzy punkty widzenia*, Warszawa 2007.

As a marginal matter I will just say that in 2007 there were some attempts to change the Constitution in the field of the protection of an unborn child. The right-wing parties were trying to introduce the absolute prohibition of abortion, while the left-wingers were in favour of extending the right to it. These efforts led to nowhere, leaving the current legislation as it was.

Luckily for our society, the Polish Constitution actually reflects the state of public opinion, unlike to many other regulations, which have not much to do with public attitude.

In 2009, in the survey conducted by CBOS (one of the main Polish centres of public opinion research), 44 per cent of the questioned expressed an opinion that abortion should be totally prohibited, whereas 25 per cent that it should be permitted with no restrictions.

In 2005, in the survey "European Values" to the question: Should woman who does not want to have children have the possibility to undergo abortion?, answer "no" was given by 48 per cent of the people asked, and "yes" by 47 per cent.

As the above-mentioned examples show, the Polish Constitution, although it was constructed quite liberally, still includes discrepancies, that need to be removed. In the country, the citizens of which are brought up on a conservative ideology and under the conservative influence of the Church and manipulating media, people need to be shown that they do not need to follow anyone's instructions, to follow indications given by authorities. Despite some fundamental regulations that have to be obeyed, all people need to do in a liberal society they are building is the awareness of having a choice, the freedom of making own decisions and the necessity of bearing responsibility for them. Making our society realise these matters is nowadays, in my opinion, one of the greatest challenges for the civil society in Poland.

Sources and references:

Act of the 23rd April 1964 – Civil Code (Journal of Laws of the Republic of Poland 1964, No. 16, pos. 93, with later amendments).

Act of the 26th June 1974 – Labour Code (Journal of Laws of the Republic of Poland 1998, No. 21, pos. 94, with later amendments).

Act of the 7th January 1993 on the family planning, protection of the human foetus and conditions of admissibility of interruption of pregnancy (Journal of Laws of the Republic of Poland 1993, No. 17, pos. 78).

Buchanan J. M., Notes on the liberal constitution, *The Cato Journal*, Vol. 14 No. 1.

Constitution of the Republic of Poland of the 2nd April 1997 (Journal of Laws of the Republic of Poland 1997, No. 78, pos. 483, with later amendments).

Kreft P., *Aborcja? – trzy punkty widzenia*, Warszawa 2007.

Madison J. (1787) *The Federalist No. 51*, *The Federalist Papers*. Edited by Roy P. Fairfield. New York: Doubleday.

Markiewicz W., Punkt zapalny, *Polityka*, No. 47 (2732) of the 21st November 2009.

Pszczółkowska D., Irlandia pali dopalacze, *Gazeta Wyborcza*, from the 14th May 2010, http://wyborcza.pl/1,75477,7881006,Irlandia_pali_dopalacze.html

Zagrodzka D., Polacy między Europą a Ameryką, *Gazeta Wyborcza*, from the 3rd July 2005, <http://wyborcza.pl/1,75398,2802196.html>

Jean-Michel De Waele

Survey on liberal values in Central and Eastern Europe: Attitudes towards liberalism in Poland preliminary comments

In this short essay, I would like to present the main points of the survey on liberal values in CEE related to the attitudes towards liberalism in Poland. The survey was conducted on behalf of the ELF and the ELDR party in 2009 and aimed at studying pro-liberal attitudes among the electorate of four CEE countries (Poland, the Czech Republic, Hungary and Bulgaria) and Austria as a control case. The study consists of three main parts, the first testing the importance of several liberal and social values (on the scale of four grades, from very important to not important at all), the second dealing with the role of state in economy and the last one tackling the issues of freedom vs. security. In this essay, I would mainly focus on the results of this survey in Poland and the comparison between this country and the other cases, studied in the survey.

Liberal values in Poland 2009

The first set of questions on liberal and social values in Poland is addressing the most important characteristics of a modern European society in terms of values. Tolerance and strong and competitive economy are among the first and most important values shared by Poles. This can be related to the model of a modern European state as opposed to an authoritarian regime (like the communist one before 1989), where freedom and civil rights are respected and tolerance is a common and widely-shared value. The economic issue comes in the third place, which indicates that the human rights and freedoms are more important than economy in the public eye. This can also indicate us the salience of economic issues on voting, but we will turn to this question later on.

Another particularity is that European unification and global free trade come last (the least important) in the list. This is related, probably, to the high levels of Euro-scepticism in the country (and, especially, among part of the elite) and the lack of confidence in international institutions in general (as the WTO in terms of free trade and the EU in terms of integration). This attitude can also be explained by the "nationalistic" rhetoric of some of the right-wing parties (like *Prawo i Sprawiedliwość* – the Law and Justice), based on the idea of "protecting" Poland, surrounded by enemies (Germany) in a hostile international environment. Another particularity is that individual responsibility comes fourth, which can also explain the perception of the key role of state in economy.

If we concentrate on the comparative perspective, we notice that Poland is always the last among the five cases (its population considers the values listed in the survey least important). There are only two exceptions: European integration and the discrimination issues where the Czech Republic is on the bottom, attaching little importance on those issues (the levels of Euro-scepticism are also particularly high in the Czech Republic). This comparatively low level of attachment to liberal values can also be explained by the cultural cleavage, dividing the right-wing space in Poland by sharing liberal values concerning free market, but not the questions of individual responsibility, discrimination and global openness to markets and integration. Of course, this conclusion should be nuanced by the fact that in Poland around 90 per cent of people consider those issues as important and it is only in the scale of importance (between very and fairly important) that the variance can be seen.

The Relation between State and Economy

The second big set of questions concerns the role of the state in economy. There are four main subsections, in which the role of the state is tested: the price regulation, the welfare state (vs. property), the employment policies and the overall economic situation. As the survey shows, for Poles the state plays a much more important role than market in these four situations. This attitude can be related to the experiences of the first period of the transition,

when the "shock therapy" led to social deprivation and the loss of social status for a large part of the population. In this sense, the people acknowledge the risks of a completely liberalised economy, free of any regulation, since they have experienced a similar phenomenon and have witnessed its negative consequences. In a society where the economic instability of the large groups of the population is still a fact of life, it is not surprising that state is perceived as a guarantee of a minimal stability and revenue. We can explain those attitudes also with the communist legacy in terms of perceptions or with the "nationalist" protectionist attitudes, defended by some right-wing parties (PiS – the Law and Justice).

If we concentrate on the comparative perspective, we can see that Poland is not an exception among the other CEE countries which all attach a greater importance to the role of the state in economy. Here, we would like to emphasise that Poland is not among the strongest supporters of a strong state and scores comparatively medium compared to the other countries, which can also be due to the internal division of the right-wing family in Poland, *Platforma Obywatelska* (PO – the Civic Platform) representing a liberal and less pro-statist point of view on the market.

Freedom, equality and security

Freedom and equality are both important values that play key roles in society, that are difficult to be realised at the same time and, therefore, are likely to interfere with each other. As the survey shows, Poles have strong preference for freedom compared to equality or security and they generally perceive freedom positively. This can help us understand, why Polish political scene is dominated by right-wing parties (PiS and the PO) and a socialist party (SLD – the Democratic Left Alliance) is much less appealing to an electorate, sharing a more liberal perspective on freedom as a principal value. Of course, as we have already seen, this does not necessarily contradict a strong regulation of economy by the state and intervention in this sector. Once again, here we are witnessing a division between the cultural and the economic perspective on freedom with a predominance of the cultural over the economic perception.

If we look at the place Poland occupies among the other four countries on this issue, we can see that freedom scores very high and Polish people are amongst the greatest defenders of this value in overall broad terms. Only the preference over equality distinguishes Poland in the middle ranged-cases as the other two parameters: security and the positive perception of freedom are scored very high. This can be due partly to the communist experience (with a lack of respect for individual freedom) and emphasis on equality and security (especially in terms of non-economic issues) or the heritage of the Solidarity movement and its values. Another interesting observation is that on the perception of freedom as a constructive attitude and not a path leading to abuse and corruption. Poles are the only nation in CEE having a positive view on the issue. This also means that even though the political class is not highly trusted in this country, people still have a positive attitude towards freedom and its consequences (while in other countries, the negative perception is dominant).

Party of Civil Rights and Individual Responsibility

The Polish population sees primarily one political force in the array of political parties that stands up for civil rights and tolerance, namely the Civic Platform (PO) (26 per cent). Only half that number, 13 per cent, see the Law and Justice (PiS) as the one standing up for civil rights. All other parties play a rather insignificant role here. Almost half of the people (47 per cent) cannot or do not want to pick one party in their country as being specifically concerned with civil rights and tolerance. When asking about individual responsibility and entrepreneurship, the two parties are named as well, with widely the same ratings.

We can see that the party perceived as the great defender of civil rights and freedoms corresponds to the party people identify with and would vote for. This means that they do not distinguish a specific party by its defence of civil rights, but tend to estimate that the party they prefer is corresponding the most to their values, even though a closer look at party programs and manifestoes reveals that this is not as clear cut, as shown in the survey.

There are also interesting variations between parties on the two aspects: tolerance and individual responsibility. The PO is clearly perceived as a defender of individual responsibility and entrepreneurship (more than of tolerance and civil rights), while the PiS is a supporter of both in an equal manner. The SLD, which is not at all surprising, is a stronger supporter of civil rights and tolerance. This result shows us once again that the division between the two mainstream right-wing parties is based more on the emphasis on liberal values (by the PO) and a clear difference between the economic and the cultural perspective.

Another interesting finding is that almost half of the respondents cannot identify a party which suits most the liberal values they share. This may mean that, apart from the convinced core voters, who will estimate that the party they vote for represents best their values and opinions, the other "hesitant" voters do not perceive directly any of the existing parties as explicitly liberal (and, therefore, may vote strategically or cast a protest vote against the ruling government).

The socio-economic profile of voters sharing strong liberal values

The last step of our analysis is to see, what is the profile of the persons who share liberal values in Poland and other countries included in the survey. In order to analyse that, we took into account only the respondents, answering "very important" to all the questions in the survey. As the survey shows, liberal values are mostly shared by the younger electors (18-24 years old and, to a lesser extent, 25-34 years old) and the generation of 55-64 years old. This can be due to the fact that younger people are more akin of seeing the benefits of the new system (open market, freedom and entrepreneurship) since they can easily integrate into it. The older generation sharing those values can be the one socialised politically in the 80ies and influenced by the Solidarity movement in that period. If we look at the electorate of the two main right-wing parties during the last decade, we can notice that the age of their voters corresponds to the cohorts sharing liberal values.

Then, we can focus on the professional profile of the "pro-liberal" voters. We can see that the persons answering "very important" to all the questions are mostly employees and, to a lesser extent, manual workers and people without profession. This profile distinguishes Poland from the other countries in the survey, in which the greatest number of people sharing liberal values are self-employed. This difference can be explained with a cautious attitude of the self-employed persons in Poland towards liberal ideas since they are more exposed to the failures and the insecurity of the market. Another reason may be found in the proportions of the self-employed sector in Poland in comparison with other countries and the influence of the Solidarity trade union (being a defender of pro-liberal values). Either way, this is an interesting finding, showing that the private sector is not always the more pro-liberal one by default.

The third characteristic we analyse is the proportion of men and women sharing those values. In Poland, just as anywhere else, men are more supportive of liberal values than women, who value security and welfare more, and are less represented in the sectors in which liberal policies play an important role. There could also be other reasons, such as cultural and social background, but they are not measured in this survey.

Anna Paczeńskiak

Liberal values of the middle-level party elites in Poland

Why study the middle-level elites of political parties?

In Poland, no more than 300,000 adult citizens are the members of political parties (*Prawo i Sprawiedliwość* [PiS] – the Law and Justice – 22,000; *Platforma Obywatelska* [PO] – the Civic Platform – 46,000; *Sojusz Lewicy Demokratycznej* [SLD] – the Democratic Left Alliance fewer than 70,000; *Polskie Stronnictwo Ludowe* [PSL] – Polish Peasants Party – 128,000). Even a smaller group can be described as one composed of the active members of the party called in English literature the middle-level elites, and in the French language „cadres intermédiaires”. Therefore, this becomes a more interesting analysis of their values, shared political views and the motives for participation in public life. They constitute the organisational structure of a political party, are the real source and motor of the parties development, a kind of party DNA.

The party congress, where we conducted this research, is the heart of every political party. The delegates are elected by local party organisations, gaining legitimacy and support, through which they can influence the modification of the party statute and configuration of the most important values in the party manifestos. If we also take into account the fact that through their voices the direction in which the party will go is selected, it is concluded that all major decisions taken within the party depend, at least in theory, on the opinions, attitudes and vision formulated by delegates participating in the party congress. They are the microcosmos of the party.

Basic information about the research:

- authors: a team of political scientists from CEVIPOL from the Free University of Brussels and the University of Wrocław,
- the methods of data collection: questionnaires,
- research period: April – May 2008 (SLD); March 2009 (PO),

- circumstances: 16 SLD's Regional Meetings (Congress), 16 PO's Regional Councils,
- number of polls analysed: 2,076.

How liberal? How conservative? How socialist? – economic and axiological self-identification in PO and the SLD

To situate the party or the electorate on the scale: left-right, and to identify their ideology, two main approaches play a crucial role: the socio-economic and axiological one: Our research shows that the socio-economic approach plays some role (not as big, as in Western democracies) in identifying of PO and the SLD party elites. Their delegates differ on the scale left-right, which shows some differences in their views on socio-economic issues.

Attachment to economic liberalism is clearly visible among the delegates of PO. They are for the flat tax (96.5 per cent), they accept the differences in the salaries of citizens (66.1 per cent), they are sceptical about the trade unions (94.4 per cent) and believe that the less the state intervenes in the economy, the better for the economy (98.6 per cent). We also notice the impact of Christian-democratic ideology upon the party activists of PO. It is particularly evident in the shared interests of some of its members in reducing income inequality and the principle of the diversification of family allowances, depending on parental income.

The SLD's delegates present a more fragmented political profile, which extends over the whole spectrum of the scale: left-right. It is remarkable that most of the delegates adopted the SLD's views on issues which are close to PO socio-economic, such as: minimal state regulatory function (67.2 per cent), the introduction of the flat tax (30.6 per cent) or temporary work as a way to fight unemployment (65.4 per cent). But that does not stop them feeling closer to social-democratic parties than to the formation of neo-liberal. The young generation, which in the SLD appears to be more willing to adopt the attitude typical of the Left, is an important factor in the future evolution of the party.

The axiological criterion in the study of attitudes and beliefs is particularly important because of the fact that political identification of Poles in a relatively small extent determines socio-economic criteria, especially when compared to the societies of Western Europe. Division of the right and left in Poland is still related mainly to historical and cultural heritage. This means that the basis of loyalty of the electorate is not an economic party program (e.g. on the tax system or the state's role in the economy), but rather the issues of axiology and world view, which is expressed by the parties and their leaders.

Table 1. Opinions in PO and the SLD on the role of the Church in the public sphere

	agree		disagree		do not know	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
the Church in Poland has too large impact on power	61.8	92.5	34.2	4.3	3.4	3.2
in schools, offices and state institutions crosses should be hung	53.1	9.5	34.9	80.0	12.0	11.5
mark of religion lesson should be included in the average grade on the school diploma	19.1	2.0	77.3	94.0	3.6	4.0

Table 2. Opinions on the moral issues in PO and the SLD

	agree		disagree		do not know	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
abortion for social reasons should be forbidden	55.8	15.0	38.5	79.0	5.6	6.0

soft drugs should be legalised	16.1	20.0	80.8	74.0	3.2	6.0
euthanasia should be legalised	29.0	52.0	62.6	34.5	8.4	13.5
if you want to have children, you should get married	45.8	28.0	50.4	60.5	3.8	11.5
the death penalty should be restored	37.4	43.5	59.4	45.7	2.3	9.0
condoms should be available in secondary schools	51.1	74.5	39.2	14.3	6.7	11.2
the school should teach children discipline	34.9	47.8	61.1	42.4	3.0	9.8

Table 3. Homosexuality by activists of PO and SLD

	agree		disagree		do not know	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
homosexuality is against human nature	52.6	30.5	35.9	53.5	11.5	16.0
gay marriage should be legalised	11.8	37.0	81.7	48.0	6.4	15.0

Table 4. Gender relation by activists of PO and the SLD

	agree		disagree		do not know	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
natural place for women is the home and childcare	14.2	12.0	81.3	80.0	4.4	8.0

after the divorce, the court should entrust the care of the child's to the mother	18.4	26.0	37.6	36.0	43.9	38.0
for the well-being of the child, it does not matter whether the parental leave is taken by mother or father	71.5	65.0	20.9	18.5	11.6	16.5
to facilitate women's access to politics, there should be a statutory obligation to place a specified percentage of women on electoral lists	21.8	57.7	73.6	39.1	4.6	3.2

The first comments and conclusion

Both PO and the SLD are not the parties which are very coherent on the question of the liberal (or social-democratic, Christian-democratic, conservative) values. Our research shows also the lack of the ideological crystallisation of their activists. This applies equally to other parties in CEE in the recent two decades, even to the historical parties with their roots dating back to the interwar period, and so called "post-communist parties". Lots of them, although they often refer in their programs to an ideology, but it happens at random, in a fragmented and eclectic manner. This often results in difficulties in finding a specific ideological family party or political group in the European Parliament or the transnational federation of political parties.

At first sight, this lack of crystallised ideologies may amaze, as it is commonly believed that political debate in the former Eastern bloc since the beginning of the transformation has been strongly ideological. However, for many years political scene in these countries (including Poland) was largely based not on the ideological division, but rather the historical one, between post-communist and anti-communist parties. Ideological affiliations were,

both for the party and for voters, a marginal issue. The dominant field of political competition was that of an axiological community, expressed in the valuation of the past. Perhaps, this is the explanation of an eclectic approach, combining the elements of conservatism, liberalism and socialism in the two Polish political parties.

Paweł Ciacek

Liberalism and liberal parties in Central and Eastern Europe

Liberalism is weak in CEE. This thesis stems from the observation of political scene in the countries of former Eastern Bloc. Apart from Slovenia and Slovakia, virtually no liberal party has entered the parliament there. It has not been always the case; after 1989, liberal parties in Poland and Hungary did have a substantial representation and, moreover, "liberal circles" had a significant influence on the direction of political and economic transformation in these countries. What happened? Why did the liberal parties in post-Soviet Bloc not manage to retain their position? One can point to two kinds of reasons. The first one are the values accepted by these societies, so the question is, whether liberalism really expresses the views of some social groups. The other is the issue of the stability of political system as such and the structural power of the organisations, grouping people of liberal views.

It is worth reminding that liberalism in Western Europe has developed in a totally different surrounding. It came into being at the same time when huge social transformation started. Enlightenment thought was paving the way to changes, which benefited whole groups of people who, until that time, had been denied influence on governing. So, the liberal thought in a way justified the process of opening of society. Back then, the countries of CEE were, for most part, stripped of sovereignty. Of course, liberalism was visible in political and intellectual elites' thinking, but it could only be actualised after regaining independence (in case of some of the countries) after the First World War, and after the fall of the Soviet Bloc (in case of them all).

We tend to see the region as an unified body. This simplifying view results from the fact that these states (re)gained independence at more or less the same time, are geographically close to each other and, politically speaking, they were always the outskirts of Europe. However, the differences between them can be as significant, as those between Western countries. For the sake

of analysis, I will concentrate on the similarities, many of which result from recent history. It is obvious that communism left its mark on their development. It is also clear that it has transformed the consciousness of people. Socialist societies did not provide the population with the high standards of living. Low salaries and difficulties in access to basic goods were commonplace. Medical and educational services were poor. Nonetheless, both health service and education were "free", and now, when after many years of drastic reforms they remain intact, they are the same as they were in the times of the revolution of 1989. Failure to reform health service and education sector (especially the higher education) is mainly due to popular resistance. Privatising them would finally mean disposing of the "benefits of socialist society". Nobody wants to accept that. There are strong reservations about making social transfers (pensions and incapacity benefits) more realistic, but at the same time, in most of these countries people accept differences in income, resulting from different results. 67 per cent of Poles and 62 per cent of Germans accept differences in pay as a result of differences in results and efforts; the Bulgarians (52 per cent) accept this only slightly less often than the Dutch (58 per cent)¹.

This kind of conservatism, related to reluctance to dispose of social privileges, even if such privileges are used by the minority and the quality of state's services is poor, is accompanied by conservatism, related to the strong influence of the Church. In most of CEE countries, devotion to the Church and the values of the Church is usually higher than in Western Europe.

Attachment to the Church and traditional values is more often declared by people who benefited less from economic and political transformation after 1989. In search of strong community and institutional support, these groups turn to the Church, seeking justification of their views. It is worth mentioning that for many years the Church was one of the few, if not the only one, institutions which the public trusted. Its significance was visible especially in Poland, where the communist government could not directly confront the Catholic Church in fear of social protest. Trust in the Church is much bigger than trust in any other institution of public life. Lack of trust in the state and its most important agencies is one of the most important barriers to creating

¹ The data are taken from the European Social Survey, December 2008.

civil society. When citizens do not trust the parliament and the government, they on the one hand in fact, strip themselves of the right to influence national policy and, on the other, deny the political class the right to shape the policy. This lack of will to engage in public life is visible not only at national level. A crucial element of civil society is activity undertaken through and in the NGOs. A belief that one can actively shape one's surroundings not only by voting, but also by common action, is one of the sources of creating social capital, which is the basis of welfare. Deficits in social capital have not only economic, but also political effects; they lead to alienation from public life and acceptance of radical parties' presence in public sphere. The strength of traditional beliefs became visible in Poland and Hungary, which are ruled by right-wing parties.

At the beginning of the transformation, it was the liberal parties that undertook the task of drastic economic and political reforms. They initially enjoyed popular support, only to be swept away from the political scene. It seems that this should be regarded as the reason of the later weakness of liberal formations in post-socialist countries. Economic reforms were often undertaken in the name of "liberalism" and "liberalisation". At the very beginning, majority of the society accepted the necessity of economic and political reforms. However, the public was not aware of the results of these reforms. What was clear, was the goal: "Western-like welfare". In such a situation, it is no surprise that just after few months of transformation the support for the reforms began to decline and the "liberal agenda" started to be synonymous with actions taken against "common folk". The elites, busy with planning and carrying out the reforms, forgot to make their sense clear to the citizens. Lack of explanations was treated, at best, as the sign of arrogance, and at worst as the proof that one was witnessing a process of "sell-out" and "theft" of national wealth. It seems that this aspect of things was something that the liberals did not notice. The justification of reforms was very basic: we change things the way we do because it is the way things should be. This paternalistic attitude towards society, when the support resulting from the reforms' results was to be expected only in the future, caused fast decline in liberal parties' popularity.

Liberal reforms in CEE countries led to radical improvement in the standards of living and made politics an area accessible to all citizens once again. The paradox is that in all these countries "liberal" and "liberalism" became synonymous with the evil, with the catastrophe for the country and "liberals" became a synonym for a caste who, for the sake of their own interests, sold the country to the foreign capital. Looking at the values accepted in these societies, it is worth noticing that, apart from the traditional ones, related to the position of the Church and social functions of state, resulting from long socialisation in the communist system, there are many views which are based upon the appreciation of the importance of individual freedom and entrepreneurship. On the one hand, the citizens of CEE countries feel threatened and slightly powerless after the state has withdrawn from many areas of public life, but on the other hand, they feel that it is the time to realise their freedom, time for their own initiative.

We are getting there to the core problem: do the societies of CEE speak of themselves as accepting liberal values? No. Are they liberal? In a way, yes. They pronounce this liberalism differently, they speak about freedom, they say that they would like to use and they use this freedom, which resulted from the reforms. They say that they do not feel they are the architects of their own fortune but, at the same time, they want to run their own business more often than people from Western Europe. They want to retain social privileges (who would not?), but they accept inequalities which result from unequal effort.

What are the practical consequences for the liberal parties in this region? They are twofold: first, one needs to accept that, having a history of their own, these countries are, or can be, the supporters of liberal values. There is such a potential. Secondly, one needs to acknowledge that the acceptance of liberal proposals is not only a matter of accepting the very principles, it is also a matter of communication. From this point of view, liberalism is in an uneasy position. The word itself, not the principles, is the crucial problem in building liberal party representation. It is worth remembering when diagnosing the situation of liberal parties in CEE.

Peter Česnik

Liberal Democracy in Slovenia 20 years later

When the North Sea oil was discovered and the oil drilling platform technology was somewhat mastered (do not mention the Gulf of Mexico now), the world forgot about many things. At that time, now ex-Secretary of State Henry Kissinger announced a new doctrine: *He who has oil controls the countries. He who has control over food production has control over people. In turn, he who has control over finances has control over the world.* He had forgotten to mention that actual liquid reserves of crude oil will last only some 40-60 years, perhaps a decade or two more. After that, extraction from oil-saturated sand and coal is a workable option; however, it will be much more expensive and, therefore, not reachable for larger part of the world population. And, of course, he did not mention anything about the democracy, liberal or not...

This stage of development has now been reached. How was it reached? By globalisation: Kissinger had directed the capital of the seven largest oil corporations into farming production, whilst, at the same time, he linked the oil and food industries with the pharmaceutical industries. The key elements or players in this game are the five corporations that are uniting manufacturing and production of food, seeds, pharmaceuticals and genetic technology: Monsanto, Novartis, Aventis, DuPont and AstraZeneca. Besides them there are some minor players, such as Rio Tinto and BHP-Billington, but, in essence, the five mentioned ones are the conglomeration that runs the world. Business geniuses, such as Bill Gates and Rupert Murdoch, whilst they are important people and achievers, in essence are working on the information technology and media coverage of the world in conjunction with the capital of the five giants already mentioned. The last great issue in the history of the world will, besides the control of the production of food, be the question: "Who controls the drinking water of the world...?"

So, where is Liberal Democracy in the 21st century? And how has it developed? What is the state of Liberal Democracy in the newly-developed coun-

tries that joined the EU after 1991? This year, we remember that 151 years ago John Stuart Mill's work on liberalism in 19th century was published in London.

The term "Liberal Democracy" is, in today's reality, becoming rather an abused slogan. Now, we all understand the basic form of it: this is democracy where elected representatives that hold the power of decision-making and delivering this power, are governed by a constitution. Any liberal and democratic constitution today underlines the need to protect individual liberties and the right of the minority groups in society. The rights, such as the freedom of speech and assembly, freedom of religion, the right to private property and personal privacy are understood. These rights are not just expected, but also accepted as normal; democracy is guaranteeing equality before the law and a due process under the rule of law (or, in fact, does it?), and, of course, many more such rights are accepted. These constitutional rights (also called liberal rights) are guaranteed via various mechanisms: statutory laws and controlling institutions. Additionally, the constitutions of most of the contemporary liberal democracies protect the rights of individuals and minorities, and prohibit the will of majority (majoritarianism) by almost eliminating that rule in practice.

I would argue that liberal democracy is not democratic or liberal at all, and my argument is being based on the fact that, in essence, in practice it may be far away from being liberal and democratic. The exception is when the citizens are asked to vote for their representatives. Again, I could say that "liberal democracy" does not respect majority rule. The only exception is seen at the time of elections of any kind (general elections, referendums, plebiscites). Additionally, I would argue that it is so because of not allowing the citizens to cast votes on absolutely all issues, specifically related with extreme subjects such as war, constitutional amendments or even abolishment of the constitution; such an action could steer the "liberal democracy" onto the path of oligarchy. On the other hand, the politics (and politicians) in some instances become frightened of the awesome power they have and they want to absolve themselves of such responsibility, so they pass over this responsibility to the people in a form of referendum. This is what happened

in Slovenia a few days ago in respect to the possible arbitration resolve of the border issue between Croatia and Slovenia. The Liberal Democratic politics of the last 20 years of Slovenian independence has been unable to resolve this conflict.

Yet, on the other hand, some would insist that liberal democracy is the only way to guarantee the individual liberties of the country's population and stop country turning into a dictatorship. Taking this view point, unlimited majority rule could result in the serious oppression of minority groups.

Therefore, liberal democracy is the concept closely related to an open society. All liberal democracies are based on representative democracies. There are some additional safeguards in the form of referendums as already mentioned. Such a step gives the electoral mass the possibility of overturning, blocking or overruling the decision of the elected legislature or applying a tool of plebiscite, withholding the legislature any say in that decision. Switzerland has this down to a fine art with the mechanisms of plebiscite and referendums. The inclusion of referendum lever within the political system has only one aim: to prevent the development of liberal democracy into an oligarchy. It is often the case that liberal democrats see the society at large as precisely the most suitable means to fulfill and satisfy a combination of private, cultural, ethnic, racial, and community preferences of minorities as well as, at the same time, taking care of majorities. To the liberal democrats, giving support to variety of society's activities (sport, culture, private community groups etc) the booster for majorities' preferences. Liberal democrats' policy makers do that either willingly (in a planned fashion), or unwillingly as a knee-jerk reaction, or even as a political bribe for the parts of society.

However, having said all that, I will also present an interesting observation of the liberal democracies rule since 1945. Whenever there is a liberal democratic political force in power, the law and order of the citizens suffers. Too much democracy, I am sorry to say, sometimes does not work at all. It is like with children: give them too much room and freedom, and they do get themselves into all sorts of trouble. On the other hand, extreme conservatism does achieve some return to law and order.

What is the fate of Slovenia's Liberal Democracy in practice?

Sometimes, it is argued that no country is perfect with respect to the above rights, although Australia (aborigines), Canada, the member states of the EU, Iceland (a big financial crisis – was it caused by all mentioned before?), New Zealand, Norway and the United States (Wall Street economic disaster) are all examples of somewhat liberal democracies. So, where are liberal democracies in Eastern Europe after the fall of the Berlin Wall? And, in particular, in Slovenia? After gaining the independence in 1991, Slovenia faced the need to govern itself for the first time in its history. In the past, the rulers resided in Vienna or in Belgrade, and it was where decisions were made. Now, we have to make them ourselves. In some countries of the "old Eastern bloc", the liberal forces have their roots in the anti-communist opposition movements; Slovenia is no exception. The roots of Slovenia's liberalism are to be found in the communist camp. The Liberal Democratic movement in Slovenia did in 1993 merge with some minor parties and the Liberal Democracy of Slovenia (LDS) was born. By the end of the 1980s, the League of the Socialist Youth of Slovenia was enormously critical of the situation in the country and of the "mother party". This, later, made evolution from reform-socialist positions to a leftist liberalism possible. In the elections of 1992, the LDS obtained 23.5 per cent of the votes; four years later, it increased this margin to 27.0 per cent. These are, thus far, the best results of any liberal party in the region (SE Europe). But, in the span of the last decade, the "watering down" of LDS has led to a secession of nearly dozen LDS members of parliament to form an association which became a new political party ZARES-new politics. The ZARES promised new politics, more transparent and more accountable – a positive alternative to the politics that was not real working well for the state and for the people, and which people would embrace as "honest" liberal democracy politics; however, it actually served extremely well the creation of a super wealthy (for a small nation of 2.1 million people) group, commonly known as "tycoons".

The term "liberal democracy" is a rather strange one: when politics is "liberal" that implies freedom. The "democracy" implies equal rights for all. Un-

fortunately, in Slovenia the term "democracy" has been translated by many as the condition where an individual can do whatever he pleases and the hell with the others. This is, therefore, not a democracy, but is a gross imposition of one individual over the other or others. The rule of law is, thus, often ignored. The legislation which should work constructively for the state and its people is not synchronised and that means that work on individual legislative areas is not in unison with the varied areas overlapping different factors influencing everyday's life of the population. Instead the opposition being constructive in its criticisms of the governing coalition parties, that opposition is merely concentrating on verbal abuse without specific contra solutions. The best mirror of society's maturity in the democratic processes is the behaviour of its citizens on the roads in traffic. Total or nearly compulsory and absolute disregard for all norms of road rules is based upon the belief that "I live in a democracy, therefore it is my democratic right to do as I please".

Slovenia has, in my opinion (besides the fact that it was in Yugoslav socialist-communist system for 60 years and getting rid of socialist thinking, at least for the majority of population, is a mental process), one immense emotional burden. That is the reconciliation with the political past, dating back to the Axis forces' occupation in the period of Second World War. Part of the population took side with the occupying forces whilst the majority was supporting the resistance movement (OF or Liberation Front), which was later taken over by the communist party. This was a fight to the death and the reprisals on both sides were brutal and bloody to extreme. This retribution by the ruling handful of communists continued for a few years after the end of the Second World War. The mass graves are being discovered now. The resulting ferocious political bickering is still going on. This, of course, is not conducive to a solid and permanent development of dialogue in any way, and, in fact, this lack of political dialogue has just the opposite effect: it is slowly eroding the importance of the implementation of the basics of Liberal Democracy. Whilst the population may or may not have certain citizen's awareness of liberal democracies, in essence, majority of population is becoming indifferently cold to the politics of state. To support this claim, one

has only to look at the most recent referendum on the acceptance of arbitration processes which could lead to a 20 years festering border dispute between Croatia and Slovenia being (possibly) resolved... Of the whole electoral mass of voters, only 42 per cent turned up and actually voted. This speaks volumes as to how the Liberal Democracy promotes and projects itself into the general population. Whilst the Liberal Democracy has many great goals; amongst other things, the withdrawal of government from intervention in political, economic and moral matters affecting the population, this is often not productive due to the bickering between the two opposing sides.

The four pillars (at least, the principal ones) of the Liberal Democracy in Slovenia include the following:

1. A belief in an individual, based on the idea that an individual is both moral and rational.
2. A belief in REASON and PROGRESS, based on the belief that the growth and development are the natural conditions of mankind whilst the politics is the art and craft of acceptable and working compromise.
3. A consensual thinking about society, based on the belief that society is a kind of a mutual benefit association, based on desire and intent for order and co-operation, rather than disorder, conflict and anarchy. One could invoke the three musketeers' principle – one for all, all for one...
4. A firm suspicion of any forms of concentration of power, regardless if it is by an individual, group or government.

In the already small nation in which a few had, through political misuse, gained enormous wealth, such political divisions are clearly visible. The rule of law is then questioned by the masses who are witnessing accumulation of nation's wealth in the hands of a few. However, liberalism is remaining the philosophy of man's rights, based on liberty or freedom. It is important to note that ever more unethical neo-liberalism cannot be equated with liberalism in true sense. The liberalism is becoming a victim of the negative aspirations of the influential owners of large capital holdings. Why are the liberal political parties in Slovenia undergoing such a crisis? In my Slovene democratic opinion, this is mainly due to their unwillingness to join forces in one political force. The classical liberalism is today in deep crisis, and the crisis was caused by the neoliberal tendencies of a small, select group, which are

the main causes of the world economic crisis. The transition from classical liberalism to aggressive neoliberalism was caused, in essence, by a progressive degradation of democratic values. Freedom and democracy were both abused and started to be interpreted as individual conceit and selfishness. The result is slow creep of neoliberal tendencies which are poisoning the society. In the times of economic hardships the democracy usually takes the back seat. Neoliberalism has dealt a hard blow to classical liberalism, similar to what Stalinism had done to Marxism.

The time span of Slovenia's independence and exposure to democratic processes is a short one. One could say: just five minutes. You can do a lot of good in five minutes, we are all aware of that, but you can also do a lot of damage in five minutes.

Slovene Prime Minister called, on 19th of November 2007, for the vote of no confidence in the government of the day. He was not pleased with the outcome of the presidential elections. Every member of the Parliament was given 5 minutes to debate the issue. The Prime Minister Janez Janša took two hours. In his marathon speech, he primarily concentrated on criticising Slovenian journalists. My personal belief (which is widely shared amongst population) is that all choices in democracy are legitimate. However, each choice in turn can threaten democratic processes.

In Slovene politics, on the present opposition side (leader of the opposition is ex-Prime Minister Janez Janša), political arguments are no longer based upon facts, like in a normal political dialogue. Daily, we are witnessing the servility of the members of the opposition to one man (Janša), and their approach is based on the old paranoia basis: "If you are not with us, then you are against us". If the coalition puts forward a proposition to act on an issue, the opposition will disagree with it, but at the same time does not present alternatives which could form a working compromise, as it is the case in other democracies.

Therefore, there remains the question: What is left of the liberal democracy in Slovenia? Is its spirit still alive? I do not think that it is dead and awaiting cremation, but definitely needs a heart transplant and a large amount of resuscitation. And the world economic disaster does not help...

Sebastjan Pikl

Some thoughts on the past and the future of liberal parties in South-East Europe

South-East Europe is one of the geographical and ideological constructions which became popular shortly after the "third wave of democratic transitions" in the part of socialist Europe during the 90s, even though the term itself is approximately 100 years older. There are no clear and universally accepted geographical or historical divisions that delineate this region. The countries usually labelled jointly with the name are Albania, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Greece, Kosovo, Macedonia, Montenegro, Romania, Serbia as well as Hungary, Slovenia and sometimes Turkey. Historically, the region was linked by the common notion of "Balkans". Even though the term "Balkans" has much longer historical and cultural background, this imaginary concept acquired throughout the history too many negative connotations and was, therefore, replaced with another, ideologically more "suitable" term.

If we are trying to think about the history of political parties in the region with emphasis, specifically, on the liberal parties, little had existed by way of organised political opposition to the communist establishment. Even the development of independent associations of a non-political character had been very limited. In most of the countries, anti-communist movement and dissident groups were growing in the decade before the transitions and they paved the way towards multi-party formations.

First elections took place in the period from 1990 to 1992 in most of the mentioned countries. Parties may be distinguished by their links with the social movement or umbrella organisation that represented the forces of anti-communism, or by the origin of the parties in relation to the organisations of the communist or pre-communist period.

In the words of the philosopher Renata Salecl:

The whole political scene changed after the elections. In every Yugoslav republic, one could witness the emergence of three blocks: the former communists (who changed their name to

»socialists or »reformers«), the national right, and the liberals. In every poll, the winning bloc was the one that had included nationalism in its struggle for hegemony. As we have already seen, in Serbia (and in Montenegro) this bloc was the communist one; in Slovenia, Croatia, Macedonia, and Bosnia and Herzegovina, the nationalist parties also won the elections. However, these parties defined themselves in opposition to communism, and the majority of them were right-wing in political orientation. In both cases, those who lost were the liberals. The reason for their failure can be defined precisely as the inability to articulate nationalism. Even though the liberals had the best political programme, one that was open to minorities, and were able to articulate the problems of women and ecology, and, above all, tried to solve the economic difficulties facing a society on its way out of socialism, the voters did not identify with liberal politics because the party defined itself as non-national. The liberals did not realise that, what mattered, was not so much the economic problems, as the way, these problems are symbolised through ideology. For example, unemployment and poverty are, of course, hard facts, but, what matters in a political battle, is how they are perceived, how they are symbolically mediated and structured. An essential feature of the ideological efficiency of the nationalist parties was their ability to subordinate all real (economic) problems to the problem of national identity: they succeeded in convincing the voters that a solution to the national question would solve all other questions as well. (Salecl, p. 225)¹

A similar phenomenon could be observed in most of the other new democracies, now connected with the term South-East Europe. One of the possible readings of this paragraph could be that the voters' perception is all that matters. The problem of nationalism is still far from being solved in some new countries, and it is even getting more serious, given the impact of the economic crisis on the economies.

The process of party formation itself is by no means complete, either, and new parties continue to emerge and score highly in the contemporary electoral process. Electoral 'volatility' (which reflects the fluidity of voting patterns and the extent to which parties command a steady level of voting support) and estimates of the number of 'effective' parties (those that can reasonably be expected to form a stable government and escape the weaknesses associated with excessive parliamentary fragmentation) is high as well. Trend is

¹ R. Salecl: The crisis of identity and the struggle for new hegemony in the former Yugoslavia; in Ernesto Laclau (ed.): The making of political identities, Polity Press; 2004.

towards growing support for populist parties, left or right, which are becoming the most successful in addressing populations.

Increasingly, a distinctive range of parties has emerged that goes beyond the initial conflict between communist establishment and anti-communist opposition, but majority of the parties still use/abuse communist/anti-communist cleavage, either to discredit political opposition, or because the dimension of the problem is still perceived by the society as important.

In my opinion, liberal political parties in the region developed their ideological background and programs too fast in the sense of "coherent structures" or, at the beginning, even copied other Western political parties programmes with much longer political tradition and culture, not taking into consideration that historical, developmental, geographical and symbolical context in the region is quite different. For instance, before pointing out gay/lesbian rights as an absolute priority, what needs to be pursued, is the rule of law, addressing national dimension and trying to incorporate these topics in plausible economic policy. Gradually, the whole spectrum of modern topics needs to be developed, but in the gradual way, with the gradual change of political culture before embarking on the totality of post-modern, post-industrial topics.

What, therefore, liberal political parties, political foundations and international institutions should in the future work on in the region, is some heavy thinking, policy research and education. Intellectuals and different elites throughout South-East Europe (political, artistic, journalistic, economic...) should start, at the international level of the region, a "Discussion of the region with itself". They should research the topics that make our countries and individuals distinctive from other Eastern, Western and other democratic systems, in the sense of multicultural research and different policy approaches. We need to recognise the differences and search for a constructions which fall into a cognitive structure and mental frame of individuals and societies living here, and also develop models that will work here. Nationalism is only one of the topics that need to be taken into consideration by liberal community, and others are economic models, work places, minorities, ecology, health care, development, ethics, religions, IT, and, above all,

active citizenship. Voters need to know that decisions they are taking , or not taking, will affect their lives in a long run, and they should choose wisely and prudently. In order to do that, they have the right to be told and educated, what their rights are, and that politicians are here to make their lives better.

The situation of liberalism and civil society in Hungary

If we consider the overview of liberal values in Hungary, we have to conclude that liberalism has never been the most influential political ideology in our country. Liberalism began to be influential in Hungary in the mid-19th century, but except for the period of the 1848-49 revolution and freedom fight, it has always played a secondary role. Until the end of Second World War, it was inferior to conservative and, in certain periods, strongly nationalistic political currents, while after 1949 it was eliminated alongside with the other non-communist ideologies. I would say that without a strong historical background, liberalism only appeals to a narrow intellectual strata of the society, and could remain influential only if the voting franchise was limited to about 10 per cent of society. Liberalism had, and still has, support of urban intellectuals, but its rural basis has always been narrow and weak. This lack of widespread support is quite obvious now after the transition to democracy. This transition failed to provide a large-scale social support for some of the most important human rights; for example, most people are still in favour of death penalty and harbour some level of prejudice against different types of minority groups, such as ethnic, religious or sexual minorities. A similar diagnosis can be formulated, concerning civil society. Before the Second World War, Hungary had a flourishing civil life, and the country's development progressed in the same patterns as that of most Western European countries did in this respect, but during the communist era self-organisation was something feared and not permitted. Only centrally-organised associations were supported, so the culture of civil activity and opinion-forming disappeared from the society.

After the transition, a multitude of short-lived civil organisations were formed, and major international NGOs also set foot in Hungary. Although since 2006 every draft of potential laws is eligible for public debate, only a couple of civil associations have the capacity to take active part in such

debates, and their opinion is quite often neglected. Most associations work only at local levels, which is an excellent starting point, but whilst they act locally, they tend to forget to think globally. Large international NGOs, like Greenpeace or Amnesty International, have both the brand and the capacity to reach the media with their messages, but smaller initiatives can only randomly reach larger masses. However, there are a couple of successful initiatives, like the Critical Mass movement, which brings 30-50.000 urban cyclists to the streets twice a year to campaign for a better infrastructure, the NANE movement (*Nők a Nőkért Egyesület*, Women for Women Association), which campaigns for better regulations against violence within the family, and certain smaller initiatives to make Budapest a more viable metropolis. Although they are quite successful in raising awareness, the actual results of these movements are so far limited. However, it is quite obvious that decision-makers cannot neglect these voices, and the first results are already visible.

As for the liberal values, the leading liberal party during the period of the Transition and the first two democratic decades is the Alliance of Free Democrats' Hungarian Liberal Party (SZDSZ), founded in 1988 from the elements of the illegal democratic opposition to the communist regime. In the late 1990s, the unity of the SZDSZ eroded, resulting in the division into two primary fractions: the right-wing economic liberals and the left-wing human rightists. This internal debate took part mostly in the media, what opened the party to external attack, but it still could not produce a viable compromise between the two currents, and this rupture discouraged voters. Support for the opposition within the party grew steadily during the last decade. The final decline of the party began in 2008 with two major events. Gábor Fodor, one of the leading figures of the opposition, won the presidential elections within the party with a slight majority, and the party broke the coalition with the socialists. Gábor Fodor, as party president, brought about an open rupture between the party leadership and the parliamentary group.

The SZDSZ had two main political topics on its agenda: the protection of human rights and economic liberalism, mainly in terms of reducing taxes. Although the party was in power three times (1994-1998, 2002-2006 and

2006-2008), it has not produced significant results in either human rights, or economic liberalism. Tax reduction proved a short-lived achievement and an overall reform of the tax system has yet to be conducted. Although the Ministry for Economy was entrusted to Liberal ministers between 2002 and 2008, their only achievement, as perceived by the public, was the construction of highways. Highways are a significant factor in economic progress but, in Hungary, also a major source of corruption, because parties use construction companies as a source of campaign finance.

In the field of human rights issues, the party has had only partial successes. The party held a successful campaign to abolish mandatory military service, but the Socialists were successful in presenting that as their own achievement. The goal of guaranteeing same sex couples the same rights as heterosexual married couples has been only partially achieved. During the recent debate over 'hate speech' laws, liberal intellectuals and politicians have divided over to the extent to which freedom of speech can be restricted. The party also failed to provide a solution to the problem of the re-integration the losers of the transition into the society. The most deprived underclass, in which most of the Roma minority lives, has been abandoned. The only area of politics where the Liberal party made real efforts for their re-integration is educational politics. Unresolved problems have given rise to extreme right-wing populists, such as the "Movement for a Better Hungary" (Jobbik) party (founded in 2003). The party's efforts to attract new voters by promoting green values proved short-lived and unsuccessful. Although a Liberal was the Minister for Environment for 6 years, he was practically invisible to the public, and the subsequent term of the otherwise successful Gábor Fodor as minister was not enough to enhance the party's 'liberal-green' image.

Electoral support for the SZDSZ has been declining constantly since the democratic transition. The SZDSZ was the second largest party after the first 1990 election(s), but their support dropped by about a quarter in the subsequent 1994 election. After 1990, the consequences of an economic recession and privatisation encouraged a kind of public nostalgia for 'the peaceful '80s', when everyday existence was stable, when there was no unemployment, and inflation was barely perceptible. These were the feelings which bolstered the

former communists, the Socialist Party (MSZP). When the SZDSZ was forced by necessity into their first coalition with the MSZP, they lost most of their supporters. For the party voters, whose support was based on anti-communism rather than ideology, this coalition was considered treacherous, and often mentioned as the "original sin" of the party.

Since 2002, the party has barely been able to stay in Parliament, even though they benefited from their position as a 'swing' party during the elections of 2002 and 2006. Both Liberal and Socialist voters were aware that without the SZDSZ, the MSZP would be unable to achieve a parliamentary majority. Additional, non-ideologically based support came from voters offended by the tone of Prime Minister Orbán (1998 to 2002), who ruled without Liberals or the Socialists. This resentment towards the conservative and nationalist parties proved to be successful for the SZDSZ since the party was considered both a safeguard of human and minority rights and a guarantor that the political left could remain in government. Now, neither the 'swing', nor the resentment arguments for voting for the SZDSZ apply any longer, since the MSZP has not a chance for a third term in government.

After 20 years, the party's supporters abandoned it. One reason is that since 2002, the SZDSZ has spent 6 years in government with the Socialists yet during this period, they failed, despite several efforts, to display a political profile independent of socialism. Another reason is that other parties appeared, who appeal to the liberal votes; for example, the Hungarian Democratic Forum (MDF) campaigns for the economic liberal votes, and the LMP (Lehet Más a Politika, Politics Can be Different) campaigns for the green-human rights liberal votes. The MDF, previously considered a conservative party, has broadened its appeal to liberals by heading its 2009 Euro-Parliament list with a prominent liberal economist, Lajos Bokros. Bokros' victory showed that the MDF was a viable alternative for economic liberals, at least for the European parliamentary elections. The success was a short-lived one. In 2010, during the parliamentary election campaign, the two parties decided to run for the seats jointly, under the name of MDF, to maximise the number of votes and, thus, reach the required minimum of 5 per cent. During the campaign period, numerous scandals broke out around both parties thus voters aban-

don the formation. After 20 years of the transition, the two leading forces of democratic change fell from parliament at the same elections. Furthermore, there is little likelihood of the SZDSZ reviving or renewing itself due to the long, acrimonious and broadly covered in media departure of its leading politicians. On the ruins of the party, a multitude of minor organisations were founded, but currently none of them have sufficient financial and human resources, and thus the potential to fill the gap in the political field. A year after the European parliamentary elections, the party has approximately 650 remaining members.

Robert Pośłajko

A challenge for democracy: Liberty and civil society in an enlarged Europe

Considerations on liberty and civil society in CEE constitute only a part of the analysis of the challenges for democracy in the modern world. At the same time these post-communist countries represent a very significant example of building in fact liberal democracy from scratch. The political transformation in CEE went relatively smoothly in terms of organisational and legal aspects. However, liberal democracy for the proper and efficient functioning requires continuous involvement of citizens in governing. Low social participation is the most visible symptom of young democracies' weakness.

Taking the example of Poland, it is very easy to notice that there is strong medatisation of politics and the progressive closure of public sphere for open discussion. We can regrettably state that we are dealing with the media-electoral system in which what counts is only the word struggle between opponents and nationwide beauty contest held every four years (with the turnout of around 50 per cent). This rather brutal and seemingly superficial argument is supposed to warn before closing the Polish politics from its citizens in between electoral campaigns. Politics indisputably lack the voice of citizens and their active engagement. We experience as well a lack of reflection. So called quality media function nowadays more like tabloids. Evening news programs are full of emotions, gossips and "hot issues". Associations and foundations live their own lives, away from the current discourse of the newspapers' front pages. They exist in a parallel reality, without real impact or political influence.

It is estimated that in Poland exists today around 20,000 NGOs with about 3 million of people being actively involved-which is only 8 per cent of the population. It is not a dramatically low level of engagement, however we cannot compare this number to countries like Denmark, where an average citizen should be member of three non-governmental organisations. Unfortunately, during the past few years the level of involvement, even among

young people, noticeably decreased in comparison with the first years after the transformation. Polish third sector proves to be less and less socially empowered.

The stigma of communism may partly explain this situation. The dominance of the communist state in all spheres of life of people accustomed people to the decisions taken by authorities and to divide the society into "us and them". The authorities are still something distant. The majority of Polish political class has not changed for 20 years. Few new faces are becoming major players. The electoral and political party funding system is blocking new initiatives. The sense of individual influence to change the course of events is low.

On the other hand, Poles are still catching up economically with respect to Western Europe. From the perspective of individuals, their major life's activities are focused on hard work. Therefore, there is no time for a civic activities, it's hard to pursue them at night after a day full of work. At the same time, very often domestic enterprises are not yet so rich to afford the financial commitment to social issues.

A major problem is social capital, or rather, its underdevelopment. Low level of public trust and lack of a sense of community, even at the lowest level of municipalities – this is an unfortunate communist heritage. As a result, many NGOs are suffering from a low number of members and lack of opportunities for cooperation with other partners.

The problem of low participation is a reason for the weakness of organised liberalism. Paradoxically, in studies carried out by the ELF and the ELDR Party it turned out that freedom, tolerance and a strong and competitive economy are among the most important values for Poles. But, the term liberalism in people's minds refers to the radical economic theory, which is responsible for the painful consequences of the transformation (unemployment, privatisation, together with the forced closure of state factories). Liberals have paid a high price for their courage in implementing difficult reform. It is often said, that reformers have become useless when the transformation was completed in the event of entry into NATO and the EU. Nowadays, voters demand stability. The liberals who wanted to continue to survive on the

political market, had to leave behind their old values. A similar situation occurred in Hungary and other countries of the region. Of course not all the countries are the same equal in this matter. Liberal parties in Slovenia still have strong parliamentary representation. Renewed organised liberalism was born in Slovakia. The Sloboda a Solidarita party (SaS) combines the values of freedom and solidarity of flying away from a classical political doctrine. It turns out that liberalism in CEE has a significant communication problem rather than axiological one.

There are noticeable differences in between the countries of CEE that do not allow us to generalise and to simplify the situation. It is impossible to create a single remedy for their ills. However, we can identify similar fundamental problems that weaken democracies and weaken the liberal movements in the region. It is necessary to meet two fundamental challenges – the weakness of the third sector (together with the low level of engagement) and the negative associations with term "liberalism". If we wish a strong liberalism in CEE we must first enhance civil society. This is the task for liberals – to translate the old doctrine into the contemporary story about the most important values.

Wolność

i społeczeństwo obywatelskie
w rozszerzonej Europie

Wprowadzenie

Publikacja powstała na podstawie wystąpień wygłoszonych podczas konferencji „Wolność i społeczeństwo obywatelskie w rozszerzonej Europie” (ang. *Liberty and Civil Society in an Enlarged Europe*), która odbyła się w Krakowie w dniach 11-13 czerwca 2010 r. Została zorganizowana przez Europejskie Forum Liberalne (ELF), Fundację im. Friedricha Naumanna na Rzecz Wolności oraz Fundację Projekt: Polska.

Podstawowym celem konferencji było omówienie obecnej sytuacji w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w kwestiach demokracji oraz społeczeństwa obywatelskiego. Wydarzenie służyło jako forum wymiany wiedzy oraz doświadczeń pomiędzy liberalnymi politykami oraz nauczycielami/badaczami akademickimi w odniesieniu do propagowania liberalnych wartości w regionie.

Z jednej strony, było oczywistym, że demokracja nie może istnieć bez społeczeństwa obywatelskiego oraz społeczeństwo obywatelskie bez wolności. Z drugiej strony, kolejna kwestia pozostawała nierozwiązana – coraz większe osłabienie liberalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej¹ (Gdzie moglibyśmy połączyć te dwa fakty? Co można zrobić, aby wyjść z tej sytuacji?).

Wszystkie kraje Europy Środkowo-Wschodniej potrzebują większego zaangażowania i uczestnictwa ze strony obywateli w celu umocnienia młodych demokracji. W tym samym czasie, liberalna demokracja na całym świecie staje przed coraz trudniejszymi wyzwaniami. Istnieje coraz więcej politycznych zagrożeń oraz problemów społeczno-ekonomicznych osłabiających system demokratyczny.

Poszczególne eseje odzwierciedlają przebieg konferencji, jej główne punkty oraz wnioski, zapraszając równocześnie do dalszej dyskusji i analizy.

¹ por. *ELF Survey: Attitudes Towards Liberalism*, European Liberal Forum, Brussels 2009. Badania ilościowe wykonane przez dimap communications we współpracy z TNS Infratest oraz Infratest dimap dla *European Liberal Forum* we współpracy z partią *Europejskich Liberalów i Demokratów* – ELDR. Publikacja jest do pobrania ze strony www.liberalforum.eu/publications.

Magdalena Góra

Wyzwania dla demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej¹

Dziesięć krajów Europy Środkowo-Wschodniej (*Central and Eastern European Countries* – dalej kraje CEE) zostało przyjętych do Unii Europejskiej w latach 2004--2007. Do tego momentu region ten przechodził całościową, głęboką i szybką transformację polityczną, gospodarczą i społeczną, aby udowodnić, że jest gotowy do wejścia do Rady Europy, OECD, NATO i UE. Warunkiem (mniej lub bardziej formalnie sformułowanym) przyjęcia do każdej z tych instytucji był sprawny system liberalno-demokratyczny, cechujący się wysokimi standardami ochrony praw człowieka oraz praw mniejszości, jak również gospodarka rynkowa. Kraje CEE osiągnęły te cele i przyłączyły się do instytucji świata zachodniego. Jednym z najważniejszych pytań, jakie można obecnie zadać jest to, czy kraje te będą kontynuować swoją politykę i udoskonalać systemy demokratyczne po wejściu do tych instytucji, gdy przestanie obowiązywać polityka warunkowania, czyli polityka przyjęta przez instytucje europejskie – głównie UE – jako strategia w celu wzmocnienia przemian demokratycznych w krajach kandydackich za pomocą stawiania określonych wymagań, które muszą one spełnić by osiągnąć pełne członkostwo.

Najnowsze badania pokazują, że jakość demokracji nowych krajach członkowskich UE pogarsza się. W wydanym w 2010 r. raporcie o demokracji Freedom House, Christopher Walker pisze: „W ciągu ostatnich pięciu lat, jednakże, w ośmiu z dziesięciu państw [nowych członków UE] nastąpiło pogorszenie; tylko w zeszłym roku, w sześciu z nich mieliśmy do czynienia z całościowym pogorszeniem, trzy utrzymały pozycję, zaś w jednym – na Litwie – mieliśmy do czynienia z poprawą. Częściowo jest to skutkiem niedawnego kryzysu gospodarczego, lecz w niektórych przypadkach dochodzi do nieznacznego obniżenia się standardów demokratycznych po osiągnięciu celu, jakim było wstąpienie do UE” (2010:34). W całym regionie występują różne problemy: wzrost tendencji nacjonalistycznych na Węgrzech i pogarszające

¹ Niniejszy artykuł został przygotowany na podstawie szerszych badań stanowiących część projektu „RECON. Reconstituting Democracy in Europe”, finansowanego w ramach 6-stego Funduszu Ramowego Badań i Rozwoju Unii Europejskiej w Instytucie Europeistyki UJ, Kraków. Więcej szczegółów na: www.reconproject.eu

się relacje sąsiadami, zwłaszcza ze Słowacją, pogarszająca się ocena wolności mediów w Polsce, afery korupcyjne w wielu krajach, na przykład Bułgarii i Rumunii (Pop, 2010), łamanie praw mniejszości, zwłaszcza w odniesieniu do ludności romskiej (Roma in Europe, 2010) oraz dyskryminacja mniejszości homoseksualnej (Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 2007 r. w sprawie homofobii w Europie) – są to tylko najbardziej doniosłe przypadki. Freedom House zmierzył siedem kategorii: proces wyborczy, społeczeństwo obywatelskie, niezależne media, rządy demokratyczne na poziomie krajowym, rządy demokratyczne na poziomie lokalnym, system sędziowski i niezawisłość sędziowską oraz korupcję. Za wyjątkiem rządów demokratycznych na poziomie lokalnym, w każdej z tych kategorii przynajmniej jeden z krajów CEE wykazał oznaki pogorszenia.

Tabela 1. Stan demokracji w krajach CEE w 2010 r.

kategoria oceny	pogorszenie	poprawa
proces wyborczy	Rumunia, Słowacja	Polska
społeczeństwo obywatelskie	Czechy	nie dot.
niezależne media	Czechy, Węgry, Polska, Rumunia, Słowacja	nie dot.
rządy demokratyczne na poziomie krajowym	Rumunia, Słowacja	nie dot.
rządy demokratyczne na poziomie lokalnym	nie dot.	Polska
system sędziowski i niezawisłość sędziowska	Węgry, Polska, Słowacja	Czechy
korupcja	Węgry, Polska, Słowacja	Litwa
wskaźnik demokracji (ocena całościowa)	Czechy, Estonia, Węgry, Polska, Rumunia, Słowacja	Litwa

Źródło: *Nations in Transit 2010. From Central Europe to Eurasia*, Freedom House.

Ta sytuacja stawia przed badaczami społecznymi następujący problem: w jaki sposób należy wyjaśniać tak poważny regres w funkcjonowaniu demokracji w krajach CEE po rozszerzeniu UE? Nie jest to jednak nowy trend w regionie. W 2007 r. Jacques Rupnik, prezentując jeszcze dłuższą listę problemów i wyzwań dla demokracji w regionie, zadał pytanie, czy linearnie odczytanie „postępu od liberalizacji przez przemiany demokratyczne do konsolidacji demokracji” jest właściwym spojrzeniem na ocenę demokracji w krajach CEE (2007:19). Niniejszy tekst nie stanowi próby całościowej odpowiedzi na to pytanie, lecz jest raczej głosem w dyskusji.

Przemiany, które możemy podsumować w następującej triadzie: transformacja, demokratyzacja i europeizacja nie wydarzyły się w próżni. Po pierwsze, instytucje międzynarodowe działały jako aktorzy socjalizujący, dostarczając *know-how*, zachęt oraz wsparcia finansowego dla trudnego zadania demokratyzacji. Jak zauważył pewien badacz: „UE, Komisja Europejska oraz NATO pragną rozpowszechnić liberalne zasady postępowania wewnętrznego i międzynarodowego w swoim otoczeniu. Socjalizują kraje ościenne do liberalnego porządku i w ten sposób pragną rozszerzyć europejską tudzież euroatlantycką liberalną wspólnotę międzynarodową” (Schimmelfennig, 2003:4). Proces ten obejmował różne działania, takie jak zaangażowanie instytucji UE w ocenę jakości demokracji (w ramach kryteriów kopenhaskich) w krajach CEE przed rozpoczęciem rokowań akcesyjnych pod koniec lat 90. Co więcej, w ramach przygotowań do rozszerzenia na wschód, w traktatach akcesyjnych uwzględniono szczegółowe warunki, wskazujące na sankcje za złamanie podstawowych reguł (takich jak demokracja, prawa człowieka itp.), na których oparty był cały projekt (Schimmelfennig, 2010).

Nie był to wszakże jedyny rezultat przyjęcia młodych demokracji do Unii. Proces ten przyczynił się także do istotnej dyskusji na temat jakości polityki w demokratycznej, wielopoziomowej, ponadnarodowej organizacji politycznej, jaką jest UE. Organizacja ta osiągnęła wielkość 27 krajów i niemal 500 milionów obywateli, mówiących różnymi językami i zamieszkujących różne miejsca. Pojawia się pytanie, jak ponownie ukonstytuować demokracje w takich warunkach. Wymaga to skupienia się na warunkach demokracji na poziomie ponadnarodowym, narodowym oraz regionalnym/lokalnym, jako

iz wszystkie te poziomy będą wpływać na spełnienie podstawowego celu demokracji, jakim jest umożliwienie wy wpływania na proces decyzyjny ludziom, którzy są przedmiotem podejmowanych decyzji. Z tego powodu niewystarczająca okazuje się perspektywa tradycyjna, w której państwa narodowe są głównymi aktorami podtrzymującymi porządek demokratyczny, zaś Unia i jej instytucje są traktowane jako uzupełnienie możliwości państw narodowych w realizacji interesów obywateli. Obserwacje empiryczne dostarczają wielu przesłanek na rzecz odrzucenia tego sposobu myślenia. Jest rzeczą wiadomą, iż prawo unijne dominuje współczesne procesy decyzyjne i życie polityczne, zwłaszcza w sferze gospodarczej. Ponadto, wiele instytucji stworzonych 50 lat temu na poziomie ponadnarodowym ma wpływ na działanie demokracji w UE, lecz nie są one poddane pełnej kontroli ciał przedstawicielskich. W tej sytuacji współczesna refleksja nad demokracją może iść w dwóch kierunkach. Jednym z rozwiązań problemu może być budowa federacji europejskiej. Jak wskazuje wielu badaczy, jest to mało prawdopodobne, zwłaszcza, że trzy niezbędne elementy – europejski demos, europejska sfera publiczna i europejskie struktury polityczne – za pomocą których dokonuje się agregacja preferencji politycznych raczej nie powstaną w najbliższej przyszłości (Schimmelfennig, 2010). Trzecia opcja wykracza poza szablon dwóch wyżej wspomnianych propozycji. Zakłada się w niej, że procesy zachodzące w Europie przekraczają schemat rozwoju znany do tej pory (tj. państwa narodowego i federacji), lecz są przyczółkiem nowego globalnego systemu opartego na kosmopolityzmie. Taka konstrukcja będzie raczej „nie-państwem, lecz organizacją polityczną o jawnych funkcjach rządowych” (Eriksen, Fossum, 2009:27).

Kraje CEE są członkami UE już od sześciu lat; daje się jednak zauważyć, iż jedną z najbardziej widocznych cech debaty na temat demokracji w tych krajach jest to, że pomija się lub pomniejsza wpływ procesów zachodzących na europejskim, ponadnarodowym poziomie na systemy krajowe. Jedną z przyczyn tego stanu jest brak rozwiniętych ram odniesienia dla takiej debaty, która, w obecnym kształcie, jest zdominowana przez dyskurs zorientowany na państwo narodowe, przez który integracja europejska może być postrzegana jako zagrożenie dla narodowej suwerenności oraz – rzecz oczywista – dla znaczenia krajowej polityki i krajowych polityków. Kwestia demokracji

i jej jakości była przedmiotem zainteresowania intelektualistów w krajach CEE od początków przemian ustrojowych. Głównym motywem protestów przeciw systemowi komunistycznemu była chęć uzyskania wolności i demokracji. Po rozpoczęciu przemian i zaprowadzeniu demokracji w regionie, zainteresowanie zwróciło się ku zabezpieczeniu systemu i jego poprawie. Instytucje zachodnie były postrzegane jako ostateczny gwarant systemów demokratycznych w CEE (Góra, Mach, 2010). Z jednej strony, trudno przecenić rolę tych instytucji w ustanawianiu i zabezpieczaniu podstaw demokracji, wolności społecznej i gospodarki rynkowej. Z drugiej jednak strony, współczesna debata na temat demokracji w CEE – podobna do tej, jaka toczyła się w poprzednich dekadach – mieści się w pierwszym z wyżej wymienionych podejść, czyli w tym zorientowanym na państwo narodowe. Debata na temat demokracji w Unii niemalże nie istnieje, co więcej, istnienie „ostatecznego gwaranta” demokracji – czyli UE – w pewnym sensie hamuje debatę na temat jakości demokracji na poziomie krajowym. Model federacyjny (zwany modelem „superpaństwa”) jest powszechnie odrzucany, co w jasny sposób pokazała debata na temat Traktatu Lizbońskiego w Polsce i Czechach. Model postnarodowy nie jest nawet omawiany, jako iż retoryka narodowa jest wciąż istotna w polityce wewnętrznej krajów CEE.

Fakt, że społeczeństwo polskie (oficjalnie) oraz czeskie (na wpół oficjalnie) zostały pozbawione opieki Karty Praw Podstawowych pokazuje również, że wpływ Unii na standardy demokratyczne w krajach członkowskich – wykraczający ponad to, co umożliwia polityka warunkowania – ma swoje granice. Sytuacja ta przypomina błędne koło: współczesne instytucje ponadnarodowe nie mają wystarczającej władzy (czy też woli politycznej), aby reagować na łamanie praw człowieka lub standardów demokratycznych w krajach członkowskich; nie ma jednak zgodny na wzmocnienie tych mechanizmów, gdyż jakakolwiek zmiana w tym kierunku z pewnością doprowadzi do osłabienia suwerenności, która w krajach CEE jest świętością.

Kolejnym problemem jest brak zainteresowania zwykłych ludzi polityką, czego dowodzi niska frekwencja w wyborach (szczególnie niska w wyborach do Parlamentu Europejskiego). Jest to, jak sądzę, drugie, niezwykle istotne dziś wyzwanie stojące przed demokracją w CEE – „znaczenie kultury obywa-

telskiej dla konsolidacji demokracji" (Rupnik, 2007:19). Brak zaangażowania we wspólnotę demokratyczną przejawia się również w mniejszym uczestnictwie w sektorze pozarządowym. Na przykład w Polsce jedynie około jedna czwarta obywateli należy do organizacji pozarządowych (a sytuacja nie ulega znaczącym zmianom) (CBOS, 2010). Ponadto, różne badania pokazują niskie zaufanie do krajowych instytucji demokratycznych oraz wysoką ogólną ocenę instytucji europejskich, uznawanych głównie za dostawców funduszy, którzy nie żądają zbyt wiele w zamian. Zaufanie do instytucji demokratycznych jest niższe w krajach CEE niż w zachodnich krajach członkowskich (Eurobarometer, 2006). Może to skutkować pogłębiającym się brakiem zainteresowania i uczestnictwa w życiu politycznym oraz uniemożliwiać konsolidację społeczeństwa obywatelskiego i kultury obywatelskiej, a w rezultacie powiększyć różnice między krajami członkowskimi Unii.

Podsumowując, demokracja w krajach CEE – podobnie jak w wielu innych częściach świata – nie jest systemem samo-podtrzymującym się. Może się ona pogarszać, co pokazuje raport Freedom House. Poza wcześniej wymienionymi istnieją także inne budzące niepokój kwestie. Jedną z nich jest wolność środków przekazu, które, na wskutek tabloidyzacji, przestają odgrywać rolę czwartej władzy odpowiedzialnej za kontrolowanie w imieniu obywateli instytucji demokratycznych, wyrażanie opinii i tworzenie sfery publicznej. Drugą kwestią jest walka o wprowadzenie w życie systemu politycznego, który chroni wolność społeczną i tolerancję, niezależnie od koloru skóry, pochodzenia etnicznego czy orientacji seksualnej, który to system jeszcze nie jest w pełni urzeczywistniony w krajach CEE. Będzie to stanowić coraz większy problem, ze względu chociażby na rosnącą liczbę imigrantów w tych społeczeństwach. Wyzwania stojące przed demokracją (które zawsze będą się pojawiać) wymagają ciągłej debaty i działania obywateli na rzecz systemu demokratycznego. To ich uczestnictwo gwarantuje, że system poradzi sobie z każdym przyszłym problemem.

Bibliografia:

CBOS (2010), „Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich w latach 1998–2010”, Komunikat badań BS/16/2010, Warszawa, February 2010.

Eriksen E. O., Fossum, J. E. (2009), "Europe's Challenge: Reconstituting Europe or Reconstituting Democracy?", in: RECON. Theory in Practice, Erik O. Eriksen, John Erik Fossum (eds), ARENA Report No 2/09; RECON Report No 8.

Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union, September 2007.

European Parliament resolution of on homophobia in Europe (P6_TA-PROV(2007)0167), 26 April 2007.

Góra M., Mach Z. (2009), "Between Old Fears and New Challenges. The Polish Debate on Europe", in: European Stories. How National Intellectuals Debate Europe, J. Lacroix, K. Nikolaidis (eds.), Oxford: Oxford University Press (forthcoming).

Pop V. (2010), "Bulgaria and Romania Worried that Corruption May Delay Accession to Border-free Area", in: Euobserver, 20.7.2010.

"Roma in Europe: The Implementation of European Union Instruments and Policies for Roma Inclusion – Progress Report 2008-2010". Commission staff working document, SEC (2010) 400 final, Brussels, 7.4.2010.

Rupnik J. (2007), "From Democracy Fatigue to Populist Backlash. Is East-Central Europe Backsliding?", in: Journal of Democracy, 18.4: 17-25.

Schimmelfennig F. (2003), The EU, NATO and the Integration of Europe. Rules and Rhetoric, Cambridge: Cambridge University Press.

Schimmelfennig F. (2010), "The Normative Origins of Democracy in the European Union: Toward a Transformationalist Theory of Democratization", in: European Political Science Review (2010), 2:2, 211-233.

Walker Ch. (2010), "Nations in Transit 2010: Democracy and Dissent", in: Nations in Transit 2010. From Central Europe to Eurasia, Freedom House.

Janusz Onyszkiewicz

Wyzwania demokracji i społeczeństwa obywatelskiego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

W 1989 roku Francis Fukuyama opublikował artykuł pod tytułem „Koniec historii”, w którym dowodził, że historia – pojmowana jako spójny ewolucyjny proces rozwoju społeczeństw ludzkich, przebiegający od wspólnot plemiennych po nowoczesną demokrację, opartą na kapitalizmie wspieranym technologią – dobiegła końca. Współczesna demokracja, wedle Fukuyamy, zdołała pogodzić dwie podstawowe ludzkie potrzeby. Po pierwsze, zaspokaja ciągle rosnący zbiór ludzkich pragnień związanych z bezpieczeństwem materialnym oraz przynależnością, które potrafi zapewnić gospodarka kapitalistyczna. Po drugie, oferuje wolność połączoną z poczuciem uznania, osobistego prestiżu i godności.

Lecz nawet jeśli założymy, że Fukuyama ma rację, to nie można uniknąć obaw o to, że ścieżka wiodąca do demokracji nie jest drogą wiodącą tylko w jedną stronę. Wręcz przeciwnie, historia pokazuje, że na tej drodze można, niestety, nie tylko przystawać, lecz i zawracać – czego przykładem są wydarzenia, które miały miejsce w wielu krajach Europy po pierwszej wojnie światowej.

Jest wiele powodów, dla których tak się dzieje. Jednym z nich jest fakt, że współczesna demokracja jest jedynym (przynajmniej na razie) systemem politycznym, który w pełni toleruje swych przeciwników politycznych, co sprawia, że demokracja może być zniesiona w zgodzie z procedurami demokratycznymi, jak to miało miejsce we Włoszech, Niemczech i innych państwach.

Jednoznaczne zakwestionowanie demokracji jest jednak mało prawdopodobne w naszym euroatlantyckim kręgu cywilizacyjnym. Po pierwszej wojnie światowej dokonały tego dwa systemy totalitarne – faszyzm i komunizm. Pierwszy z nich odniósł zwycięstwo w takich krajach jak Włochy i Niemcy za pomocą kombinacji zastraszania ludności oraz kartek do głosowania, zaś świeżość tego systemu i jego pozorna atrakcyjność skusiły wielu polityków, aby dokonać przejścia z demokracji do autorytaryzmu. Komunizm został naj-

pierw ustanowiony w Związku Radzieckim w rezultacie rewolucji i wojny domowej – co trudno uznać za procedury demokratyczne – a później był szerzony na podstawie rzekomo mesjańskich uprawnień klasy robotniczej i jej elity: partii komunistycznej. Mimo swych niedemokratycznych korzeni, nawet komunizm w późniejszym okresie odwoływał się do zasad demokratycznych (choć miała to być „demokracja ludowa”). Zbrodnie owych totalitarnych systemów spowodowały niemal powszechne przyjęcie wartości demokratycznych i dzisiaj w niewielu krajach podtrzymuje się legitymizację niedemokratycznych systemów przez odwołanie do tradycji czy charyzmy władcy – by użyć terminologii Maxa Webera.

Istnieje jednakże poważne zagrożenie dla demokracji, wypływające poniekąd z ograniczonego i przestarzałego rozumienia demokracji jako systemu politycznego, którego jedyną cechą jest wyłanianie rządów w procesie wyborczym, przy całkowitym ignorowaniu potrzeby istnienia systemu hamulców i równowagi, który zabezpiecza jednostkę przed nieograniczoną władzą wybranych władców. Koniec końców, historia poucza nas, że ten typ demokracji, rozumianej po prostu jako władza większości został stworzony w starożytnej Grecji. W tym jednak systemie można było skazać Sokratesa na śmierć za poglądy niezgodne z poglądami większości. Dziś, gdy mówimy demokracja, to mamy na myśli demokrację liberalną, co obejmuje poszanowanie ludzkich praw i wolności oraz system instytucji, który zabezpiecza te wolności w ramach państwa. Zatem, nie wystarczy dziś powiedzieć jak niegdyś Abraham Lincoln, że demokracja jest „rządem ludu, dla ludu i za pośrednictwem ludu”.

Owo zderzenie między współczesną, liberalną demokracją a demokracją nieliberalną (by użyć terminu, który ukuł Fareed Zakaria) jest doskonale widoczne również w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Najbardziej klasycznym przykładem jest Putinowska Rosja, cechująca się ciągłym procesem ograniczania swobody mediów (zwłaszcza elektronicznych) oraz uniemożliwiania opozycji politycznej podejmowania działań w celu docierania do opinii i uzyskania nawet niewielkiej reprezentacji parlamentarnej, jak również wprowadzaniem prawnych i administracyjnych ograniczeń działania organizacji pozarządowych itd.

To ograniczone rozumienie tego, o co chodzi w demokracji jest – niestety – podzielane przez większość mieszkańców Rosji. Według sondażu przeprowadzonego w grudniu 2009 r. przez Międzynarodowy Instytut Republikański (International Republican Institute), za główne wyznaczniki demokracji 87% respondentów uznało wolne wybory, lecz jednocześnie ta sama liczba uznała, że zadaniem państwa jest opieka nad starszymi i niepełnosprawnymi, dostarczenie miejsc pracy, zapobieganie różnicom majątkowym i zapewnienie wszystkim opieki społecznej. Istotne dla liberalno-demokratycznego państwa cechy, takie jak wolność wyboru, niezależne media i gospodarka rynkowa znalazły się na samym końcu listy. Jasne jest, że nadal powszechnie podzielana jest opinia odziedziczona po komunizmie, iż najważniejsze są bezpieczeństwo i równość.

Kolejne dziedzictwo systemu komunistycznego również jest niebezpieczne dla funkcjonowania liberalnej demokracji. Wedle doktryny komunistycznej, system prawny jest zawsze instrumentem władzy politycznej, narzędziem w rękach rządzących. Parafrazując starą zasadę „cuius regio eius religio”, można powiedzieć: „cuius regio eius iurisdictionis” – czyja władza, tego sądy. Zatem niezależne sądownictwo powinno być traktowane jako wstępny warunek działania demokracji. Co więcej, są powody by twierdzić, że demokracja może powstać jedynie w państwie z niezależnym sądownictwem, że państwo prawa poprzedza państwo demokratyczne.

Aby uwypuklić związek tej kwestii z problemem demokracji (liberalnej!), pozwolę sobie powiedzieć, że w końcu XVIII wieku, a nawet do połowy XIX wieku Prusy nie były państwem demokratycznym. Lecz gdy pruski król chciał zagarnąć ziemię należącą do zwykłego obywatela, ów rzucił wyzwanie monarsze mówiąc: „są jeszcze sądy w tym kraju – Wasza Wysokość” i jego skarga została rozpatrzona pozytywnie!

Z tego powodu, w państwie demokratycznym niebezpiecznym symptomem jest każda próba ograniczenia niezależności sądów i każda oznaka pogardy dla istniejącego systemu prawnego. Taką tendencję mogliśmy obserwować niedawno np. w Polsce, gdzie najwyżsi rangą przedstawiciele rządów krytykowali „imposybilizm prawny”, który nie pozwalał im na podjęcie drastycznych środków, które uważali za istotne dla swej polityki.

Najbardziej uderzające przykłady braku niezależności sędziowskiej mogą być obserwowane na Białorusi, w Rosji, lecz także na Ukrainie – pod wieloma względami najbardziej demokratycznym kraju wśród byłych republik radzieckich (z wyjątkiem – rzecz jasna – krajów bałtyckich).

Kolejnym obszarem, gdzie zagrożony może być system liberalno-demokratyczny, są media. Nie ma potrzeby uzasadniać, jak istotną rolę odgrywiają media w każdej prawdziwej demokracji. Są one kluczowym elementem równoważącym potęgę władz, potrafią uświadomić opinii publicznej pewne kwestie, a w razie potrzeby, również przewiny administracji i rządzących oraz zapewniają jednostce ochronę przed nadużyciami władzy. Od dłuższego czasu powszechnie wiadomo, że najbardziej wpływowe są media elektroniczne, a przede wszystkim telewizja. Z tego względu telewizja jest pod ciągłą polityczną presją. Tak długo jak rząd nie może jej kontrolować, tak długo jak istnieje naprawdę niezależna telewizja lub różne kanały przedstawiające odmienne poglądy podobnej liczbie widzów, tak długo można mówić, że opinia publiczna ma dostęp do różnych punktów widzenia i może samodzielnie wyrobić sobie zdanie. Niestety zawsze istnieje pokusa by zdobyć dominujący wpływ na media elektroniczne. Można to zaobserwować nie tylko w niedemokratycznych krajach, takich jak Rosja. Są dobre powody by sądzić, że pluralizm stacji telewizyjnych staje się coraz bardziej zagrożony na Ukrainie; nawet we Włoszech są powody do obaw, jeśli weźmie się pod uwagę przewagę stacji kontrolowanych przez Berlusconi.

Kolejne zagrożenie dla demokracji może płynąć ze strony wojska. W końcu, struktura sił zbrojnych nawet w całkowicie demokratycznym kraju jest, i słusznie, wysoce niedemokratyczna. Nie musi to stanowić samo w sobie zagrożenia. Istnieje bowiem wiele organizacji, takich jak niektóre Kościoły (z których Kościół Katolicki jest najbardziej znanym przypadkiem), które są skrajnie niedemokratyczne. Różnica ma jednak charakter fundamentalny – wojsko ma dostęp do broni i potrafi jej skutecznie używać. Co więcej, wojskowi stanowią grupę o silnej tożsamości, cechującej się nie tylko wzajemną lojalnością, lecz także poczuciem, że są oni strażnikami narodowych wartości i tradycji. Z tego względu często sądzą, że to oni wiedzą lepiej co leży w narodowym interesie. Nie jest zatem dziwne, że często to właśnie wojsko

przejmuje władzę i rządzi krajem w niezbyt demokratyczny sposób. Mając na uwadze to zagrożenie, ścisła kontrola cywilna sił zbrojnych jest rzeczą najwyższej wagi w każdym demokratycznym kraju. Nawiasem mówiąc, rzeczywista cywilna kontrola jest podstawowym warunkiem członkostwa w NATO. Takiej kontroli nie osiąga się jednak raz na zawsze. Jest to ciągły proces wymagający sporych umiejętności i wytrwałości. Wojskowi muszą nieustannie zdawać sobie sprawę, że siły zbrojne są ważną strukturą w państwie, lecz nie czynnikiem politycznym. Polityka państwa musi być określana przez cywilnych polityków, wojsko ma być jedynie narzędziem realizacji tej polityki. Pomimo długiej tradycji cywilnej kontroli w wielu krajach, wojskowym należy ciągle przypominać, aby nie próbowali kreować polityki i od czasu do czasu w prasie pojawiają się informacje, iż taki a taki generał został zdymisjonowany za przekroczenie tych granic.

Na koniec, ważne lecz często pomijane zagrożenie dla demokracji może stanowić polityczna bierność społeczeństwa. Demokracja jest tak skutecznym systemem jedynie dzięki zaangażowaniu znacznej większości mieszkańców. Obecnie obserwujemy proces stopniowego wycofywania się z polityki coraz większej liczby ludzi. Przejawia się to w niższej frekwencji wyborczej oraz w zmniejszającej się liczbie członków partii politycznych. Jednym z powodów jest to, iż w wielu krajach działalność polityczną postrzega się jako niemożliwą do pogodzenia z wyznawanymi wartościami moralnymi i osobistą uczciwością. Innym powodem jest brak wiary w to, że jednostkowe zaangażowanie może coś zmienić. Są także inne powody, lecz wymagałyby to o wiele bardziej obszernej analizy.

Zatem, jak to już było powiedziane, demokracja to nie jest droga jednokierunkowa, na której można tylko posuwać się do przodu. Nawet dziś demokracje giną, tak jak ma to miejsce w Rosji, lecz również i innych krajach. Ważne jest jednak, aby zdać sobie sprawę, że w ostatnich latach żadna demokracja nie została zniszczona przez zewnętrzną interwencję militarną. Najpoważniejsze wyzwania dla demokracji pochodzą z wewnątrz. Największe niebezpieczeństwo może polegać na zastąpieniu prawdziwej, liberalnej demokracji przez demokrację nieliberalną.

W książce „Jak giną demokracje” Jean Francois Revel napisał: „demokracja jest być może jedynie epizodem w historii ludzkości, krótką dygresją, która kończy się na naszych oczach”. Pesymizm ten brał się z postępów komunizmu, bardzo widocznych w czasie publikacji tej książki (późne lata 70.). Jakkolwiek dziś mamy powody do większego optymizmu, jest rzeczą niezwyklej wagi, aby kontrolować stan demokracji i mieć świadomość zagrożeń, na jakie ciągle narażony jest ten wielki system polityczny.

Alexander Plahr

Dlaczego poszerzona Europa potrzebuje liberalizmu?

Po pierwsze, dlaczego nowe kraje członkowskie tak bardzo potrzebują skutecznych partii liberalnych? Przecież pokojowa rewolucja, która dokonała się dwie dekady temu, uczyniła te kraje bardziej liberalnymi. W niektórych nowych krajach członkowskich łatwiej jest teraz założyć własną firmę niż w niektórych starych. Wolny rynek, demokracja, rządy prawa – wydaje się, że wszystko to już zostało osiągnięte. Jest to jednak błędne podejście. Wolność jednostki to o wiele więcej niż życie w demokratycznym państwie prawa opartym na gospodarce wolnorynkowej. Widzimy to każdego dnia. Politycy – o najlepszych chęciach – chcą odebrać wolność obywatelom. By walczyć z przestępczością internetową, zmianami klimatu czy terroryzmem.

Czy chcę, aby państwo wiedziało, do kogo, skąd i kiedy dzwoniłem ze swojej komórki przez ostatnie pół roku? Czy rząd musi wiedzieć, do kogo wysyłam e-maile? Witajcie w świecie dyrektywy o retencji danych, obowiązującej w całej Unii Europejskiej, zbierającej dane telekomunikacyjne pięciuset milionów praworządnych obywateli. To dzieje się teraz – cała nasza populacja stała się podejrzana. To niebezpieczna ścieżka! Nie wolno nam traktować obywateli jako podejrzanych, lecz jako jednostki, którym przysługują prawa. Domniemanie niewinności powinno być pojęciem podstawowym.

Pomyślmy też o propozycji komisarz Malmström w celu uchwalenia dyrektywy blokującej dostęp do stron, które pokazują wykorzystywanie seksualne dzieci. Choć każda zdrowo myśląca osoba popiera walkę z tą okrutną i obmierzłą zbrodnią, to musimy się poważnie obawiać tej niedawnej inicjatywy pani komisarz. Podejście polegające na blokowaniu stron jest nieskuteczne i bardzo niebezpieczne.

Blokowanie dostępu do tych stron nie sprawia, że przestają one istnieć. Są one nadal dostępne w internecie i może do nich dotrzeć każdy, kto potrafi obejść filtry. A skoro obejście filtrów jest tak proste jak postawienie nowego serwera DNS na komputerze, to można to zrobić w 10-15 sekund.

Ta propozycja wymaga stworzenia infrastruktury cenzorskiej. Doświadczenie uczy, że taka infrastruktura może być w łatwy sposób wykorzystana w złych celach; gdy już zostanie ona stworzona, to będzie stanowiła pokusę dla polityków, by stosować ją w innych obszarach, takich jak łamanie praw autorskich, mowa nienawiści i tak dalej.

Nawet jeśli wykluczmy nadużycia, to mechanizmy użyte do cenzury dostępu wraz z techniczną infrastrukturą internetu sprawiają, że jest całkiem możliwe, że przy blokowaniu wybranych stron zablokowane zostaną inne, które są umieszczone na tej samej platformie hostingowej. Nazywa się to ponadblokowaniem (*overblocking*) i z pewnością nie jest zjawiskiem korzystnym.

Blokowanie stron jest zbyt łatwym rozwiązaniem trudnego problemu, jest również przejawem mało ambitnej polityki, celem której powinna być pomoc ofiarom i zapobieganie kolejnym przestępstwom. Zamiast proponowania łatwych, populistycznych rozwiązań, musi być przedstawiona strategia polegająca na usuwaniu zdjęć wykorzystywania dzieci z internetu i szukanie sprawców. Priorytetem musi być ściganie przestępców, do czego konieczna jest międzynarodowa współpraca organów ścigania.

Wykorzystywanie seksualne dzieci jest jednym z niewielu przestępstw, które są zakazane na całym świecie. Ujawnione nielegalnie – np. w Szwecji – listy blokowanych stron, wskazują, że większość z nich mieści się w USA i Europie Zachodniej. Usuwanie ich i zdobywanie informacji o tym, kto je umieścił nie jest czarną magią, lecz powinno być standardem.

Treści niezgodne z prawem powinny być usuwane a nie po prostu ukrywane za pomocą infrastruktury cenzorskiej! Sprawcy powinni być ścigani i wsadzani za kratki, a nie obdarowywani swoistą listą zakupów w postaci bezprawnie ujawnionych list stron zakazanych.

Zamiast tworzenia bezskutecznego i niebezpiecznego narzędzia musimy dopilnować, aby europejskie organy ścigania w końcu zaczęły współpracować w zwalczaniu tych strasznych zbrodni.

Rozważmy teraz walkę ze zmianami klimatycznymi. W celu zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych dyrektywa w sprawie ekoprojektu (produktów wykorzystujących energię) określa, jakie produkty wykorzystujące, przekazujące czy też mierzące energię są dopuszczalne w Unii. Konwencjonalne

żarówki już zostały zakazane (teraz można tylko czekać, aż ludzie zaczną przemycać żarówki spoza Unii do pogrążonej w ciemnościach Skandynawii), a teraz uwagę przyciąga fakt, że słuchawki prysznicowe również przekazują energię w formie ciepłej wody.

Z pewnością Unia Europejska, która zajmuje się budową słuchawek prysznicowych nie skupia się na swoich podstawowych celach, nie czepie siły z ograniczania się do spraw najważniejszych. Jeśli chcę mieć olbrzymią słuchawkę prysznicową, która wylewa mnóstwo wody w czasie kąpieli, to chcę móc ją kupić tu, w Europie, a nie przemycać ją ze Stanów. Czyż sam ten pomysł nie jest zabawny i przerażający zarazem?

Jak zatem widać na tych trzech przykładach, kontrola demokratyczna i silny wpływ idei liberalnych są niezbędne w celu obrony i utrzymania naszych wolności i wartości. Wszystkie inne siły polityczne zbyt często i zbyt łatwo poświęcają część naszych indywidualnych swobód. Mógłbym o tym mówić godzinami, wymieniać masę przykładów, które pokazują, jak ważne jest by liberalny głos był słyszalny, gdy proponuje się, dyskutuje i wprowadza nowe prawa i regulacje.

Niestety w niektórych krajach Europy Środkowo-Wschodniej nie idzie nam zbyt dobrze. Choć w innych odnosimy spore sukcesy. Jest zatem nadzieja – da się to zrobić!

Nie wiem, czy uda się odnieść sukces w Polsce. W Niemczech byliśmy opozycją przez długie lata i wykorzystaliśmy ten czas by zbudować swoją wiarygodność. Obiecywaliśmy coś i dotrzymywaliśmy tych obietnic, nawet gdy nie było to łatwe (np. gdy przed pewnymi wyborami do władz landu powiedzieliśmy, że nie wejdziemy w koalicję z pewną partią i rzeczywiście później odrzuciliśmy propozycję wejścia do władz landu razem z tą partią). Gdy w końcu udało nam się wejść do rządu federalnego, byliśmy uważani za najbardziej wiarygodną z wszystkich partii w Niemczech. Oczywiście trudniej jest utrzymać to wrażenie, gdy już się jest w rządzie. To jest właśnie najtrudniejsza sprawa: utrzymać wiarygodność. Musi to być głównym priorytetem dla każdej siły politycznej. Jeśli ludzie sądzą, że jesteście wiarygodni, to zaczynają wam ufać, nawet jeśli nie we wszystkich sprawach się z wami zgadzają.

Pomogło nam również posiadanie silnych lokalnych oddziałów. Partia jest zorganizowana oddolnie, a nie odgórnie. Jest to korzystne nie tylko ze względu na kampanie wyborcze, lecz prowadzi również do powstania systemu hamulców i równowagi, jak również pomocniczości władzy w partii. W partii toczą się debaty polityczne i programowe, kierunek działania partii nie jest po prostu wymyślany przez przywódcę. Wewnątrzpartyjna demokracja ma szansę działać, jeśli jest oparta na federacyjnej strukturze partii.

Oczywiście, oddziały lokalne pomagają partii przetrwać czas spędzony w opozycji, gdy partia nie uczestniczy w rządzie, czy też jest w ogóle nieobecna w parlamencie. Jedynie silne podstawy lokalne i ideowe umożliwiają przetrwanie tych trudnych czasów i odzyskanie rządów w przyszłości.

Tomasz Stefanicki

Demokracja bez społeczeństwa obywatelskiego: wisienka na torcie?

Punkt widzenia przedstawiony w tym artykule to nie punkt widzenia naukowca, lecz raczej praktyka. Autor brał udział w dyskusjach na konferencji ELF jako osoba angażująca się w działalność społeczeństwa obywatelskiego przez ostatnie pięć lat – jako lider organizacji pozarządowej, członek rady dzielnicy oraz (w latach 2004-2006) członek partii politycznej na poziomie lokalnym (Unia Wolności/Partia Demokratyczna). Z tego powodu poglądy i opinie tu przedstawione są oparte na osobistym doświadczeniu i obserwacji, nie na danych i analizach teoretycznych.

Gdy dyskutuje się na temat obecnego stanu demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej, to trzeba wyraźnie powiedzieć, że największym osiągnięciem ostatnich dwudziestu lat jest samo jej istnienie. Może się to wydawać trywialne, gdyż demokracja zdaje się być silna, a jej istnienie jest czymś bezspornym we wszystkich tych krajach. Kluczową sprawą jest jednak to, że ta pewność i oczywistość jest czymś naprawdę wyjątkowym. Żaden z owych krajów – często trafnie zwanych nową Europą – nie istniał w dziewiętnastym wieku; większość z nich powstała po pierwszej wojnie światowej i (w wielu wypadkach) przeszła od demokracji do mniej lub bardziej autorytarnych systemów politycznych przed tragedią drugiej wojny światowej. Następnie, przez ponad pół wieku, znajdowały się one pod kontrolą reżymu sowieckiego, zaś każda próba uzyskania częściowej niepodległości była brutalnie karana (Węgry w 1956 r., Czechosłowacja w 1968 r.). Nowa Europa w obecnej formie powstała na przełomie lat 80. i 90., i w krótkim czasie wszystkie z dziesięciu mieszczących się w tym regionie państw – obecnych członków Unii Europejskiej stworzyły silne demokracje, których nie kwestionuje żadna znacząca siła społeczna czy polityczna. W rzeczywistości wszystkie podstawowe prawa obywatelskie i polityczne podlegają ochronie, i choć niektóre mechanizmy są wadliwe (jak np. nieefektywne sądownictwo w Polsce), to nie można zaprzeczyć demokratycznemu charakterowi tych państw. Opiera się ten po-

rządek nie tylko na formalnych procedurach, lecz również na ogólnej zgodzie społecznej; jest to obecnie, po dwudziestu latach (czyli mniej więcej tylu, ile trwał okres międzywojenny), rzeczywisty powód do radości.

Niestety radość ta nie jest zupełna, gdyż zgoda nie jest tym samym co uczestnictwo. Można powiedzieć, że demokracja w Europie Środkowo-Wschodniej jest silna, ale nie można tego powiedzieć o społeczeństwie obywatelskim. Potwierdza to wiele wskaźników – poczynając od niskiej frekwencji w wyborach przez małe uczestnictwo w organizacjach, a kończąc na małej liczbie inicjatyw lokalnych i przykładów współpracy obywatelskiej, podejmowanej by osiągnąć wspólne cele i rozwiązać problemy społeczne. Wydawało się, że nie będzie to problemem w przypadku społeczeństw, które były w stanie wyzwolić się z komunizmu tworząc, tak jak to miało miejsce w Polsce, masowy ruch związkowy „Solidarność”. Wolność stowarzyszania się była głównym postulatem, może zatem dziwić, jak rzadko się z niej korzysta dziś, gdy już została wywalczona.

Problem polega na tym, że społeczeństwa poddane władzy komunistycznej nauczyły się żyć obok państwa. Rzeczywista aktywność społeczna jest bardzo ograniczona, gdyż ludzie poświęcają się przede wszystkim realizacji celów prywatnych i rodzinnych, w tym odnajdując źródło satysfakcji osobistej. Oczywiście, sfera zawodowa również jest istotna – jako źródło dochodów dla rodziny. Gdzie jest jednak społeczeństwo obywatelskie? Niemal nie istnieje. Nawet jeśli robimy coś wspólnie, to zazwyczaj jest to protest przeciwko jakimś działaniom władz – lokalnych czy centralnych. Większość osób, które przychodzą do rad dzielnic (najniższy i tym samym najbliższy ludziom szczebel administracji lokalnej w Polsce) chce skrytykować lub zablokować inwestycję publiczną tudzież nowe przepisy. Kolejną ważną grupą petentów są ludzie zgłaszający jakiś problem i oczekujący, że instytucje publiczne go rozwiążą. Przypadki, w których ludzie przychodzą z własną inicjatywą i pragną jedynie uzyskać jej wsparcie są niezwykle rzadkie. Taka postawa zwana jest często negatywnym (lub biernym) społeczeństwem obywatelskim – nie przyjmuje ono odpowiedzialności za żadne funkcje czy działania publiczne; ciężar działania spoczywa na instytucjach państwowych, zaś obywatele pilnują jedynie, aby ich indywidualne interesy nie były zagrożone.

W zasadzie jedynym znaczącym (na większą skalę) przykładem pozytywnych działań nie będących jedynie dbaniem o jednostkowe interesy jest gotowość niesienia pomocy ofiarom rozmaitych katastrof czy tragedii, jeśli są one szeroko przedstawione w ogólnokrajowych mediach. Wówczas społeczeństwo okazuje swoje współczucie przez pomoc materialną/finansową lub pracę ochotniczą (np. przy odbudowie domów zniszczonych przez powódź). Jednak tym, czego w dalszym ciągu najbardziej brak nowym demokracjom europejskim to codzienne zaangażowanie, aktywna postawa, która analizuje otoczenie i stara się je zmienić na lepsze, za pomocą własnego działania i współpracy z innymi – włączając w to osoby prywatne, jak również instytucje publiczne i biznesowe. Wydaje się, że mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej są o wiele bardziej obojętni od swych zachodnich sąsiadów na niedogodności w sferze publicznej – takie jak nieestetyczna przestrzeń publiczna czy kiepski dostęp do usług publicznych. Nawet jeśli mamy świadomość, że coś trzeba zrobić, to nie szukamy partnerów by stworzyć koalicję do rozwiązania wspólnego problemu. W najlepszym wypadku idziemy złożyć skargę do władzy, która w naszym mniemaniu powinna być za to odpowiedzialna i się tym zająć. Paradoksalnie, komunizm zdołał zindywidualizować społeczeństwa do tego stopnia, że obywatele nie są świadomi potencjału współpracy społecznej. Sprawił także, że uwierzyli oni, że tylko państwo odpowiada za sferę publiczną i nie ma potrzeby się w nią angażować. Zarówno indywidualizacja, jak i wycofanie ze sfery publicznej sprawiały, że obywateli łatwiej było kontrolować.

Można twierdzić, że sytuacja ulega zmianie po wstąpieniu w struktury europejskie, gdy liczba stowarzyszeń i fundacji gwałtownie wzrosła. Niestety źródłem tego zjawiska nie jest upowszechnienie się wiedzy o korzyściach ze współpracy w osiąganiu wspólnych celów. Jest to raczej odpowiedź na okazję stworzoną przez fundusze europejskie, z których wiele jest przeznaczonych dla organizacji pozarządowych. Podejmowane przez nie inicjatywy zazwyczaj nie wyrastają z rozpoznania problemów społeczności, lecz z priorytetów wpisanych w programy operacyjne, które opierają się na rozmaitych celach strategicznych UE, takich jak zwiększanie konkurencyjności, równości płci, rozwój gospodarki opartej na wiedzy, zrównoważony rozwój itp. Impuls

do działania nie pochodzi z dołu, lecz z góry, wywracając do góry nogami samo pojęcie społeczeństwa obywatelskiego. W rzeczywistości wiele z organizacji w Europie Środkowo-Wschodniej to bardziej przedsiębiorstwa rywalizujące ze sobą – niczym na przetargu – o pieniądze z europejskich, czy też innych publicznych funduszy niż współpracujące, społecznie motywowane przedsięwzięcia. Zjawisko to jest wzmacniane przez instytucje państwowe, które z chęcią delegują swoje zadania, oferując za to najniższą zaoferowaną stawkę (czyli grant).

Dochodzimy tutaj do głównego tematu niniejszego tekstu. Głównym wyzwaniem dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej w 20 lat po odzyskaniu niepodległości jest niewątpliwie znalezienie sposobu na zbudowanie stabilnej struktury demokratycznego systemu politycznego, przesiąkniętego duchem społeczeństwa obywatelskiego i współpracy. Niestety, narzędzia, jakie się do tego wykorzystuje tworzą substytut społeczeństwa obywatelskiego a nie jego ducha. Droga do osiągnięcia tych celów wydaje się daleka i nie widać skrótów. Co trzeba zmienić?

Po pierwsze, należy zmienić mechanizm z odgórnego na oddolny, gdyż bez tego ginie duch obywatelstwa. Oznacza to więcej swobody w wyborze celów programów, projektów i działań. Organizacje pozarządowe nie powinny być traktowane jako quasi-administracja, która wprowadza w życie cele ustalone na poziomie krajowym czy europejskim. Pomysły muszą pochodzić od lokalnych wspólnot, czy też grup społecznych i mniejszości, które uświadomiły sobie swoje problemy i zaproponowały metodę ich rozwiązania. Niezależności w wyznaczaniu celów musi towarzyszyć niezależność w finansowaniu. Fundusze europejskie powinny przestać być sponsorem i stać się mediatorem. Oznacza to, że większy nacisk powinno się kłaść na wymianę doświadczeń i wzorów postępowania, na badania i dyskusje, na budowę struktur współpracy, a nie na wprowadzanie konkretnych rozwiązań, co powinno być domeną stron zaangażowanych w problem. Oczywiście oznacza to zmiany w prawodawstwie, które ułatwiłyby organizacjom społecznym podejmowanie działalności gospodarczej nie nastawionej na zysk. Obecnie, przynajmniej w Polsce, działalność gospodarcza organizacji pozarządowych jest bardzo trudna z powodu braku jasnych przepisów. W praktyce sprawia to, że organizacje są bardzo słabe i zależne od sponsorów z sektora państwowego.

Po drugie, istotną kwestią jest słabość mediów lokalnych, które nie są w stanie zainteresować publiczności lokalnymi problemami. Debata publiczna nadal odbywa się na poziomie ogólnokrajowym, choć proces decyzyjny jest o wiele bardziej rozproszony. Nowe media czynią łatwiejszym i tańszym publikowanie informacji, lecz nadal dominacja poziomu krajowego jest tak silna, że trudniej dowiedzieć się o inicjatywie z najbliższego sąsiedztwa niż o inicjatywie ze stolicy, jakkolwiek by nie była ona odległa od naszych spraw. Znalezenie sposobu efektywnej komunikacji na poziomie lokalnym byłoby silnym bodźcem do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Problem pojawia się również w odniesieniu do integracji europejskiej, gdyż poziom debaty publicznej jest dalece niewystarczający, jeśli wziąć pod uwagę zasięg władzy, jaką sprawują instytucje europejskie i ich wpływ na życie obywateli.

Po trzecie, jako że wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego wymaga zmiany postaw obywateli wobec sfery publicznej i społeczności, to cel ten nie może być osiągnięty bez wsparcia odpowiednich programów edukacyjnych. Wiele z kwestii, które są niezwykle ważne dla czynnej postawy obywatelskiej jest nieobecnych w szkołach i na uczelniach – rozpoczynając od podstaw, takich jak umiejętność współpracy i pracy w grupie, które powinny być uczone od przedszkola do końca procesu edukacyjnego, po wyjaśnianie, czym są stowarzyszenia i fundacje, jak działają, jakie funkcje pełnią i jakie stwarzają możliwości rozwoju osobistego i satysfakcji. W oczach opinii publicznej rzeczywistość społeczna nadal składa się z dwóch sektorów: gospodarki i administracji państwowej. Motywacją dla ambitnych jednostek z potencjałem przywódczym, aby zaangażować się w pierwszy z nich są pieniądze, w drugi – władza. „Trzeci sektor” albo jest czymś nieznanym, albo uważa się go za opcję dla ekscentryków – by nie powiedzieć „dziwaków” – których działalność, jakkolwiek użyteczna, mieści się gdzieś na marginesie „normalnego” życia społecznego. Zadania wykonywane przez społeczeństwo obywatelskie nie są tak naprawdę jakimś dodatkiem do normalności – są jej nieodłączną częścią, sprawiając, że działania tych, którzy dysponują władzą i pieniędzmi są zgodne z interesem publicznym, przez co chroni się jakość życia obywateli. Trzeci sektor dostarcza również szans zawodowych i nie powinien być traktowany tylko jako zajęcie po godzinach czy wolontariat. Zaangażowanie w trzeci sektor zazwyczaj oznacza współpracę z różnymi ludźmi, pomaganie

im w rozwiązywaniu wspólnych problemów, zdobywanie nowych doświadczeń i wymianę poglądów, co z psychologicznego punktu widzenia dostarcza bardziej bezpośredniej satysfakcji niż władza czy pieniądze. Fakty te niestety nie funkcjonują w świadomości opinii publicznej i tę sytuację można zmienić jedynie przez dobre programy edukacyjne.

Podsumowując, w opinii autora, głównym problemem krajów Europy Środkowo-Wschodniej jest to, że rozwój demokracji i społeczeństwa obywatelskiego nie przebiega równolegle, przy czym to drugie pozostaje w tyle. Można to porównać ze stworzeniem ciała bez napełnienia żył odpowiednią ilością krwi. Aby je ożywić, trzeba zmierzyć się z wyzwaniem wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego przez stworzenie struktur formalnych dających większą niezależność w wyznaczaniu celów i zdobywaniu na nie funduszy, wzmocniane debaty na poziomie lokalnym i tworzenie programów edukacyjnych, które rozpowszechnią wiedzę o trzecim sektorze. Bez tego społeczeństwo obywatelskie będzie postrzegane tylko jako wisienka na torcie, nie zaś jako składnik, który go wypełnia i nadaje mu pożądany smak. Ten problem nadal nie jest w wystarczającym stopniu przedmiotem uwagi sceny politycznej i tylko jeśli wprowadzimy rozsądne zmiany strukturalne w pewnych obszarach polityki możemy mieć nadzieję, że torty przygotowywane na trzydziestą rocznicę demokracji w nowej Europie będą pyszne.

Igor Ostrowski

Rozwój kapitału społecznego jako kamień węgielny nowej demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej

Dokładnie trzydzieści lat temu Lech Wałęsa przeskoczył płot Stoczni im. Lenina by dołączyć do swoich współpracowników w strajku, który w rezultacie doprowadził do stworzenia związku zawodowego Solidarność. W zeszłym roku świętowaliśmy dwudziestą rocznicę pierwszych, częściowo wolnych wyborów parlamentarnych w Europie Środkowo-Wschodniej, w których opozycja antykomunistyczna, zjednoczona pod godłem „Solidarności”, uzyskała możliwość sprawowania władzy. Te wybory stworzyły precedens i dwa lata później upadła żelazna kurtyna. Większość Europejczyków, do tej pory za nią żyjących, wreszcie zyskała okazję, aby skorzystać z owoców demokracji.

Wszystkie te okrągłe rocznice stanowią dla nas okazję, aby spojrzeć w przeszłość i dokonać refleksji nad tym, co zdołaliśmy osiągnąć w systemie demokratycznym, który staraliśmy się wywalczyć przez ponad 50 lat, a co jeszcze trzeba zrobić. W niedawnym raporcie przyjętym przez polski rząd, zatytułowanym *Polska 2030*, autorzy piszą: „Po 1989 r. rozwój Polski był związany z dwoma projektami: transformacją z państwa centralnie sterowanego do gospodarki rynkowej oraz wejściem do struktur europejskich i atlantyckich. Przez ostatnie dwadzieścia lat zdołaliśmy stworzyć podstawę społeczeństwa obywatelskiego, umożliwiającą indywidualną aktywność, zwiększyć siłę nabywczą polskich wynagrodzeń szesnastokrotnie, zwiększyć liczbę młodzieży uczącej się w szkołach wyższych czterokrotnie i zwiększyć udział osób z wyższym wykształceniem z 7 do 17%. Zdołaliśmy także wydłużyć oczekiwaną długość życia Polaków o 5 lat. Członkostwo w UE wzmocniło instytucjonalnie procesy zmian, pokazało nowe możliwości wynikające ze swobody przepływu towarów, kapitału i zasobów ludzkich. Korzyścią jest również stworzenie warunków do polityki rozwoju opartej na funduszach europejskich, co pozwoliło na większą skalę inwestycji publicznych – do

prawie 5% na przełomie 2009 r. i 2010 r. Sprzężenie efektu transformacji i wejścia do UE daje podstawy stabilności. W dłuższym horyzoncie czasowym może to jednak nie wystarczyć”.

Starając się wprowadzić liberalne wartości do gospodarki w początkowej fazie przemian, nie zdołaliśmy nadać takiej samej wagi problemom społecznym. Autorzy raportu *Polska 2030* wierzą, że w celu zapewnienia dalszego rozwoju – aż do osiągnięcia standardów europejskich – Polska potrzebuje nowego projektu cywilizacyjnego, który pozwoli stawić czoła kolejnym wyzwaniom, jakie powstały w ciągu ostatnich 20 lat i które, niestety, były do tej pory zaniedbywane. Jednym z kluczowych wyzwań, na które została zwrócona uwaga w raporcie, jest potrzeba stworzenia kapitału społecznego. Z powodu nieszczęśliwej historii (która obejmuje ponad sto lat obcych rządów, poważne zniszczenia w czasie obu wojen światowych i pięćdziesiąt lat komunizmu), kapitał społeczny był oparty na pojęciu przetrwania, obrony własnych wartości, separatyzmie oraz na zamknięciu a nie na otwartości. Ostatnie pięćdziesiąt lat dodały do tego pojęcie instytucjonalizacji życia społecznego i prywatnego oraz wszechobejmujący nadzór państwowy. Zniszczenie instytucji dziedzictwa rozpoczęło się od podstawowych procesów społecznych i kulturowych. Powstało dziedzictwo amoralnego familiaryzmu, w którym jednostkowe, osobiste interesy są ważniejsze niż interesy społeczne czy wspólnotowe. Na poziomie kulturowym, Polakom w czasach transformacji brakowało odpowiedniego języka by wyjaśnić świat. Przeważały postawy indywidualistyczne i do dziś dnia dominuje dziedzictwo kapitału przetrwania oraz kapitału adaptacji. Ujęty w kategoriach liczbowych poziom kapitału społecznego wygląda przygnębiająco: zaufanie społeczne waha się od 10 do 12% w zależności od badań; instytucje publiczne cieszą się niskim zaufaniem (zwłaszcza partie polityczne, parlament, rząd i urzędnicy); frekwencja wyborcza jest niska (od 2000 r. nie przekracza 60%); mamy niestabilny sektor organizacji pozarządowych, z krótkim czasem istnienia organizacji (około 3 lata), małym budżetem, niewieloma zatrudnionymi pracownikami; niemal nie istnieją organizacje z kapitałem żelaznym; współczynnik filantropii jest niski (tylko 1/3 Polaków dokonuje darowizn); współczynnik wolontariatu waha się pomiędzy 13 a 20%. Na domiar złego, mamy do czy-

nienia z kiepską jakością debaty publicznej (tabloidyżacja mediów i zalew informacyjnego fast-foodu).

Biorąc pod uwagę wyżej wymienione czynniki, musimy zmierzać w kierunku Nowej Demokracji budowanej na kapitale społecznym. W wyżej wymienionym raporcie autorzy sugerują sposoby osiągnięcia tego celu. „Współczesny kapitał społeczny jest kształtowany przez wiele czynników. Wpływa nań tożsamość narodowa (...) i jej cechy, charakteryzująca się otwartością na świat, związana ze społecznością, pogłębiona przez silne więzi społeczne i coraz mocniejszą tożsamość różnych grup. Kapitał społeczny oparty o takie właśnie tradycje zwiększa zaufanie i zdolność do współpracy, wrasta w kulturę indywidualną i grupową oraz tworzy podstawę nowoczesnej relacji obywatel-państwo. (...) Kapitał społeczny i jego funkcje zwiększają się w dobie powszechnej komunikacji, dostępności każdej informacji i wiedzy, sieciowego charakteru relacji międzyludzkich, nowo definiowanych pozycji i struktur społecznych”. Kapitał społeczny można zatem budować w oparciu o jego podstawowe wartości, takie jak zaufanie, otwartość, tolerancja, zaangażowanie i współpraca. Czynniki jego rozwoju obejmują: kreatywność, mobilność i konkurencyjność. Mając to na uwadze, technologie informacyjne i telekomunikacyjne (ICT) mogą się okazać jednym z najlepszych narzędzi w procesie kształtowania kapitału społecznego, zaś społeczeństwo sieciowe jednym z najlepszych partnerów. Internet – jako sfera zainteresowania publicznego, wspólne dobro i sieć wymiany – jest najlepszym sojusznikiem tego procesu.

Projekt: Polska koncentruje swoją działalność wokół rozwoju kapitału społecznego i zaangażowania, które stanowią podstawowe wartości tej organizacji. We wszystkich podejmowanych projektach staramy się wykorzystywać możliwości ICT. Te narzędzia, preferowane przez młodsze pokolenie, okazują się być nadzwyczaj skuteczne w procesie angażowania. Czy mamy do czynienia z kampanią budującą świadomość, kampanią profrekwencyjną, czy też konferencjami, debatami czy działaniami lokalnymi, to zawsze używamy narzędzi ICT. Projekt *Open Government*, który *Projekt: Polska* rozpocznie w tym roku, ma na celu promocję interoperacyjności, prawa do ponownego wykorzystania informacji, dostępu do danych i użycia otwartych standardów. Ma to być osiągnięte za pomocą kampanii świadomościowych, szkoleń,

inicjatyw ustawodawczych i monitoringu. Wszystko to w celu umocnienia demokracji partycypacyjnej i zwiększenia w ten sposób kapitału społecznego w kraju. Pierwsze efekty naszej pracy nad tym projektem powinny być widoczne na początku przyszłego roku i mam nadzieję móc je przedstawić na kolejnej konferencji ELF poświęconej Nowej Demokracji.

Ewelina Józwik

Problemy wolności osobistych w społeczeństwie obywatelskim w świetle Konstytucji RP

Funkcjonowanie w społeczeństwie obywatelskim jest ściśle związane z zapewnieniem wolnych, gwarantowanych, bezpiecznych i niezagrażonych praw przyznawanych każdemu człowiekowi, nie zaś tylko obywatelowi. Przyznano nam podstawowe wolności zapisane w rozmaitych międzynarodowych konwencjach i konstytucjach państwowych, aby powiedzieć wszystkim: to jest twoje prawo jako człowieka – nikt nie jest uprawniony do jego naruszenia.

Lecz czy nie jest tak, że każdy jest świadom swoich praw, nawet jeśli nie ma aktów prawnych, które je potwierdzają? Jeśli tak jest, to po co nam konstytucja?

Wedle doktryny klasycznych liberałów z połowy XVIII wieku, państwo ma obowiązek wspierać interesy zwykłych obywateli, lecz jego zdolność i chęć polityków by tak czynić, jest, oględnie mówiąc, wątpliwa. Rządy postrzegano jako zło konieczne, instytucje, przed którymi należy się bronić, lecz które są niezbędne z tego powodu, że ludzie nie są aniołami¹. Władza państwowa była czymś, czego klasyczni liberałowie się obawiali, a ład konstytucyjny miał według zamysłów skutecznie wyznaczać granice tej władzy. Pierwsze konstytucje powstały jako niezbędne narzędzie, używane pierwotnie do tego, aby ograniczać władzę w jej wszelkich możliwych wymiarach. Jeśli przyjrzymy się bliżej ideologii kierującej powstawaniem konstytucji, bez trudu zauważymy, że ich zapisy w mniejszym stopniu służą do informowania nas o naszych prawach, a w większym do pouczania władz o tym, jak daleko mogą posunąć się w tworzeniu nowych praw – tych, które naszą wolność ograniczają.

Byłoby idealnie, gdyby rządowi konstytucyjnie zabroniono podejmowania jakichkolwiek bezpośrednich działań skierowanych przeciw wolnościom osobistym², zwłaszcza w takich dziedzinach, jak: gospodarka, prasa i inne media, płeć czy religia. Na nieszczęście dla liberałów, rządy podejmują takie

¹ Madison (1966 [1787]) The Federalist No. 51, The Federalist Papers. Edited by Roy P. Fairfield. New York: Doubleday, p. 160.

² J. M. Buchanan, Notes on the liberal constitution, The CatoJournal Vol. 14 No. 1.

działania, uzasadniając je koniecznością ochrony wolności ludzkich i karania tych, którzy naruszają wolność innych. Jak to wygląda w praktyce?

Zacznijmy od kwestii zakazu palenia w miejscach publicznych.

Polska Konstytucja³ gwarantuje, z jednej strony prawo do ochrony życia, ochrony zdrowia (art. 68) i czystego środowiska naturalnego oraz prawo do decydowania o swoim życiu osobistym, z drugiej (art. 47). Należy zauważyć, że w obrębie jednego zapisu doszło do zestawienia dwu sprzecznych ze sobą praw: wolności osobistej palacza i prawa innych ludzi przebywających w jego otoczeniu do życia w zdrowym środowisku. Nie można przy tym nie dostrzec jeszcze jednej kwestii: co z prawem do wolności działalności gospodarczej w przypadku wprowadzenia zakazu palenia w miejscach publicznych?⁴

Obowiązkiem władzy publicznej jest podejmowanie takich działań, które uczynią te prawa rzeczywistymi, stworzenie odpowiadających prawom roszczeń i zapewnienie możliwości skutecznego ich dochodzenia. Problem stanowi to, jak można osiągnąć ten cel nie gwałcąc przy tym praw którejkolwiek ze stron. Obostrzenia nakładane na palenie tytoniu mogą w oczywisty sposób ograniczać wolność gospodarczą wielu przedsiębiorców, np. koncernów tytoniowych. Może to również mieć negatywne skutki dla budżetu państwa.

Jednocześnie, w społeczeństwie coraz częściej słychać argumenty silnie opowiadające się za ochroną obywateli, którzy doświadczają szkodliwych skutków, jakie niesie ze sobą palenie innych ludzi. Jeśli zatem, podążając za tym głosem części społeczeństwa, wprowadzimy prawo zakazujące palenia w miejscach publicznych, to jak rozwiążemy problem palaczy, którzy szkoda swoim paleniem jedynie sobie? Być wolnym nie oznacza „przestrzegać obowiązującego zakazu” ani też „czerpać korzyści z zakazów nałożonych na innych” – wolność powinna oznaczać możliwość wyboru we wszystkich dziedzinach życia; nie sądzę zatem, by jakiegokolwiek regulacje w przypadku palenia miały uczynić naszą Konstytucję i system rządów bardziej nowoczesnymi, a nasze życie bardziej wygodnym.

Rozważania na temat nałogów byłyby niekompletne bez odniesienia się do dopalaczy – tak zwanych legalnych narkotyków. Jak się domyślam, są one od dawna znane w wielu krajach Europy, za wyjątkiem być może

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

⁴ W. Markiewicz, Punkt zapalny, Polityka, No. 47 (2732) z dnia 21 listopada 2009, s. 102-105.

tych, w których „miękkie narkotyki” zostały zalegalizowane. „Dopalacze” to substancje psychoaktywne, których działanie jest podobne do działania narkotyków. Ich swoistość polega na tym, że są wyprodukowane ze sztucznych substancji, które nie są wyszczególnione w akcie prawnym zawierającym listę substancji zakazanych. Liczba konsumentów „dopalaczy” stale się powiększa, zaś rządy wielu krajów uważają je za poważny problem społeczny i zastanawiają się nad jego rozwiązaniem. Władze Polski nie mają wątpliwości co do szkodliwości dopalaczy i zaproponowały, aby posiadanie wycofanych z obiegu dopalaczy było zagrożone karą od jednego do pięciu lat pozbawienia wolności, a handel nimi – do lat dziesięciu. Niezależnie od faktu, że takie kary wydają się drakońskie, są one wciąż niewielkie w porównaniu z Irlandią, gdzie handel dopalaczami jest zagrożony karą dożywocia⁵.

Bez wątpienia wartym przemyślenia jawi się w tym kontekście zagadnienie, gdzie jest miejsce na samodzielne, demokratyczne decyzje w tych krajach? Czy liberalizm oznacza: wprawdzie mógłbyś decydować sam, ale lepiej jest, gdy państwo decyduje za ciebie?

Inną godną uwagi kwestią jest równość – nierozzerwalnie związana z ludzką egzystencją na każdej jej płaszczyźnie. Gdy ich poprosić o dokonanie wyboru pomiędzy wolnością a równością, Polacy o wiele częściej wybierają równość⁶. Zajmijmy się teraz kwestią równości pracowników.

W Polsce istnieją dwa główne źródła prawne, które regulują sytuację prawną osób wykonujących pracę: Kodeks pracy⁷ i Kodeks cywilny⁸. Zasada obowiązująca w obydwu jest podobna: jedna z osób wykonuje pracę na rzecz oraz pod kierownictwem innej osoby, w miejscu i czasie określonym przez pracodawcę, zaś pracodawca płaci wynagrodzenie. Różnica polega na tym, że w przypadku wyrządzenia szkody osobie trzeciej (rozumianej jako dowolna osoba inna niż pracodawca [zwierzchnik] i pracownik [podwładny]) w trakcie wykonywania czynności zdefiniowanych treścią zawartego stosunku, osoba

⁵ D. Pszczółkowska, Irlandia pali dopalacze, *Gazeta Wyborcza* z dnia 14 maja 2010 r., http://wyborcza.pl/1.75477.7881006.Irlandia_pali_dopalacze.html

⁶ D. Zagrodzka, Polacy między Europą a Ameryką, *Gazeta Wyborcza* z dnia 3 lipca 2005 r., <http://wyborcza.pl/1.75398.2802196.html>

⁷ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. 1998 r., nr 21, poz. 21 z późn. zm.).

⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 r., nr 16, poz. 93 z późn. zm.).

zatrudniona na podstawie Kodeksu pracy nie ponosi żadnej odpowiedzialności wobec osoby poszkodowanej (odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną przez pracownika osobie trzeciej jest, w myśl zasady ryzyka pracodawcy, wyłącznie podmiot zatrudniający), natomiast w przypadku szkód wyrządzonych przez podwładnego zatrudnionego na podstawie Kodeksu cywilnego, oboje – zwierzchnik i podwładny – ponoszą odpowiedzialność solidarną. Co to oznacza dla zwykłego obywatela?

Wyobraźmy sobie, że mamy poddać się zabiegowi medycznemu. Jeśli zabieg się nie uda i pacjent odniesie w jego wyniku obrażenia będące następstwem działania chirurga, to zostanie wyrządzona mu szkoda przez lekarza. W takiej sytuacji ma on prawo dochodzić odszkodowania – to od kogo może go dochodzić zależy od tego, na jakiej podstawie był zatrudniony lekarz. Jeśli był on zatrudniony na umowę o pracę, to poszkodowany pacjent może pozwać jedynie zatrudniającego lekarza szpitala, zaś powództwo wytoczone przeciw lekarzowi będzie nieskuteczne. Jeśli zaś lekarz zawarł umowę cywilnoprawną ze szpitalem, to pacjent może pozwać zarówno lekarza, jak i jego pracodawcę. Jak widzimy, nie ma równości ani pomiędzy tymi dwoma lekarzami, ani tymi dwoma pacjentami, poddanymi leczeniu i wadliwie wykonanemu zabiegowi.

Biorąc to wszystko pod uwagę można stwierdzić, że funkcjonowanie pod rządami polskiego prawa bywa niełatwe. Zazwyczaj nie zdajemy sobie sprawy, że zanim poprosimy kogoś by wykonał dla nas usługę, którą świadczy w ramach swojego zawodu (niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z lekarzem, elektrykiem czy hydraulikiem), powinniśmy bezwzględnie pamiętać o tym, aby zapytać o podstawę zatrudnienia tej osoby.

Jednym z najważniejszych problemów społeczeństwa obywatelskiego w Polsce jest prawo do aborcji. Aktualnie aborcja w Polsce jest zakazana z wyjątkiem trzech sytuacji:

- jeśli ciąża zagraża życiu lub zdrowiu kobiety ciężarnej,
- jeśli badania prenatalne lub inne okoliczności medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu,
- jeśli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku przestępstwa⁹.

⁹ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1993 r., nr 17, poz. 78).

Pomimo tych „prawnych możliwości” polskie społeczeństwo nie jest gotowe na przeprowadzanie aborcji. Mam tu na myśli zwłaszcza lekarzy, lecz również ciężarne kobiety.

Polski problem nie polega na tym, czy uczynić aborcję w 100% legalną, czy też doprowadzić do jej całkowitej delegalizacji, bowiem istniejące rozwiązanie jest właściwie akceptowane społecznie. Największym wyzwaniem dla ustawodawcy w tej kwestii jawi się okoliczność, że obecne regulacje są całkowicie bezużyteczne. W teorii, zgwałcona kobieta ma prawo do poddania się aborcji do końca 3. miesiąca ciąży, podczas gdy udowodnienie gwałcielowi jego winy wymaga co najmniej kilku (nie mniej niż 4-5) miesięcy, nawet przy założeniu, że nie ma wątpliwości co do samego faktu gwałtu i osoby sprawcy oraz w sytuacji, gdy nie trzeba tracić czasu na jego poszukiwanie czy ściganie. Jednocześnie, aborcja uzasadniona jedynie bardzo trudną sytuacją finansową matki jest zawsze zakazana¹⁰.

Na marginesie wypada wspomnieć, że w 2007 r. miały miejsce próby zmiany Konstytucji w kwestii ochrony życia poczętego. Partie prawicowe próbowały wprowadzić całkowity zakaz aborcji, zaś lewicowcy dążyli w swych propozycjach do rozszerzenia prawa do niej. Wysiłki te okazały się nieskuteczne i, nie doprowadziwszy do zmian, pozostawiły regulacje w istniejącym stanie.

Na szczęście dla społeczeństwa, w kwestii aborcji obowiązująca Konstytucja RP rzeczywiście oddaje stan opinii publicznej, w odróżnieniu od wielu różnych przepisów, które nie mają wiele wspólnego z nastawieniem społecznym. W przeprowadzonym w 2009 r. sondażu CBOS (jednego z największych ośrodków badania opinii w Polsce), 44% respondentów wyraziło zdanie, że aborcja powinna być całkowicie zakazana, zaś 25%, że powinna być ona dopuszczalna bez ograniczeń. W 2005 r., w sondażu „Wartości europejskie”, na pytanie o to „Czy kobieta, która nie chce mieć dziecka powinna mieć prawo do aborcji?” 48% ankietowanych odpowiedziało „nie”, zaś 47% – „tak”.

Jak pokazują powyższe przykłady, Konstytucja RP, jakkolwiek została napisana w oparciu o dość liberalne zasady, to wciąż zawiera pewne niespójności, które należałoby usunąć. W kraju, którego obywatele wychowywali się w zawierzeniu konserwatywnej ideologii i pod wpływem konserwatyw-

¹⁰ P. Kreft, *Aborcja? – trzy punkty widzenia*, Warszawa 2007.

nej nauki Kościoła Katolickiego oraz skłonnych do manipulacji mediów, niezbędne wydaje się podkreślenie kwestii, że społeczeństwa nie muszą kierować się schematami ani wykonywać niczych nakazów. Pomimo tego, że istnieją pewne fundamentalne prawa, których trzeba przestrzegać, jedyną bezwzględnie pożądaną cechą w społeczeństwie liberalnym jawi się świadomość posiadania wyboru, poczucie realnej możliwości podejmowania własnych decyzji i konieczności poniesienia odpowiedzialności za nie. Uświadomienie tych prawideł stanowi obecnie, w moim przekonaniu, jedno z największych wyzwań dla społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.

Akty prawne i bibliografia:

Buchanan J. M., Notes on the liberal constitution, The CatoJournal, Vol. 14 No. 1.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 r., nr 78, poz. 483. z późn. zm.

Kreft P., Aborcja? – trzy punkty widzenia, Warszawa 2007.

Madison J. (1966 [1787]) The Federalist No. 51, The Federalist Papers. Edited by Roy P. Fairfield. New York: Doubleday.

Markiewicz W., Punkt zapalny, Polityka, nr 47 (2732) z dnia 21 listopada 2009 r.

Pszczółkowska D., Irlandia pali dopalacze, Gazeta Wyborcza z dnia 14 maja 2010 r., http://wyborcza.pl/1,75477,7881006,Irlandia_pali_dopalacze.html

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 r., nr 16, poz. 93. z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, t.j., Dz.U. 1998 r., nr 21, poz. 94. z późn. zm.

Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz.U. 1993 r., nr 17, poz. 78.

Zagrodzka D., Polacy między Europą a Ameryką, Gazeta Wyborcza z dnia 3 lipca 2005 r., <http://wyborcza.pl/1,75398,2802196.html>

Jean-Michel De Waele

Badania nad wartościami liberalnymi w Europie Środkowo-Wschodniej: postawy wobec liberalizmu w Polsce – wstępne komentarze

W niniejszym krótkim eseju chciałbym przedstawić główne wnioski płynące z badań nad wartościami liberalnymi w Europie Środkowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem postaw wobec liberalizmu w Polsce. Badania były przeprowadzone na zlecenie Europejskiego Forum Liberalnego (ELF) i partii ELDR w 2009 r., zaś ich celem było zbadanie postaw liberalnych wśród wyborców w czterech krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Polsce, Czechach, Węgrzech i Bułgarii) – Austrię przyjęto jako przypadek kontrolny. Badanie składało się z trzech podstawowych części: w pierwszej z nich badano wagę poszczególnych wartości liberalnych i społecznych (na cztero-elementowej skali, od „bardzo ważne” do „w ogóle nie ważne”), druga część odnosiła się do roli państwa w gospodarce, zaś w trzeciej podnoszono kwestię „wolność versus bezpieczeństwo”. W niniejszym tekście skupię się na prezentacji wyników tego sondażu dla Polski i porównaniu ich z wynikami z innych krajów.

Liberalne wartości w Polsce 2009

Pierwszy zestaw pytań na temat wartości liberalnych i społecznych dotyczy najbardziej istotnych cech współczesnych społeczeństw europejskich, ujmowanych pod względem aksjologicznym. Tolerancja oraz silna i konkurencyjna gospodarka znajdują się wśród najważniejszych wartości wyznawanych przez Polaków. Można to łączyć z uznaniem modelu współczesnego państwa europejskiego, przeciwstawianego reżymowi autorytarnemu (takiemu jak reżym komunistyczny, panujący do 1989 r.), w którym poszanowana jest wolność i swobody obywatelskie, zaś tolerancja jest wartością powszechną. Kwestie gospodarcze znalazły się na trzecim miejscu, co pokazuje, że prawa człowieka i wolność są w oczach opinii publicznej ważniejsze niż gospodarka. Może to

również wskazywać na wagę kwestii ekonomicznych dla decyzji wyborczych, lecz do tej kwestii powrócimy później.

Kolejną szczególną cechą jest to, że integracja europejska i światowy wolny handel okazały się być dla badanych najmniej ważne. Jest to najpewniej związane z wysokim poziomem eurosceptycyzmu w kraju (zwłaszcza wśród elit) i ogólnym brakiem zaufania do instytucji międzynarodowych (np. do WTO w kwestii wolnego handlu i UE w kwestii integracji). Taka postawa może być również wyjaśniona przez odwołanie się do „nacionalistycznej” retoryki niektórych partii prawicowych (takich jak PiS), opartej o ideę „ochrony” Polski, która ma być otoczona przez wrogów (Niemcy). Jeszcze jednym ciekawym wynikiem jest to, że jednostkowa odpowiedzialność znalazła się na czwartym miejscu, co również może wyjaśniać uznanie kluczowej roli państwa w gospodarce.

Jeśli skupimy się na perspektywie porównawczej, to zauważymy, że Polska niemal zawsze jest na samym końcu tabeli (jej mieszkańcy uważają wartości wymienione w ankiecie za najmniej istotne). Są tylko dwa wyjątki: kwestie integracji europejskiej i dyskryminacji, w których to przypadkach Czechi znajdują się na dole tabeli, przypisując niewielkie znaczenie tym kwestiom (poziom eurosceptycyzmu jest w Czechach wysoki). Ten stosunkowo niski stopień przywiązania do wartości liberalnych może być również wyjaśniany przez podział kulturowy, dzielący prawicową sferę w Polsce poprzez wartości odnoszące się do wolnego rynku, lecz nie te związane z indywidualną odpowiedzialnością, dyskryminacją czy otwartością na globalne rynki i integracją. Oczywiście, wniosek ten należy zniuansować, biorąc pod uwagę fakt, że w Polsce około 90% ludności uważa te wartości za istotne i jedynie na skali ważności (mieszczącej się pomiędzy bardzo ważnym i dość ważnym) można zaobserwować różnice.

Relacje między państwem a gospodarką

Drugi znaczący zestaw pytań dotyczy roli państwa w gospodarce. Jest on podzielony na cztery sekcje, w których bada się rolę państwa: kontrola cen, państwo dobrobytu (*versus* prawa własności), polityka zatrudnienia oraz ogólnie

na sytuacja gospodarcza. Jak pokazują badania, wedle Polaków państwo powinno odgrywać o wiele bardziej istotną rolę w tych sprawach niż rynek. Postawa ta może być wyjaśniona przez doświadczenia pierwszego etapu transformacji, gdy „terapia szokowa” doprowadziła sporą część społeczeństwa do deprivacji społecznej i utraty statusu. W tej perspektywie ludzie dostrzegają ryzyko, jakie łączy się z całkowicie zliberalizowaną gospodarką, uwolnioną od wszelkich regulacji, albowiem doświadczyli podobnych zjawisk i widzieli ich negatywne konsekwencje. Nie jest rzeczą zdumiewającą, że w społeczeństwie, w którym niestabilne położenie ekonomiczne znacznych grup społecznych jest czymś rzeczywistym, państwo jest postrzegane jako gwarant minimalnego dochodu i stabilizacji. Można również wyjaśniać te postawy przez odwołanie się do dziedzictwa komunizmu, czy przez „nacionalistyczne”, protekcjonistyczne poglądy, wyznawane przez niektóre partie prawicowe (PiS).

Wolność, równość i bezpieczeństwo

Zarówno wolność i równość są istotnymi wartościami dla społeczeństwa, lecz trudno jest je urzeczywistnić jednocześnie, co sprawia, że często wchodzi one sobie w drogę. Jak pokazują wyniki badań, Polacy jednoznacznie przedkładają wolność nad równością i bezpieczeństwem oraz w ogóle wysoko cenią wolność. Może to pozwolić zrozumieć fakt, że polska scena polityczna jest zdominowana przez partie prawicowe (PiS i PO), zaś partia socjalistyczna (SLD) w o wiele mniejszym stopniu przemawia do wyborców, którzy przyjmują perspektywę liberalną i cenią sobie wolność. Oczywiście, jak to już było zaznaczone, nie uniemożliwia to akceptacji dla państwowej regulacji gospodarki i interwencjonizmu. Po raz kolejny widzimy tu rozdział pomiędzy perspektywą kulturową a gospodarczą, z przewagą perspektywy kulturowej nad gospodarczą.

Jeśli przyjrzymy się pozycji, jaką Polska zajmuje wśród pozostałych krajów objętych badaniem, to możemy zobaczyć, że wolność zajmuje wysokie miejsce i Polacy są jednymi z największych obrońców tej wartości – w kategoriach ogólnych. Jedynie kwestia przedkładania jej nad równość sytuuje Polskę

w środku tabeli, jako że w przypadku dwu pozostałych parametrów: bezpieczeństwa i pozytywnej oceny wolności, Polacy osiągają wysoką pozycję. Może to być spowodowane doświadczeniem komunizmu (który nie szanował wolności osobistej) oraz znaczeniem przypisywanym równości i bezpieczeństwu (zwłaszcza w kwestiach nieekonomicznych), czy też dziedzictwem „Solidarności”. Inną interesującą obserwacją jest to, że wolność jest widziana jako wartość pozytywna, a nie jako coś wiodącego do nadużyć i korupcji. Polacy to jedyny naród w Europie Środkowo-Wschodniej, który ma pozytywny pogląd na tę kwestię. Oznacza to, że jakkolwiek Polacy nie ufają klasie politycznej, to nadal pozytywnie oceniają wolność i jej konsekwencje (podczas gdy w innych krajach dominuje percepcja negatywna).

Partia praw obywatelskich i odpowiedzialności jednostkowej

Ludność Polski w dużej mierze wskazuje na jedną siłę polityczną jako broniącą praw obywatelskich i tolerancji, a mianowicie Platformę Obywatelską (26%). O połowę mniej osób (13%) uznaje PiS za ugrupowanie broniące praw obywatelskich. Pozostałe partie nie mają w tej kwestii zbyt dużego znaczenia. Niemal połowa ludności (47%) nie potrafi albo nie chce wskazać żadnej partii, która uchodziłaby za szczególnie zajmującą się prawami obywatelskimi i tolerancją. W odpowiedzi na pytania o odpowiedzialność indywidualną i przedsiębiorczość wskazuje się również na te dwie partie, a wyniki są mniej więcej takie same.

Widzimy, że partia postrzegana jako największy obrońca praw i wolności obywatelskich jest tą samą partią, z którą ludzie się identyfikują i na którą są skłonni głosować. Oznacza to, że nie wyróżniają oni konkretnej partii jako broniącej praw obywatelskich, lecz skłonni są sądzić, że partia, którą preferują jest równocześnie partią, która wyznaje takie jak oni wartości, nawet jeśli bliższe przyjrzenie się programom partyjnym i manifestom ujawniłoby, że ta kwestia nie jest tak jednoznaczna.

Istnieją znaczące różnice między partiami w dwóch kwestiach: tolerancji i odpowiedzialności osobistej. PO jest w wyraźny sposób postrzegana jako broniąca odpowiedzialności i przedsiębiorczości (bardziej niż tolerancji

i praw obywatelskich), zaś PiS jest uznawany za obrońcę obydwu wspomnianych wcześniej wartości w równym stopniu. SLD, co nie dziwi, w większym stopniu wspiera prawa obywatelskie i tolerancję. Wyniki te pokazują po raz kolejny, że różnica pomiędzy dwiema głównymi partiami pravicowymi zasadza się na uznaniu (przez PO) wagi liberalnych wartości oraz zasadniczej różnicy między perspektywą ekonomiczną i kulturową.

Innym ciekawym wynikiem jest to, że niemal połowa respondentów nie potrafi wskazać partii, która odpowiada w największym stopniu wyznawanym przez nich liberalnym wartościom. Może to oznaczać, że z wyjątkiem przekonanych wyborców, którzy uznają, że ta partia na którą głosują odpowiada ich wartościom i poglądom, pozostali, „niezdecydowani” wyborcy nie uznają żadnej z istniejących partii za jednoznacznie liberalną (a co za tym idzie, mogą głosować taktycznie lub przeciw istnjącemu rządowi).

Profil społeczno-ekonomiczny wyborców wyznających wartości liberalne

Ostatnim elementem naszej analizy było zbadanie, jaki jest profil osób, które wyznają wartości liberalne w Polsce i pozostałych krajach objętych badaniem. W tym celu wzięliśmy pod uwagę jedynie tych respondentów, którzy wybierali odpowiedź „bardzo ważne” we wszystkich pytaniach w ankiecie. Jak pokazują wyniki, wartości liberalne w największym stopniu wyznają młodzi wyborcy (w wieku 18-24 lat oraz, w mniejszym stopniu, od 25 do 34) oraz pokolenie 55-64-latków. Można to wyjaśniać faktem, że młodzież jest bardziej skłonna dostrzegać zalety nowego systemu (rynek, wolność i przedsiębiorczość), albowiem łatwiej im się weń włączyć. Wyznawanie wartości liberalnych przez starsze pokolenie może być spowodowane tym, że było ono politycznie socjalizowane w latach 80. i uległo wpływowi „Solidarności” w tym czasie. Jeśli przyjrzymy się elektoratowi dwóch głównych partii pravicowych, to zauważymy, że wiek ich zwolenników odpowiada kohortom, w których dominują wartości liberalne.

Możemy teraz skupić się na profilu zawodowym wyborców „liberalnych”. Widzimy, że osoby odpowiadające „bardzo ważne” na wszystkie pytania to w większości pracownicy i, w mniejszym stopniu, robotnicy fizyczni oraz osoby pozbawione pracy. Odróżnia to Polskę od innych badanych krajów, w których to osoby prowadzące własną działalność gospodarczą w największym stopniu wyznawały wartości liberalne. Różnica ta może być wyjaśniona nieufnym podejściem osób samozatrudnionych do idei liberalnych w Polsce, gdyż są oni w większym stopniu narażeni na porażki i niepewność związane z rynkiem. Inną przyczyną może być proporcja osób samozatrudnionych w Polsce oraz wpływ „Solidarności”, która broniła wartości liberalnych. W każdym razie, jest to interesujące zjawisko, pokazujące, że nie zawsze sektor prywatny jest z definicji bardziej przyjazny liberalizmowi.

Trzecią kwestią poddaną analizie była proporcja mężczyzn i kobiet wyznających te wartości. W Polsce, tak jak wszędzie, mężczyźni częściej wyznają wartości liberalne od kobiet, które bardziej cenią sobie bezpieczeństwo i dobrobyt oraz są rzadziej obecne w sektorach, w których istotną rolę odgrywa polityka liberalna. Mogą stać za tym również inne czynniki, takie jak tło społeczne i kulturowe, lecz nie były one przedmiotem badania.

Anna Paczeńskiak

Liberalne wartości działaczy partyjnych średniego szczebla w Polsce

Po co badać działaczy partii politycznych średniego szczebla?

W Polsce do partii politycznych należy niecałe 300.000 dorosłych obywateli (*Prawo i Sprawiedliwość* – PiS 22.000, *Platforma Obywatelska* – PO 46.000, *Sojusz Lewicy Demokratycznej* – SLD mniej niż 70.000, *Polskie Stronnictwo Ludowe* – PSL 128.000). Jeszcze mniejszą grupę można określić mianem aktywnych działaczy partyjnych, zwanych po angielsku *middle-level elites*, zaś po francusku – *cadres intermédiaires*. Badanie wyznawanych przez nich wartości, podzielanych przez nich poglądów politycznych i ich zaangażowania w życie publiczne jest zatem kwestią niezwykle istotną. Tworzą oni strukturę organizacyjną partii, są prawdziwym źródłem i napędem ich rozwoju, tworzą coś w rodzaju DNA partii.

Kongresy partyjne, w czasie których przeprowadzaliśmy te badania są sercem każdej partii. Delegatów wybierają lokalne organizacje partyjne, w ten sposób zyskują oni legitymizację i wsparcie, które mogą wykorzystać by zmodyfikować statut partii i układ podstawowych wartości obecnych w partyjnych manifestach. Jeśli ponadto uwzględnimy fakt, że często to ich głosy decydują o kierunku rozwoju partii, to można wysnuć wniosek, że wszystkie istotne decyzje, podejmowane w partii zależą – przynajmniej teoretycznie – od opinii, postaw i wizji prezentowanych przez delegatów uczestniczących w kongresie partyjnym. Są oni mikrokosmosem partii.

Ogólne informacje o badaniach

- autorzy: zespół politologów z CEVIPOL Wolnego Uniwersytetu w Brukseli i z Uniwersytetu Wrocławskiego,
- metoda: kwestionariusz ankiety,
- okres przeprowadzenia badań: kwiecień-maj 2008 (SLD); marzec 2009 (PO),

- okoliczności: 16 regionalnych zjazdów SLD, 16 rad regionalnych PO,
- liczba analizowanych ankiet: 2.076.

Jak bardzo liberalna? Jak bardzo konserwatywna?

Jak bardzo socjalistyczna – ekonomiczna i aksjologiczna
samoidentyfikacja w PO i SLD

W umieszczeniu partii, czy też elektoratu na skali lewica-prawica i zidentyfikowaniu jej ideologii, kluczową rolę odgrywają dwa wymiary: społeczno-ekonomiczny i aksjologiczny. Nasze badania pokazują, że wymiar społeczno-ekonomiczny odgrywa pewną rolę (mniejszą niż w zachodnich demokracjach) w identyfikacji działaczy partyjnych PO i SLD. Delegaci tych partii zajmują odmienne pozycje na skali lewica-prawica, co pokazuje pewne różnice w ich poglądach na kwestie społeczno-ekonomiczne.

Przywiązanie do liberalizmu ekonomicznego jest bardzo silne wśród działaczy PO. Popierają oni podatek liniowy (96,5%), akceptują różnice w zarobkach obywateli (66,1%), mają sceptyczny stosunek do związków zawodowych (94,4%) i wierzą, że im mniej interwencji państwa, tym lepiej dla gospodarki (98,6%). Wykryliśmy również wpływ ideologii chrześcijańsko-demokratycznej na działaczy PO. Przejawia się on zwłaszcza w zainteresowaniu wyrównywaniem zarobków oraz zróżnicowaniem zasiłków rodzinnych w zależności od zarobków.

Delegaci SLD reprezentują bardziej zróżnicowany profil polityczny, który rozciąga się na całej skali lewica-prawica. Jest rzeczą godną odnotowania, że większość delegatów SLD wyznaje poglądy społeczno-ekonomiczne zbliżone do PO, np.: popiera minimalną interwencję państwa w gospodarkę (67,2%), wprowadzenie podatku liniowego (30,6%) czy uznaje, że elastyczne zatrudnienie jest metodą redukcji bezrobocia (65,4%). Nie przeszkadza im to jednak czuć się bliżej formacjom socjaldemokratycznym niż neoliberalnym. Młodsze pokolenie, które w przypadku SLD zdaje się chętnie przyjmować postawę tradycyjnie kojarzoną z lewicą, jest istotnym czynnikiem w ewolucji partii.

Kryteria aksjologiczne w badaniu postaw i przekonań są szczególnie ważne, gdyż polityczna identyfikacja Polaków tylko w niewielkim stopniu

zależy od kryteriów społeczno-ekonomicznych, zwłaszcza, gdy porówna się to ze społeczeństwami Europy Zachodniej. Podział na prawicę i lewicę w Polsce jest wciąż określany głównie przez dziedzictwo historyczne i kulturowe. Oznacza to, iż podstawą lojalności elektoratu nie jest gospodarczy program partii (np. kwestie systemu podatkowego czy roli państwa w gospodarce), lecz raczej kwestie wartości i światopoglądu, które są odnoszone do partii i ich liderów.

Tabela 1. Opinie w PO i SLD na temat roli Kościoła w sferze publicznej

	zgadzam się		nie zgadzam się		nie mam zdania	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
kościół w Polsce ma zbyt duży wpływ na władzę	61,8	92,5	34,2	4,3	3,4	3,2
w szkołach, urzędach i instytucjach państwowych powinny wisieć krzyże	53,1	9,5	34,9	80,0	12,0	11,5
ocena z religii powinna być wliczana do średniej	19,1	2,0	77,3	94,0	3,6	4,0

Tabela 2. Opinie w PO i SLD na tematy etyczne

	zgadzam się		nie zgadzam się		nie mam zdania	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
aborcja z powodów społecznych powinna być zakazana	55,8	15,0	38,5	79,0	5,6	6,0
miękkie narkotyki powinny być legalne	16,1	20,0	80,8	74,0	3,2	6,0
eutanazja powinna być legalna	29,0	52,0	62,6	34,5	8,4	13,5
aby mieć dzieci należy najpierw wziąć ślub	45,8	28,0	50,4	60,5	3,8	11,5
powinna zostać przywrócona kara śmierci	37,4	43,5	59,4	45,7	2,3	9,0
prezerwatywy powinny być dostępne w szkołach średnich	51,1	74,5	39,2	14,3	6,7	11,2
szkoła powinna uczyć dzieci dyscypliny	34,9	47,8	61,1	42,4	3,0	9,8

Tabela 3. Homoseksualizm w oczach działaczy PO i SLD

	zgadzam się		nie zgadzam się		nie mam zdania	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
homoseksualizm jest wbrew naturze ludzkiej	52,6	30,5	35,9	53,5	11,5	16,0
małżeństwa homoseksualne powinny być legalne	11,8	37,0	81,7	48,0	6,4	15,0

Tabela 4. Relacje płciowe w opinii działaczy PO i SLD

	zgadzam się		nie zgadzam się		nie mam zdania	
	PO	SLD	PO	SLD	PO	SLD
naturalny miejscem dla kobiety jest dom i opieka nad dziećmi	14,2	12,0	81,3	80,0	4,4	8,0
po rozwodzie sąd powinien przyznawać opiekę nad dzieckiem matce	18,4	26,0	37,6	36,0	43,9	38,0
dla dobra dziecka nie ma znaczenia czy urlop rodzicielski bierze ojciec czy matka	71,5	65,0	20,9	18,5	11,6	16,5

aby ułatwić kobietom dostęp do polityki powinien być wprowadzony ustawowy parytet płci na listach wyborczych	21,8	57,7	73,6	39,1	4,6	3,2
---	------	------	------	------	-----	-----

Wstępne komentarze i wnioski

Ani PO ani SLD nie są partiami przesadnie spójnymi pod względem wyznaczanych wartości: liberalnych, czy też socjaldemokratycznych, chadeckich czy konserwatywnych. Nasze badania pokazują także brak ideowej krystalizacji ich działaczy. Odnosi się to w równym stopniu do innych partii w Europie Środkowo-Wschodniej ostatnich dwóch dekad, w tym też do partii, których korzenie sięgają okresu międzywojennego oraz tak zwanych „partii postkomunistycznych”. Wiele z nich odwołuje się w swoich programach do jakiejś ideologii, jednak dzieje się to w sposób przypadkowy, fragmentaryczny i eklektyczny. Sprawia to, że często trudno jest odnaleźć opartą na wspólnej ideologii grupę partii, frakcję w Parlamencie Europejskim czy ponadnarodową federację partii politycznych.

Na pierwszy rzut oka ten brak krystalizacji ideologicznej może zdumiewać, jako że powszechnie wierzy się, iż debata polityczna w krajach dawnego bloku wschodniego miała od początku transformacji charakter silnie ideologiczny. Jednak, przez wiele lat scena polityczna w tych krajach (włączając Polskę) była w dużej mierze oparta nie o podział ideologiczny, lecz raczej o podział historyczny na partie post- i antykomunistyczne. Przynależność ideowa była sprawą marginalną zarówno dla partii, jak i wyborców. Dominująca oś podziałów politycznych była oparta o wspólnotę wartości, wyrażaną w ocenie przeszłości. Być może wyjaśnia to eklektyczne podejście, łączące elementy konserwatyizmu, liberalizmu i socjalizmu, występujące w omawianych dwóch polskich partiach politycznych.

Paweł Ciacek

Liberalizm i partie liberalne w Europie Środkowej i Wschodniej

Liberalizm w Europie Środkowej i Wschodniej jest słaby. Ta konstatacja bierze się przede wszystkim z obserwacji sceny (scen) politycznych w krajach byłego bloku wschodniego. Praktycznie poza Słowenią i Słowacją partie liberalne nie mają swojej reprezentacji partyjnej. Nie zawsze tak było, po 1989 r. w Polsce i na Węgrzech partie liberalne miały swoją znaczącą reprezentację polityczną, co więcej „liberalne środowiska” decydowały o kierunku politycznych i ekonomicznych zmian w tych krajach. Co się stało? Dlaczego partie liberalne w większości krajów postsowieckiego bloku nie zdołały utrzymać swojego stanu posiadania. Przyczyn można szukać przynajmniej w dwóch obszarach: obszar pierwszy to wartości wyznawane przez te społeczeństwa, chodzi zatem tutaj o to, czy liberalizm realnie wyraża poglądy pewnej (pewnych) grup społecznych, obszar drugi to pytanie o stabilność systemu politycznego jako takiego oraz strukturalną siłę organizacji skupiających wokół siebie osoby wyrażające liberalne poglądy.

Myśląc o tych perspektywach warto przypomnieć, że liberalizm na Zachodzie Europy rozwijał się w zupełnie innym środowisku. Zaistniał równoległe z ogromnymi zmianami społecznymi. Myśl oświeceniowa torowała drogę przemianom, których beneficjentami były szerokie rzesze społeczne do tej pory pozbawione wpływu na rządzenie państwem. Myśl liberalna zatem w pewnym sensie uzasadniała proces, dzięki któremu następowało otwieranie się społeczeństwa. W tym czasie kraje Europy Środkowej i Wschodniej były w większości pozbawione swojej suwerennej państwowości. Oczywiście myśl liberalna była obecna w myśleniu elit politycznych i intelektualnych państw tego regionu, niemniej jednak miała ona szansę zaktualizować się dopiero po odzywaniu niepodległości – w przypadku niektórych z nich – po pierwszej wojnie światowej, a w przypadku wszystkich po rozpadzie imperium sowieckiego.

Na państwa obszaru Europy Środkowej i Wschodniej często patrzymy jak na jednolity organizm. To uproszczenie bierze się z tego, że państwa te uzyskały (odzyskały) swój niezależny byt mniej więcej w tym samym czasie, geograficznie znajdują się blisko siebie, a politycznie praktycznie zawsze znajdowały się na wschodnich rubieżach Europy. Jednak różnice, jakie odnajdujemy pomiędzy tymi krajami są często przynajmniej tak samo duże jak pomiędzy krajami Europy Zachodniej. Na poczet tej analizy skupię się tylko na podobieństwach. Duża część z tych podobieństw ma swoje źródło w niedawnej historii. Jest rzeczą oczywistą, że komunizm odcisnął swoje piętno na rozwoju tych społeczeństw. Jest także jasne, że przeorał świadomość ludzi. Społeczeństwa socjalistyczne nie zapewniały wysokiego poziomu życia. Niskie płace, trudności w dostępie do podstawowych dóbr były na porządku dziennym. Służby medyczne i szkolnictwo były na niskim poziomie. Niemniej jednak zarówno służba zdrowia, jak i szkolnictwo były „bezpłatne”. Teraz po upływie wielu lat od przeprowadzenia drastycznych reform gospodarczych te sfery życia w dalszym ciągu pozostają praktycznie nietknięte, w stanie, w jakim zastała je rewolucja 1989 r. Trudności w zreformowaniu służby zdrowia i szkolnictwa (zwłaszcza szkolnictwa wyższego) wynikają przede wszystkim ze społecznego oporu. Sprywatyzowanie tych sfer wymagałoby ostatecznego pozbycia się „dobrodziejstw socjalistycznego społeczeństwa”. Na to nie ma przyzwolenia. Równoległe z oporem, jaki napotyka urealnienie świadczeń socjalnych (emerytury i renty) w większości krajów regionu istnieje przyzwolenie na zróżnicowanie dochodów w zależności od efektów. Zgoda na nierówności w płacach jako wynik nierównego wkładu pracy i wysiłku spotyka się z akceptacją 67% Polaków i 62% Niemców, a Bułgarzy (52%) tylko nieznacznie częściej są skłonni dać przyzwolenie na takie nierówności niż Holendrzy (58%)¹.

Swoistemu konserwatyzmowi związanemu z niechęcią do pozbywania się przywilejów socjalnych, nawet jeśli realnie z przywilejów tych korzysta mniejsza część społeczeństwa, a jakość usług świadczonych przez państwowe instytucje jest bardzo niska, towarzyszy konserwatyzm związany z silną

¹ Dane pochodzą z European Social Survey zrealizowanego w grudniu 2008.

obecnością Kościoła. W większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej przywiązanie do Kościoła i wartości realizowanych przez Kościół jest na ogół wyższe niż w krajach Europy Zachodniej.

Przywiązanie do Kościoła i wartości tradycyjnych częściej deklarują osoby, które w mniejszym stopniu skorzystały na reformach gospodarczych i politycznych po 1989 r.. W poszukiwaniu silnej wspólnoty i instytucjonalnego wsparcia grupy te zwracają się do Kościoła, tam poszukując uzasadnienia słuszności swoich poglądów. Warto przy tym powiedzieć, że Kościół przez długi czas był jedną z nielicznych, jeśli nie jedyną instytucją publicznego zaufania. Jego rola była szczególnie widoczna w Polsce, gdzie władza komunistyczna nie mogła sobie pozwolić na silną konfrontację z Kościołem Katolickim w obawie przed społeczną reakcją. Zaufanie do Kościoła daleko przewyższa zaufanie do innych instytucji życia publicznego. Brak zaufania do państwa i jego najważniejszych agend jest jedną z najważniejszych barier w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego. Obywatele nie ufają parlamentowi, rządowi w istocie odbierają sobie prawo do wpływania na politykę państwa z jednej strony, a z drugiej strony w pewnym sensie odmawiają klasie politycznej prawa do kształtowania państwa. Ten brak chęci do zaangażowania się w życie publiczne jest widoczny nie tylko na poziomie „ogólnokrajowym”. Istotnym elementem budującym społeczeństwo obywatelskie jest także działalność podejmowana w ramach i poprzez organizacje pozarządowe. Przekonanie, że można aktywnie wpływać na środowisko obok mnie nie tylko poprzez głosowanie, ale także poprzez działalność we wspólnocie jest jednym ze źródeł tworzenia realnej tkanki społecznej – kapitału społecznego, na którym można budować dobrobyt. Deficyt w tej sferze ma skutki nie tylko ekonomiczne, ale również polityczne, sprzyja wyłączeniu się z obiegu spraw publicznych i zgodę na obecność radykalnych ugrupowań na scenie publicznej. Siła przekonań tradycyjnych (na ogół prawicowych w sferze społecznej) dała o sobie znać w Polsce i na Węgrzech, gdzie rządzą prawicowe partie. W pewnym sensie ironią lub też znaczącym faktem jest to, że politycy tworzący te partie wywodzą się z liberalnych ugrupowań.

Na początku przemian jednak to właśnie partie liberalne wzięły na siebie ciężar przeprowadzenia drastycznych reform gospodarczych i politycz-

nych. Cieszyły się poparciem na początku transformacji, aby potem zniknąć ze sceny politycznej. Wydaje się, że właśnie tutaj trzeba upatrywać źródeł późniejszej słabości liberalnych formacji w krajach byłego bloku socjalistycznego. Reformy ekonomiczne bardzo często prowadzono w imię i pod hasłami „liberalizmu” i „liberalizacji”. Na samym początku społeczeństwo w swojej większości uznawało konieczność przeprowadzenia reform gospodarczych i politycznych. W niewielkim jednak stopniu świadome było tego, co te reformy oznaczają i jakie będą ich konsekwencje. Jasny był tylko punkt docelowy: „dobrobyt taki jak na Zachodzie”. W takiej sytuacji nie może zatem dziwić fakt, że już w kilka miesięcy po rozpoczęciu zasadniczych zmian poparcie dla reform zaczęło kruszeć, a „liberalny program” powoli zaczynał być synonimem działań wymierzonych przeciw „prostym ludziom”. Z jednej strony więc reformy spotykały się z coraz większym oporem społecznym, z drugiej zaś liberalne partie rządzące nie potrafiły poradzić sobie z komunikacją społeczną. Zajęte przygotowaniem i prowadzeniem reform zapomniały o tym, żeby ich sens cały czas był jasny dla obywateli. Brak wyjaśnień w tej sprawie społeczeństwo potraktowało jako w najlepszym razie objaw arogancji, a w najgorszym świadectwo tego, że oto właśnie dzieje się proces „wyprzedawania” i „rozkradania” majątku państwowego. Wydaje się, że ten „aspekt” zmian umknął wyraźnie uwadze liberałów. Uzasadnienie reform pozostawało na bazowym poziomie: zmieniamy w taki a nie inny sposób, bo tak powinno być. Ten paternalistyczny stosunek do społeczeństwa w sytuacji, kiedy na poparcie wynikające ze skutków podejmowanych reform można było liczyć dopiero w dalszej przyszłości, sprawiło, że popularność liberalnych partii szybko spadała.

Liberalne reformy w krajach Europy Środkowej i Wschodniej doprowadziły do radykalnej poprawy warunków ekonomicznych ludności i sprawiły, że polityka na nowo stała się obszarem, w którym mogli na równi uczestniczyć wszyscy obywatele. Paradoks sytuacji polega na tym, że w tych krajach słowo „liberalny” i „liberalizm” są synonimem zła, katastrofy, jaka spotkała ich kraj, a „liberałowie” synonimem kasty, która w imię swoich, wąsko pojętych interesów zaprzedała kraj obcemu kapitałowi. Patrząc na wyznawane w tych społeczeństwach wartości warto zaznaczyć, że obok oczywiście tradycyjnych

związanych z poglądami dotyczącymi roli Kościoła czy tych dotyczących socjalnej roli państwa, związanych z długą edukacją w systemie socjalistycznym, istnieje wiele poglądów, które wskazują na zrozumienie roli indywidualnej wolności i przedsiębiorczości. Z jednej strony obywatele państw Europy Środkowej i Wschodniej czują się zagrożeni i trochę bezradni w sytuacji, kiedy państwo wycofało się z wielu obszarów życia publicznego, z drugiej strony czują, że teraz właśnie jest czas na realizowanie ich własnej wolności, czas na ich inicjatywę.

Tutaj dotykamy sedna problemu: czy społeczeństwa państw Europy Środkowej i Wschodniej mówią o sobie, że wyznają liberalne wartości? Nie. Czy społeczeństwa Europy Środkowej i Wschodniej są liberalne? W pewnym sensie tak. Liberalizm ten jednak wypowiadają inaczej, mówią o wolności, mówią o tym, że chcą korzystać i korzystają z wolności, którą przyniosły reformy. Mówią, że nie czują się panami swojego losu, ale jednocześnie częściej niż obywatele państw Europy Zachodniej zgłaszają chęć do prowadzenia swojej działalności gospodarczej. Są za utrzymaniem przywilejów socjalnych (kto by nie bronił zdobyczy), ale jednocześnie akceptują nierówności społeczne, które są wynikiem nierównego nakładu pracy i wysiłku.

Co to w praktyce oznacza dla liberalnych partii w krajach regionu Europy Środkowej i Wschodniej? Dwie rzeczy. Po pierwsze to uznanie, że kraje tego regionu mając inną historię są, czy też mogą być jednocześnie przynajmniej nośnikami liberalnych wartości. Jest na to zdecydowanie potencjał. Po drugie, trzeba uznać, że akceptacja propozycji liberalnych to nie tylko kwestia akceptacji samych założeń, to także komunikacja. Z tego punktu widzenia liberalizm nie jest w łatwej sytuacji. Samo słowo, a nie założenia stanowią tutaj istotną przeszkodę w budowaniu liberalnej reprezentacji partyjnej. Warto o tym pamiętać diagnozując sytuację liberalnych partii w Europie Środkowej i Wschodniej.

Peter Česnik

Liberalna demokracja w Słowenii po 20 latach

Gdy odkryto złoża ropy naftowej na Morzu Północnym i została opanowana technologia jej wydobycia za pomocą platform wiertniczych (zapomnijmy na chwilę o Zatoce Meksykańskiej), świat zapomniał o wielu sprawach. W tym czasie były sekretarz stanu, Henry Kissinger, ogłosił nową doktrynę: „Ten, kto kontroluje produkcję ropy, rządzi narodami. Ten, kto kontroluje produkcję żywności, rządzi ludźmi. Ten, kto kontroluje finanse, włada światem”. Zapomniał on jednak dodać, że rzeczywiste zasoby ropy naftowej wystarczą jedynie na następne 40-60 lat, może na dekadę lub dwie dłużej. Gdy one się wyczerpią, pozostanie możliwość wydobycia ropy z piasków roponośnych i ekstrakcji z węgla – jednakże będzie to o wiele droższe i przez to nieosiągalne dla większej części światowej populacji. Oczywiście nie powiedział nic na temat demokracji – liberalnej lub nie.

Ten stan rzeczy został osiągnięty. Jak do tego doszło? Za pomocą globalizacji: Kissinger skierował kapitał siedmiu największych korporacji naftowych w produkcję rolniczą, zaś w tym samym czasie połączył przemysł naftowy i spożywczy z przemysłem farmaceutycznym. Kluczowymi graczami w tej grze jest pięć korporacji, które łączą wytwarzanie i produkcję żywności, nasion, leków i technologii genetycznej: Monsanto, Novartis, Aventis, DuPont i AstraZeneca. Poza nimi istnieją również pomniejsi aktorzy, tacy jak Rio Tinto i BHP-Billington, lecz w praktyce to wymienione pięć firm stanowi konglomerat kontrolujący świat. Geniusze biznesowi, tacy jak Bill Gates czy Rupert Murdoch, jakkolwiek są to ważne i odnoszące sukcesy jednostki, w zasadzie pracują nad stroną informatyczną i przekazem medialnym świata, we współpracy z kapitałem wcześniej wspomnianych pięciu gigantów. Ostatnią doniosłą kwestią w historii świata, poza sprawą kontroli produkcji żywności, będzie odpowiedź na pytanie: „Kto kontroluje światowe zasoby wody pitnej?”

Jakie jest zatem miejsce liberalnej demokracji w XXI wieku? Jak ona powstała? Jaka jest kondycja liberalnej demokracji w nowo powstałych krajach, które przystąpiły do Unii Europejskiej po 1991 r.? W tym roku obchodzimy

150 rocznicę stworzenia przez Johna Stuarta Milla pracy o liberalizmie, wydanej w XIX-wiecznym Londynie.

Termin „Demokracja liberalna” jest w dzisiejszej rzeczywistości raczej nadużywanym sloganem. Współcześnie rozumiemy jej podstawową formę: jest to demokracja, w której wybrani przedstawiciele mają prawo do podejmowania decyzji i sprawowania władzy, i w której władza jest sprawowana zgodnie z konstytucją. Każda współczesna liberalna i demokratyczna konstytucja podkreśla potrzebę ochrony indywidualnych wartości i praw mniejszości. Prawa, takie jak wolność słowa i zgromadzeń, wolność religijna, ochrona własności prywatnej i prawo do prywatności są zrozumiałe same przez się. Nie tylko oczekuje się tych praw, ale uznaje się je za oczywiste – demokracja gwarantuje równość wobec prawa i prawo do rzetelnego procesu (czy tak wygląda rzeczywistość?) i, rzecz jasna, przyjmuje się wiele podobnych praw. Te prawa konstytucyjne (zwane też prawami liberalnymi) są gwarantowane za pomocą rozmaitych mechanizmów – ustaw i instytucji kontrolnych. Dodatkowo, konstytucje większości dzisiejszych krajów liberalno-demokratycznych chronią prawa jednostki i mniejszości, uniemożliwiając proste rządy większości (majorytaryzm), która to zasada jest niemal całkowicie odrzucana.

Będę dowodził, że liberalna demokracja nie jest demokratyczna ani liberalna, zaś mój argument opiera się na tym, że zasadniczo w praktyce jest ona daleka od zasad liberalizmu i demokracji. Jedynym wyjątkiem jest sytuacja, w której obywatele mają wybrać swoich przedstawicieli. Znów, mógłbym powiedzieć, że „liberalna demokracja” nie akceptuje prostych rządów większości. Wyjątkiem od tej zasady są jednak jakiegokolwiek wybory (parlamentarne, referenda, plebiscyty). Chciałbym ponadto dowodzić, iż jest tak z tego powodu, że obywatele nie mogą głosować we wszystkich kwestiach, zwłaszcza tych związanych z takimi skrajnymi kwestiami, jak wojna, poprawki do konstytucji czy nawet zniesienie konstytucji. Takie działanie może wprowadzić „liberalną demokrację” na ścieżkę oligarchii. Jednocześnie, świat polityki (i politycy) są czasem tak przerażeni niesamowitą władzą, jaką dysponują i pragną zdjąć z siebie tę odpowiedzialność, więc przekazują ją ludziom za pomocą instytucji referendum. To właśnie stało się w Słowenii kilka dni temu w odniesieniu do kwestii możliwości arbitrażu, rozwiązującego konflikt

graniczny między Chorwacją a Słowenią. Liberalno-demokratyczna polityka prowadzona w Słowenii przez 20 lat niepodległości nie poradziła sobie z rozwiązaniem tego problemu.

Oczywiście, niektórzy ludzie nadal będą uparcie twierdzić, że liberalna demokracja jest jedyną metodą zapewnienia jednostkowych swobód większości populacji danego kraju i tylko ona jest zdolna zapobiec przekształceniu się kraju w dyktaturę. Z tego punktu widzenia niczym nieograniczona władza większości może spowodować poważne naruszenia praw mniejszości.

Zatem „liberalna demokracja” jest pojęciem bliskim „społeczeństwu otwartemu”. Wszystkie demokracje liberalne są oparte na zasadzie reprezentatywności. Istnieją, jak to już było wspomniane, dodatkowe mechanizmy zabezpieczające, jak np. referenda. Dają one możliwość elektoratowi, aby uchylić, zablokować, czy też unieważnić decyzję podjętą przez wybrany organ ustawodawczy – można również uciec się do plebiscytu, co odbiera ustawodawcy prawo głosu przy podejmowaniu decyzji. Szwajcarzy osiągnęli taki pożądany stan demokracji dzięki opanowanej do perfekcji sztuce referendum i plebiscytów. Włączenie takiego środka nacisku, jakim jest referendum do systemu politycznego ma jeden cel: uniemożliwić przekształcenie się demokracji w oligarchię. W oczach liberalnych demokratów, społeczeństwo jako takie jest najlepszą drogą do realizacji prywatnych, kulturowych, etnicznych i wspólnotowych celów preferowanych przez rozmaite mniejszości, przy jednoczesnym dbaniu o większość. Wedle liberalnych demokratów, wspieranie różnorodnych działań społecznych (sportu, kultury, niepublicznych grup społecznych itp.) jest drogą do zaspokajania preferencji większości. Politycy liberalno-demokratyczni czynią tak albo świadomie (w zaplanowany sposób), albo nieświadomie, za pomocą rutynowych działań lub nawet kiełbasy wyborczej dla części społeczeństwa.

Mimo wszystko, poczynię tutaj pewną obserwację dotyczącą rządów liberalno-demokratycznych po 1945 r. Kiedykolwiek liberalno-demokratyczne siły obejmują władzę, to cierpi na tym prawo i porządek. Zbyt wiele demokracji, przykro mi to mówić, po prostu nie działa. Z jednej strony, to trochę tak jak z dziećmi: dać im za dużo swobody i wolności a wpakują się w najrozmaitsze kłopoty. Z drugiej strony, skrajny konserwatyzm prowadzi do odbudowania prawa i porządku.

Jaka, w praktyce, jest przyszłość liberalnej demokracji w Słowenii?

Twierdzi się czasem, że żaden kraj nie jest doskonały, jeśli idzie o przestrzeganie wyżej wymienionych praw, choć Australia (aborygeni), Kanada, kraje członkowskie UE, Islandia (olbrzymi kryzys finansowy – czy nie został on wywołany przez wyżej wymienione czynniki?), Nowa Zelandia, Norwegia i Stany Zjednoczone (katastrofa gospodarcza Wall Street) są przykładami w pewnym sensie liberalnych demokracji. W jakim zatem miejscu znajdują się liberalne demokracje w Europie Wschodniej po upadku muru berlińskiego? A zwłaszcza Słowenia? Po uzyskaniu niepodległości w 1991 r., Słowenci stanęli przed koniecznością samodzielnego rządzenia po raz pierwszy w historii. W przeszłości rządzący rezydowali w Wiedniu lub Belgradzie i to tam zapadały decyzje. Obecnie musimy je podejmować sami. W niektórych krajach dawnego „bloku wschodniego” siły liberalne wywodzą się z ruchów opozycji antykomunistycznej; Słowenia nie jest tu wyjątkiem. Korzeni słoweńskiego liberalizmu należy szukać w obozie komunistycznym. Ruch liberalno-demokratyczny w Słowenii połączył się w 1993 r. z kilkoma mniejszymi ugrupowaniami i powstała Liberalna Demokracja Słowenii (LDS). Pod koniec lat 80., Socjalistyczna Liga Młodzieży Słowenii miała niezwykle krytyczne nastawienie do sytuacji w kraju i do „partii matki”. Umożliwiło to późniejszą ewolucję ze stanowiska reformistyczno-socjalistycznego do lewicowego liberalizmu. W wyborach w 1992 r. LDS uzyskała 23,5% głosów; cztery lata później zwiększyła swój udział do 27%. Są to, jak do tej pory, najlepsze wyniki jakiegokolwiek partii liberalnej w tym regionie (Europie Południowo-Wschodniej). Lecz w ciągu ostatniej dekady „rozwodnienie” LDS doprowadziło do secesji niemal 12 parlamentarzystów LDS, którzy stworzyli ugrupowanie, które z kolei przekształciło się w nową partię polityczną: ZARES-Nowa Polityka. ZARES obiecywała nowy styl uprawiania polityki, bardziej przejrzysty i bardziej odpowiedzialny – pozytywną alternatywę dla polityki, która nie przynosiła pozytywnych skutków dla państwa i dla ludności, styl, który ludzie przyjęliby jako „uczciwą” politykę liberalno-demokratyczną; jednakże w rzeczywistości przysłużyła się ona stworzeniu grupy niezwykle bogatych (jak na niewielki, 2,1 milionowy naród) ludzi, znanych potocznie jako „potentaci”.

Termin „liberalna demokracja” jest dość dziwny: jeśli polityka ma być „liberalna”, to musi to implikować wolność. „Demokracja” oznacza równe prawa dla każdego. Niestety, na Słowenii termin „demokracja” został przez wielu rozumiany jako oznaczający stan, w którym jednostka może robić co jej się podoba nie zważając na innych. Nie jest to zatem demokracja, lecz rażące narzucenie woli jednych jednostek innym ludziom. Rządy prawa są w tej sytuacji często ignorowane. Ustawodawstwo, które powinno działać na rzecz państwa i ludności nie jest wzajemnie uzgadniane, co oznacza, że prace poszczególnych organów legislacyjnych nie są skoordynowane, zaś różne zakresy działania nakładają się na różne czynniki, wpływając na codzienne życie ludzi. Opozycja nie jest konstruktywna, lecz skupia się na werbalnych polajankach, nie proponując alternatywnych rozwiązań. Najlepszym obrazem dojrzałości społeczeństwa do demokracji jest zachowanie uczestników ruchu drogowego. Całkowita i niemal przymusowa pogarda dla wszystkich zasad i przepisów drogowych wynika z przeświadczenia, że „skoro żyję w demokracji, to moim demokratycznym prawem jest robić tak jak mi się podoba”.

Na Słoweńcach spoczywa pewien (poza tym, że byli oni częścią jugosłowiańskiego systemu komunistycznego, zaś pozbycie się mentalności komunistycznej jest, przynajmniej dla większości, trudnym procesem) znaczący ciężar emocjonalny. Jest to konieczność pogodzenia się z polityczną przeszłością, sięgającą czasów okupacji kraju przez siły Osi w czasie II wojny światowej. Część ludności poparła siły okupacyjne, lecz większość wspierała ruch oporu (Front Wyzwolenia), który został później opanowany przez partię komunistyczną. Była to walka na śmierć i życie, a represje z obu stron były skrajnie krwawe i brutalne. Zemsta dokonana przez rządzącą grupę komunistów trwała przez kilka lat po zakończeniu wojny. Obecnie odkrywa się masowe groby. Wynikająca z tego zażarta kłótnia polityczna trwa po dziś dzień. Oczywiście nie prowadzi to do stabilnego i trwałego dialogu; ów brak dialogu ma wręcz przeciwny skutek: powoli prowadzi do zniszczenia podstaw liberalnej demokracji. Choć ludzie mogą mieć pewną obywatelską świadomość liberalnej demokracji, zasadniczo większość staje się obojętna na politykę państwową. Aby uzasadnić tę tezę wystarczy spojrzeć na ostatnie referendum w sprawie procesu arbitrażowego, który mógł doprowadzić do zakończenia

20-letniego sporu granicznego między Słowenią a Chorwacją. Z całej populacji uprawnionych do głosowania, pojawiło się i zagłosowało jedynie 42%. Mówi to wiele o tym, jak liberalna demokracja jest odbierana przez szeroką publiczność. Jakkolwiek cele liberalnej demokracji są szczytne – choćby wycofanie się rządu z interwencji w sprawy polityczne, gospodarcze i moralne – to często kłótnie polityczne uniemożliwiają osiągnięcie tych celów.

Cztery filary liberalne demokracji w Słowenii są następujące:

1. Wiara w jednostkę – oparta na przekonaniu, że jednostka jest zarazem moralna i racjonalna.
2. Wiara w ROZUM i POSTĘP – oparta na przekonaniu, że wzrost i rozwój są czymś naturalnym dla ludzkości, zaś polityka jest sztuką tego, co dopuszczalne i działającym kompromisem.
3. Konsensualne myślenie o społeczeństwie – oparte na przekonaniu, że społeczeństwo jest czymś w rodzaju stowarzyszenia ubezpieczeń wzajemnych, opartym na pragnieniu i zamiarze współpracy, nie chaosie, konflikcie i anarchii. Można tu przywołać zasadę trzech muszkieterów – jeden za wszystkich, wszyscy za jednego.
4. Duża podejrzliwość w stosunku do jakichkolwiek form koncentracji władzy, niezależnie od tego, czy dokonuje jej jednostka, grupa czy rząd.

W niewielkim kraju, gdzie mała grupka ludzi zdobyła, w wyniku nadużyć władzy, olbrzymie bogactwa, podziały polityczne są widoczne jak na dłoni. Rządy prawa są kwestionowane przez masy, które obserwują zagarnianie majątku narodowego przez nielicznych. Mimo to, liberalizm pozostaje filozofią praw człowieka, opartą na wolności. Należy stwierdzić, że wyjątkowo nieetyczny neoliberalizm nie może być utożsamiony z prawdziwym liberalizmem. Liberalizm staje się ofiarą negatywnych dążeń kilku wpływowych właścicieli wielkich holdingów finansowych. Dlaczego liberalne partie w Słowenii przechodzą kryzys tego typu? W mojej opinii, jako Słoweńca i demokraty, wynika to z ich niechęci do połączenia się w jedną siłę polityczną. Klasyczny liberalizm znajduje się w głębokim kryzysie, który został spowodowany neoliberalnymi dążeniami niewielkiej, wybranej grupy, która odpowiada za światowy kryzys ekonomiczny. Przejście od liberalizmu klasycznego do agresywnego neoliberalizmu dokonało się przez stopniową degenerację

wartości demokratycznych. Wolność i demokracja były nadużywane i rozumiane jako indywidualna zarozumiałość i egoizm. Rezultatem jest pełzający rozwój tendencji neoliberalnych, które zatruwają społeczeństwo. W czasach trudności gospodarczych demokracja zazwyczaj schodzi na dalszy plan. Neoliberalizm zadał poważny cios klasycznemu liberalizmowi, podobny do tego, który stalinizm zadał marksizmowi.

Czas trwania niepodległości i demokracji na Słowenii jest bardzo krótki. Można by powiedzieć, że to tylko pięć minut. Można zdziałać wiele dobrego w pięć minut, lecz można też narobić wiele szkód.

Premier Słowenii zarządził głosowanie nad wotum nieufności dla rządu na 19 października 2007 r. Nie był zadowolony z wyników wyborów prezydenckich. Każdy parlamentarzysta miał pięć minut na omówienie sprawy. Premier Janez Janša przemawiał 2 godziny. W swojej mowie skupił się na krytyce słoweńskich dziennikarzy. W moim odczuciu (które jest podzielane przez większość), w demokracji każdy wybór jest prawomocny. Jednakże, każdy wybór może w rezultacie zagrozić procesowi demokratycznemu.

Na Słowenii polityka opozycji, której liderem jest były premier Janez Janša, nie opiera się już na argumentach politycznych, które są związane z faktami, tak jak to jest w normalnym dialogu politycznym. Co dzień jesteśmy świadkami serwilizmu opozycjonistów w stosunku do jednego człowieka (Janšy); ich postępowanie jest oparte na starej zasadzie paranoi: „jeśli nie jesteś z nami, jesteś przeciwko nam”. Gdy koalicja wysuwa propozycję działania, opozycja ją odrzuca, lecz nie przedstawia alternatywny, która mogłaby służyć za podstawę kompromisu, tak jak dzieje się to w innych demokracjach.

Nadal otwarte pozostają pytania: Co pozostało z liberalnej demokracji na Słowenii? Czy jej duch jeszcze żyje? Nie sądzę, że jest ona martwa i oczekuje na kremację, ale zdecydowanie potrzebuje przeszczepu serca i poważnej reanimacji. Zaś światowy kryzys gospodarczy nie pomaga.

Sebastjan Piki

Garść refleksji na temat przeszłości i przyszłości partii liberalnych w Europie Południowo-Wschodniej

Europa południowo-wschodnia jest jednym z tych konstruktów geograficzno-ideologicznych, które stały się popularne po „trzeciej fali przemian demokratycznych”, która miała miejsce w tej części socjalistycznej Europy w latach 90., jakkolwiek termin ten jest około 100 lat starszy. Nie istnieją jasne i powszechnie przyjęte geograficzne czy historyczne granice tego regionu. Kraje, które zazwyczaj określa się tym mianem to: Albania, Bułgaria, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Grecja, Kosowo, Macedonia, Czarnogóra, Rumunia, Serbia, jak również Węgry, Słowenia, a czasem również Turcja. W przeszłości ów region był klasyfikowany jako „Bałkany”. Nawet jeśli termin „Bałkany” ma o wiele dłuższą historyczną i kulturową tradycję, to owo pojęcie nabrało w ciągu dziejów zbyt wielu negatywnych konotacji i zostało w rezultacie zastąpione innym, bardziej ideologicznie „poprawnym” terminem.

Jeśli myślimy o historii partii politycznych w tym regionie, skupiając się szczególnie na partiach liberalnych, to niewiele z nich istniało jako zorganizowana opozycja polityczna dla systemu komunistycznego. Nawet rozwój niezależnych stowarzyszeń o charakterze niepolitycznym był wówczas bardzo ograniczony. W większości krajów ruch antykomunistyczny i grupy dysydenckie rosły w siłę w ciągu dekady poprzedzającej przemiany i to właśnie one stworzyły podstawy systemu wielopartyjnego.

Pierwsze wolne wybory w wymienionych krajach odbyły się pomiędzy rokiem 1990 a 1992. Partie różniły się między sobą głównie tym, że jedne łączyły się z ruchem społecznym, czy też organizacją reprezentującą siły antykomunistyczne, zaś inne wywodziły się z organizacji istniejących w czasach komunistycznych czy nawet wcześniejszych.

Jak pisze filozof Renata Salecl:

Cała scena polityczna uległa zmianie po wyborach. W każdej z byłych jugosłowiańskich republik można było zaobserwować powstanie trzech bloków: dawnych komunistów (któ-

rzy zaczęli nazywać się „socjalistami” czy „reformatorami”), narodową prawicę i liberałów. We wszystkich wyborach zwycięstwo odnosił ten blok, który włączał nacjonalizm do swojej walki. Jak wiadomo, w Serbii (i Czarnogórze) był to blok komunistyczny; na Słowenii, w Chorwacji, Macedonii oraz Bośni i Hercegowinie wybory wygrali nacjonaliści. Jakkolwiek w tym drugim przypadku, partie te określały się jako opozycyjne wobec komunizmu i większość z nich reprezentowała prawicową orientację polityczną. W obu przypadkach przegranymi byli liberałowie. Za przyczynę ich porażki można uznać właśnie niezdolność do wyrażenia tendencji nacjonalistycznych. Nawet jeśli liberałowie mieli najlepszy program, który był otwarty na mniejszości i byli w stanie uwzględnić kwestie kobiet i ekologię i, przede wszystkim, starali się rozwiązać problemy gospodarcze, przed którymi stały społeczeństwa wychodzące z socjalizmu, to wyborcy nie identyfikowali się z polityką liberalną właśnie dlatego, że partie te nie określały się jako narodowe. Liberałowie nie zdali sobie sprawy z tego, że istotną kwestią nie były tak naprawdę sprawy gospodarcze, lecz to, jak te problemy były wyrażane za pomocą ideologii. Przykładowo, bieda i bezrobocie są oczywiście faktami, lecz tym co istotne w walce politycznej jest to, jak są one postrzegane, jak się je symbolicznie mediuje i strukturyzuje. Główną przyczyną sprawności ideologicznej partii nacjonalistycznych była ich zdolność do podporządkowania wszystkich realnych (gospodarczych) problemów kwestii tożsamości narodowej; przekonali oni wyborców, że rozwiązanie kwestii narodowej rozwiąże również wszelkie inne problemy (Salecl, s. 225)¹.

Podobne zjawisko można było zaobserwować w większości nowych krajów demokratycznych, obejmowanych wspólną nazwą Europy Południowo-Wschodniej. Jedną z interpretacji przytoczonego paragrafu jest to, że najważniejsza [w polityce] jest percepcja wyborców. Kwestia narodowa nadal nie jest rozwiązana w części z tych krajów i staje się to coraz poważniejszym problemem, jeśli wziąć pod uwagę wpływ kryzysu gospodarczego.

Proces formowania się partii nie jest jeszcze zakończony: nowe partie wciąż powstają i odnoszą sukcesy wyborcze. „Niestabilność” wyborcza, która przejawia się w fluktuacji zachowań wyborczych i zakresie, w jakim partie mogą liczyć na stałe poparcie, jest niezwykle wysoka. Podobnie wysoka jest liczba „efektywnych” partii, to znaczy takich, które mogą być uważane za zdolne

¹ R. Salecl: The crisis of identity and the struggle for new hegemony in the former Yugoslavia; w Ernesto Laclau (red.): The making of political identities, Polity Press: 2004.

do współtworzenia rządu i które potrafią ominąć niebezpieczeństwa wynikające z nadmiernej fragmentacji. Partie populistyczne, czy to lewicowe czy prawicowe, zyskują poparcie i stają się najbardziej skuteczne w kontaktowaniu się z wyborcami.

Pojawia się coraz więcej partii, które wykraczają poza początkowy konflikt pomiędzy elitami komunistycznymi a opozycją antykomunistyczną, lecz większość partii wciąż (nad)używa podziału postkomunistycznego, czy to w celu zdyskredytowania przeciwników politycznych, czy też dlatego, że społeczeństwa nadal uważają tę kwestię za istotną.

W moim odczuciu, partie liberalne w tym regionie zbyt szybko stworzyły swoje podstawy ideologiczne oraz programy, nadając im kształt spójnych struktur, czy nawet, początkowo, po prostu skopiowały programy zachodnich partii politycznych, które mają o wiele dłuższą tradycję polityczną, nie biorąc pod uwagę faktu, że kontekst historyczny, rozwojowy, geograficzny i symboliczny naszego regionu jest zupełnie odmienny. Na przykład, zanim uzna się prawa gejów i lesbijek za priorytet, to należy dążyć do zaprowadzenia rządów prawa, rozwiązania kwestii narodowej i wprowadzania tych zagadnień do sensownej polityki gospodarczej. Wszystkie współcześnie istotne kwestie muszą być podnoszone, lecz musi się to odbywać stopniowo, za pomocą powolnej zmiany kultury politycznej, która musi poprzedzać zajęcie się wszystkimi postmodernistycznymi i postindustrialnymi kwestiami.

Sprawy, na których powinny skoncentrować się partie liberalne, fundacje polityczne i instytucje międzynarodowe w tym regionie, to poważna refleksja, badania polityczne i edukacja. Intelktualiści i elity (polityczne, artystyczne, dziennikarskie, gospodarcze) w Europie Południowo-Wschodniej powinny rozpocząć, na poziomie całego regionu, „Debatę regionu z samym sobą”. Powinni prowadzić badania międzykulturowe nad tym, co różni nasze kraje i ich mieszkańców od innych systemów demokratycznych ze wschodu i zachodu i proponować odmienne podejście do polityki. Musimy rozpoznać różnice i szukać rozwiązań, które będą mogły zostać włączone w struktury poznawcze i ramy myślowe jednostek i społeczeństw tu żyjących i wypracować modele działające lokalnie. Nacjonalizm jest tylko jednym z tematów, które wspólnota liberalna musi wziąć pod uwagę – pozostałe to model go-

spodarczy, miejsca pracy, mniejszości, ekologia, służba zdrowia, rozwój, moralność, religijność, IT i, przede wszystkim, obywatelstwo. Wyborcy muszą wiedzieć, że decyzje, które podejmują – albo nie – wpływają na ich przyszłe życie i że powinni wybierać mądrze i rozważnie. W tym celu mają oni prawo do informacji i edukacji na temat swoich praw i tego, że celem działania polityków jest uczynić ich życie lepszym.

Sytuacja liberalizmu i społeczeństwa obywatelskiego na Węgrzech

Jeśli przyjrzymy się z lotu ptaka sytuacji, w jakiej znajdują się liberalne wartości na Węgrzech, to musimy stwierdzić, że liberalizm nigdy nie był najbardziej znaczącą ideologią w tym kraju. Wpływy liberalizmu na Węgrzech zaczęły się zaznaczać w połowie XIX wieku, lecz z wyjątkiem okresu rewolucji i walki o wolność w latach 1848-49, zawsze odgrywał on drugorzędną rolę. Aż do końca II wojny światowej znajdował się on w cieniu konserwatywnych oraz, niekiedy, silnie nacjonalistycznych, prądów politycznych, zaś po 1949 r. uległ eliminacji wraz z innymi ideologiami niekomunistycznymi. Można powiedzieć, że pozbawiony znaczących korzeni historycznych liberalizm oddziałuje jedynie na wąską, inteligentną grupę społeczeństwa i mógłby być stanowiskiem wpływowym jedynie wówczas, gdyby prawa wyborcze były ograniczone jedynie do około 10% społeczeństwa. Liberalizm cieszył się i nadal cieszy się poparciem miejskiej inteligencji, lecz jego baza na wsi była zawsze niewielka i słaba. Ów brak szerokiego poparcia jest widoczny zwłaszcza teraz, po przejściu do demokracji. Transformacja nie spowodowała znaczącego wzrostu poparcia dla pewnych podstawowych praw człowieka; większość, na przykład, nadal popiera karę śmierci i żywi pewne uprzedzenia wobec rozmaitych grup mniejszościowych – etnicznych, religijnych czy seksualnych. Podobną diagnozę można sformułować w odniesieniu do stanu społeczeństwa obywatelskiego. Przed II wojną światową na Węgrzech kwitło życie obywatelskie, zaś rozwój kraju pod tym względem przebiegał w tym samym kierunku co w większości krajów Europy Zachodniej. Jednak w czasie rządów komunistów samoorganizacja była czymś groźnym i zakazanim. Wspierano jedynie centralnie sterowane stowarzyszenia, wskutek czego w społeczeństwie zanikła kultura aktywności obywatelskiej i formowania się opinii.

Po transformacji ustrojowej powstało wiele efemerycznych organizacji społecznych, zaś największe międzynarodowe organizacje pozarządowe otwo-

rzyły swoje węgierskie oddziały. Choć od 2006 r. każdy projekt ustawy może być poddany debacie publicznej, to jedynie kilka stowarzyszeń obywatelskich ma możliwość brania aktywnego udziału w takiej debacie, zaś ich opinia jest często ignorowana. Większość stowarzyszeń działa jedynie na poziomie lokalnym, co jest doskonałym punktem wyjścia, lecz jakkolwiek działają one lokalnie, to często zapominają o tym, że należy myśleć globalnie. Wielkie międzynarodowe organizacje pozarządowe, takie jak Greenpeace czy Amnesty International dysponują zarówno marką, jak i wielkością, która pozwala na dotarcie do mediów ze swoim przekazem, lecz mniejsze inicjatywy jedynie od czasu do czasu mogą dotrzeć do szerszej publiczności. Istnieje wszakże kilka udanych inicjatyw, jak na przykład Masa Krytyczna, której udaje się dwa razy w roku wyprowadzić 30.000 do 50.000 miejskich rowerzystów na ulicę, aby domagać się lepszej infrastruktury, czy ruch NANE (*Nők a Nőkért Egyesület*, Stowarzyszenie Kobiety dla Kobiet), który walczy o lepsze przepisy przeciwko przemocy w rodzinie, oraz kilka mniejszych inicjatyw starających się uczynić Budapeszt miastem bardziej przyjaznym do życia. Z jednej strony chociaż osiągnęły one sukcesy w budowaniu świadomości społecznej, to rzeczywiste rezultaty działań owych ruchów są jak na razie ograniczone. Z drugiej strony jest jasne, że decydenci nie mogą ignorować ich głosu i pierwsze rezultaty zaczynają być widoczne.

Jeśli idzie o wartości liberalne, to główną partią liberalną w czasie transformacji i pierwszych dwóch dekadach transformacji był Związek Wolnych Demokratów – Węgierska Partia Liberalna (SZDSZ), wyłoniona w 1988 r. z części nielegalnej opozycji demokratycznej wobec reżymu komunistycznego. W późnych latach 90. jedność SZDSZ uległa osłabieniu i pojawiły się dwie główne frakcje: prawicowych liberałów gospodarczych i lewicujących zwolenników praw człowieka. Owa wewnętrzna debata miała miejsce głównie na łamach mediów, co umożliwiło zewnętrzne ataki na partię, lecz nie pomogło w wypracowaniu rozsądnego kompromisu między tymi dwoma opcjami – ów podział zniechęcił wyborców. Poparcie dla partyjnej opozycji systematycznie rosło w czasie ostatniej dekady. Ostateczny etap upadku partii rozpoczął się w 2008 r. wraz z dwoma wydarzeniami. Gábor Fodor, jeden z liderów opozycji zwyciężył niewielką większością głosów wybory na przewodniczącego partii

i zerwał sojusz z socjalistami. Gábor Fodor, jako przewodniczący, doprowadził do otwartego sporu między władzami partii a klubem parlamentarnym.

SZDSZ stawiała sobie dwa główne cele polityczne: ochronę praw człowieka i liberalne reformy gospodarcze, głównie w postaci obniżek podatków. Choć partia była u władzy trzykrotnie (w latach 1994-1998, 2002-2006 oraz 2006-2008), nie zdołała osiągnąć znaczących sukcesów ani na polu praw człowieka, ani na polu liberalizacji gospodarki. Obniżka podatków okazała się osiągnięciem krótkotrwałym i całościowa reforma systemu podatkowego nadal czeka na realizację. Chociaż liberalni politycy byli ministrami gospodarki w latach od 2002 do 2008, to ich jedynym osiągnięciem w oczach elektoratu była budowa autostrad. Są one znaczącym czynnikiem rozwoju gospodarczego, jednak są one także istotną przyczyną korupcji na Węgrzech, gdyż partie wykorzystują firmy budowlane jako źródło finansowania kampanii wyborczych.

Na polu praw człowieka partia odniosła jedynie częściowy sukces. Udało się jej przeprowadzić skuteczną kampanię na rzecz zniesienia powszechnej służby wojskowej, lecz socjaliści zdołali przedstawić to jako swój sukces. Cel, jakim było zapewnienie parom jedнопłciowym tych samych praw co heteroseksualnym został osiągnięty jedynie częściowo. W czasie niedawnej debaty na temat prawa dotyczącego „mowy nienawiści”, liberalni intelektualiści i politycy poróżnili się w kwestii tego, jak bardzo można ograniczać wolność słowa. Partii nie udało się także rozwiązać problemu reintegracji społecznej grup wykluczonych, tzw. przegranych transformacji. Najbardziej niebezpieczną część podklasy, do której zalicza się wielu Romów, została opuszczona. Jedyną dziedziną, w której partia liberalna odniosła sukcesy reintegracyjne była polityka edukacyjna. nierozwiązane problemy umożliwiły wzrost znaczenia skrajnie prawicowych populistów, takich jak Ruch na rzecz Lepszych Węgier (Jobbik) – partia założona w 2003 r. Wysiłki liberałów, aby przyciągnąć nowych wyborców poprzez promocję wartości ekologicznych okazały się krótkotrwałe i nieskuteczne. Choć liberał był ministrem ochrony środowiska przez 6 lat, to był on zupełnie nieznyany opinii publicznej, a kolejna kadencja na tym stanowisku, sprawowana przez skądinąd skutecznego polityka, jakim jest Gábor Fodor, nie doprowadziła do polepszenia wizerunku partii jako „liberalno-zielonej”.

Wyniki osiągnięte przez SZDSZ w wyborach były systematycznie coraz gorsze od początku transformacji. SZDSZ była drugą co do wielkości partią po pierwszych wyborach w 1990 r., lecz poparcie dla tej partii spadło o około ¼ w następnych wyborach w 1994 r. Po 1990 r., konsekwencje recesji i prywatyzacja doprowadziły do wytworzenia się pewnej społecznej nostalgii za „spokojnymi latami 80.,” gdy codzienna egzystencja była stabilna, nie było bezrobocia, zaś inflacja była ledwo dostrzegalna. Te właśnie sentymenty wzmocniły dawnych komunistów, czyli Partię Socjalistyczną (MSZP). Gdy SZDSZ została przez okoliczności zmuszona do zawarcia pierwszej koalicji z MSZP, to partia liberalna straciła większość poparcia. Przez wyborców, których poparcie było oparte na antykomunizmie, a nie na liberalnej ideologii, ta koalicja została uznana za zdradę i często mówiono o niej jako o „grzechu pierworodnym” partii.

Od 2002 r., partia z trudnością wchodziła do parlamentu, choć korzystała ze swojej pozycji „języczka u wagi” w czasie wyborów w 2002 i 2006 r. Zarówno zwolennicy liberałów, jak i socjalistów byli świadomi, że bez SZDSZ Partia Socjalistyczna (MSZP), nie zdołałaby osiągnąć większości. Dodatkowo, nie motywowany ideologicznie elektorat stanowili wyborcy, których raził ton premiera Orbána (rządzącego w latach 1998 do 2002), który sprawował władzę bez liberałów i socjalistów. Ten resentyment w stosunku do partii konserwatywnych i narodowych okazał się być korzystny dla SZDSZ, gdyż partia była uważana za obrońcę praw człowieka i mniejszości oraz zapewniała, że lewica pozostanie u władzy. Obecnie nie mają już znaczenia ani argumenty odwołujące się do roli „języczka u wagi”, ani resentyment wobec prawicy, gdyż MSZP straciła szansę na trzecią kadencję rządów.

Po 20 latach zwolennicy partii liberalnej opuścili ją. Jednym z powodów tego stanu rzeczy jest to, że od 2002 r. SZDSZ spędziła 6 lat w koalicji z socjalistami, lecz nie zdołała w tym czasie, pomimo licznych wysiłków, zaprezentować programu odróżniającego ją od socjalistów. Kolejnym powodem było powstanie innych partii odwołujących się do liberalnego elektoratu; na przykład Węgierskiego Forum Demokratycznego (MDF), które stara się zyskać poparcie gospodarczych liberałów oraz LMP (*Lehet Más a Politika*, Polityka Może Być Inna), która prowadzi kampanię wśród wyborców liberalnych,

dla których ważna jest ekologia i prawa człowieka. MDF, wcześniej uważane za partię konserwatywną, rozszerzyło swoją bazę wyborczą o liberałów, gdy w 2009 r. w wyborach do Parlamentu Europejskiego wystawiło znanego liberalnego ekonomistę, Lajosa Bokrosa. Jego sukces pokazał, że MDF jest realną alternatywą dla liberałów gospodarczych, przynajmniej w wyborach do Europarlamentu. Ten sukces okazał się jednak krótkotrwały. W 2010 r., podczas kampanii do parlamentu, te dwie partie wystartowały wspólnie pod szyldem MDF w celu zwiększenia poparcia i przekroczenia 5% progu wyborczego. W czasie kampanii wybuchło wiele afer związanych z obydwoma partiami i wyborcy opuścili te formacje. Po 20 latach transformacji dwie największe siły optujące za przemianami demokratycznymi jednocześnie straciły reprezentację parlamentarną. Co więcej, szanse na odrodzenie się SZDSZ są niewielkie, co wynika z długiego, przepełnionego żółcią i szeroko komentowanego w mediach procesu odchodzenia z partii czołowych działaczy. Na gruzach partii powstało mnóstwo mniejszych organizacji, lecz obecnie żadna z nich nie dysponuje odpowiednimi zasobami finansowymi i ludzkimi, aby być zdolną do wypełnienia pustki na polu politycznym. W rok po wyborach do Parlamentu Europejskiego w partii pozostało około 650 członków.

Robert Pośłajko

Wyzwanie dla demokracji: wolność i społeczeństwo obywatelskie w rozszerzonej Europie

Rozważania dotyczące wolności i społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowo-Wschodniej stanowią tylko wycinek analizy stanu demokracji we współczesnym świecie. Jednocześnie, to właśnie kraje postkomunistyczne stanowią niezwykle cenny przykład budowania *de facto* od podstaw systemu demokracji liberalnej. Transformacja ustrojowa w Europie Środkowo-Wschodniej przebiegła w aspekcie organizacyjno-prawnym stosunkowo gładko. Jednakże, demokracja liberalna dla poprawnego i efektywnego funkcjonowania zakłada ciągły udział obywateli w rządzeniu. Niska partycypacja społeczna jest najbardziej widocznym objawem słabości młodych demokracji.

Posługując się przykładem Polski, bardzo łatwo zauważyć coraz bardziej postępującą mediatyzację polityki oraz zamknięcie przestrzeni publicznej na otwarty społeczny dyskurs. Należy z przykrością skonstatować, iż mamy do czynienia z demokracją medialno-elektoralną, w której liczą się jedynie słowne zmagania przeciwników oraz ogólnokrajowy konkurs piękności raz na cztery lata (z frekwencją oscylującą wokół 50%). Ta dość brutalna i wydawać by się mogło powierzchowna teza ma być ostrzeżeniem przed zamknięciem się polskiej polityki na obywateli pomiędzy poszczególnymi kampaniami wyborczymi. Polityce niezaprzeczalnie brakuje głosu obywateli oraz ich aktywnej, zaangażowanej postawy. Brakuje refleksji. Jakościowe media pełniące tę funkcję coraz bardziej przypominają tabloidy. Wieczorne serwisy pełne są emocji, plotek i tematów dyżurnych. Obywatelskie stowarzyszenia i fundacje żyją swoim własnym życiem, daleko od bieżącego dyskursu z pierwszych stron gazet. Istnieją w równoległej rzeczywistości, bez realnej siły nacisku.

Szacuje się, że Polska ma dziś ponad 20.000 organizacji pozarządowych, w których aktywnie działa około 3 mln osób – to tylko/aż 8% ludności. Z jednej strony, nie jest to liczba dramatycznie niska, z drugiej zaś nie pozwala porównywać się do takich państw, jak Dania, gdzie średnio jeden obywatel

należy do trzech organizacji pozarządowych. Niestety, w całym kraju w ciągu ostatnich kilku lat poziom zaangażowania, nawet wśród ludzi młodych, zauważalnie spada w porównaniu z pierwszymi latami po transformacji. Polski trzeci sektor okazuje się coraz mniej społecznie umocowany.

Piętno komunizmu może wyjaśniać częściowo tę sytuację. Dominacja komunistycznego państwa we wszystkich sferach życia przyzwyczała ludzi do zakusów władzy oraz do podziału na „my i oni”. Władza pozostaje nadal czymś odległym, zarezerwowanym dla wybranych. Czołówka osobistości polskiej sceny politycznej nie zmieniła się przecież od 20 lat. Pojedyncze nowe twarze rzadko stają się głównymi aktorami. Wzmaga to poczucie hermetyczności. Ordynacja wyborcza oraz system finansowania partii politycznych nie sprzyjają nowym inicjatywom. Poczucie, że samodzielnie można mieć wpływ na przebieg wydarzeń pozostaje na niskim poziomie.

Jednocześnie, Polacy ciągle nadrabiają dystans ekonomiczny w stosunku do zachodniej Europy. Z perspektywy jednostki, główna aktywność życiowa skupia się na gromadzeniu kapitału i ciężkiej pracy. Nie ma czasu na działalność pozarządową, ciężko ją prowadzić nocą po całym dniu pracy. Bardzo często rodzime przedsiębiorstwa nie są jeszcze tak bogate, aby pozwolić sobie na zaangażowanie finansowe na cele społeczne.

Znaczącym problemem jest kapitał społeczny, a raczej jego niedorozwój. Niski poziom zaufania społecznego i poczucia wspólnoty, nawet na najniższym poziomie gmin czy osiedli, jest przykrym dziedzictwem komunizmu. W konsekwencji, wiele organizacji pozarządowych cierpi na małą liczbę członków i brak możliwości współpracy z innymi partnerami.

Na problem niskiej partycypacji nakłada się słabość zorganizowanego liberalizmu. Paradoksalnie, badania społeczne zrealizowane przez ELF oraz ELDR wykazały, iż wolność, tolerancja oraz silna i konkurencyjna gospodarka znajdują się wśród najważniejszych wartości wyznawanych przez Polaków. Określenie liberalizm w powszechnej świadomości odwołuje się do radykalnej myśli ekonomicznej, która jest odpowiedzialna za bolesne konsekwencje transformacji (bezrobocie, prywatyzację wraz z likwidacją zakładów). Za odwagę we wdrażaniu reform liberałowie zapłacili wysoką cenę. Zdaniem niektórych, po prostu reformatorzy stali się niepotrzebni wraz uwięzieniem

transformacji w postaci wejścia do NATO i UE. Teraz wyborcy oczekują stabilizacji. Liberalowie, którzy chcieli dalej liczyć się na politycznym rynku musieli porzucić dawne szaty. Podobna sytuacja miała miejsce na Węgrzech oraz w innych krajach regionu. Oczywiście nie wszystkie kraje są pod tym względem jednakowe. Partie liberalne w Słowenii mają ciągle silną reprezentację parlamentarną. Odnowiony, zinstytucjonalizowany liberalizm narodził się na Słowacji. Partia Sloboda a Solidarita (SaS) opowiada historię o wolności i równości uciekając od szufladki doktryny politycznej. Okazuje się, że liberalizm w Europie Środkowo-Wschodniej to problem w dużym stopniu komunikacyjny a nie aksjologiczny.

Pomiędzy krajami Europy Środkowo-Wschodniej istnieją zauważalne różnice, które nie pozwalają na tak szerokie generalizowanie i ujednocianie sytuacji. Nie sposób stworzyć jednego remedium na ich bolączki. Widoczne są jednak podobne fundamentalne problemy osłabiające demokrację i osłabiające ruch liberalny w regionie. Konieczne jest sprostanie dwóm fundamentalnym wyzwaniom – słabości trzeciego sektora i niskiego stopnia aktywności oraz negatywnego skojarzenia z liberalizmem. Jeśli życzymy sobie silnego liberalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej, najpierw musimy mieć silne społeczeństwo obywatelskie. Do liberałów należy równocześnie zadanie przełożenia doktryny na współczesną opowieść o najważniejszych wartościach.

Authors * Autorzy

Magdalena GÓRA

Assistant professor at the Centre for European Studies at Jagiellonian University in Krakow. She holds a Ph.D. in Political Science with a doctoral thesis on the Polish foreign policy toward Israel.

*

Adiunkt w Instytucie Europeistyki UJ. Doktor nauk politycznych. Jej dysertacja poruszała kwestię polskiej polityki zagranicznej w odniesieniu do Izraela.

Janusz ONYSZKIEWICZ

Politician, mathematician (Ph.D.), alpinist. Former Vice-President of the European Parliament, Former Minister of Defence, member of Democratic Party Poland.

*

Polityk, doktor matematyki, alpinista. Były wiceprzewodniczący Parlamentu Europejskiego. Członek Partii Demokratycznej – demokraci.pl

Tomasz STEFANICKI

Projekt: Polska Association member, district councilor in Wrocław, Poland. He works in the City Hall of Wrocław as entrepreneurship specialist.

*

Członek Stowarzyszenia Projekt: Polska, radny wrocławskiego osiedla Oporów, specjalista ds. przedsiębiorczości w Urzędzie Miasta Wrocławia.

Alexander PLAHR

President of LYMEC – European Liberal Youth, board member of ELDR Party. He works as software developer.

*

Przewodniczący LYMEC – Europejskiego Związku Młodzieży Liberalnej oraz członek zarządu ELDR – Partii Europejskich Liberalów. Programista komputerowy.

Igor OSTROWSKI

Vice-president of Projekt: Polska Association, legal advisor, graduate of the Faculty of Law and Administration of the Warsaw University, Member of the Board of Strategic Advisors to the Prime Minister of Poland.

*

Wiceprzewodniczący Stowarzyszenia Projekt: Polska, radca prawny, absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, członek Zespołu Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów.

Ewelina JÓZWIK

Projekt: Polska Association member, trainee attorney at law, Ph.D. student at the Faculty of Law and Administration of the Jagiellonian University in Krakow.

*

Członek Stowarzyszenia Projekt: Polska, aplikant adwokacki oraz doktorantka na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jean-Michel DE WAELE

Professor at Université Libre de Bruxelles, dean of the Faculty of Social and Political Science, chair of Centre d'étude de la vie politique (CEVIPOL). His academic interests focus on democratisation in Central and Eastern Europe, European integration.

*

Profesor Wolnego Uniwersytetu Brukselskiego, dziekan Wydziału Nauk Społecznych i Politycznych, kierownik CEVIPOL (Centrum badań nad życiem politycznym). Jego zainteresowania akademickie koncentrują się wokół tematów demokratyzacji w Europie Środkowo-Wschodniej oraz integracji europejskiej.

Anna PACZEŚNIAK

Ph.D., lecturer at the University of Wrocław, associated member of the Centre d'étude de la vie politique (CEVIPOL).

*

Doktor nauk politycznych, wykładowca na Uniwersytecie Wrocławskim, stały współpracownik CEVIPOL (Centrum Badań nad Życiem Politycznym).

Paweł CIACEK

Vice-president of the Projekt: Polska Association. Graduate of the Faculty of Philosophy and Sociology at the Warsaw University. Co-founder of SMG/KRC, public opinion and market research company.

*

Wiceprzewodniczący Stowarzyszenia Projekt: Polska. Absolwent Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Współzałożyciel firmy badania opinii publicznej i rynku MB SMG/KRC.

Peter ČESNIK

Deputy Chairman of the Zares Party, Slovenia. An entrepreneur, social activist and politician.

*

Wiceprzewodniczący słoweńskiej Partii Zares. Przedsiębiorca, działacz społeczny, polityk.

Sebastjan PIKL

Social activist, NGO leader. Managing Director of the Inštitut NOVUM, liberal think-tank Slovenia.

*

Działacz społeczny, lider organizacji pozarządowych, Dyrektor Zarządzający Inštitut NOVUM, liberalnego słoweńskiego think-tanku.

Viktória TAKÁCS

President of the Union of Young Liberals (LiFE) in Hungary. Ph.D. student of political philosophy at Eötvös Loránd University.

*

Przewodnicząca Stowarzyszenia Młodych Liberalów LiFE na Węgrzech.
Doktorantka filozofii politycznej na Uniwersytecie im. Loránda Eötvösa w Budapeszcie.

Robert POSŁAJKO

Social activist, International Officer of the Projekt: Polska Association. Graduate of the Institute of European Studies at the Jagiellonian University in Krakow.

*

Działacz społeczny, sekretarz ds. Zagranicznych Stowarzyszenia Projekt: Polska.
Absolwent Instytutu Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Liberty and civil society in an enlarged Europe

*Wolność i społeczeństwo obywatelskie
w rozszerzonej Europie*

*Liberalizm w Europie Środkowej
i Wschodniej jest słaby. Ta konstatacja
bierze się przede wszystkim z obserwacji
scen politycznych w krajach byłego bloku
wschodniego. Praktycznie poza Słowenią
i Słowacją partie liberalne nie mają swojej
reprezentacji parlamentarnej.*
(P. Ciacek)

Magdalena GÓRA
Janusz ONYSZKIEWICZ
Alexander PLÄHR
Tomasz STEFANICKI
Igor OSTROWSKI
Ewelina JÓZWIK
Jean-Michel DE WAELE
Anna PACZEŚNIAK
Paweł CIACEK
Peter ČESNIK
Sebastjan PIKL
Viktória TAKÁCS
Robert POSŁAJKO

*...the main problem of Central and Eastern
European countries is that the development
of democracy and civil society is not parallel
leaving the latter behind. One can compare it
to creating a body but not filling its veins with
enough blood...*
(T. Stefanicki)

*...we can see that Poland is not an exception
among the other Central and Eastern European
countries which all attach a greater importance
to the role of the state in economy. Here,
we would like to emphasize that Poland is not
among the strongest supporters of a strong state
and scores comparatively medium compared
to the other countries...*
(J.M. De Waele)

projekt: polska®

**Published by the European Liberal Forum
Funded by the European Parliament**

This publication is based on the speeches given at the conference: Liberty and Civil Society in an Enlarged Europe that was held in Krakow, Poland on 11-13 June 2010. It was organised by the European Liberal Forum with the support of the Friedrich Naumann Foundation for Freedom and Projekt: Polska Foundation.